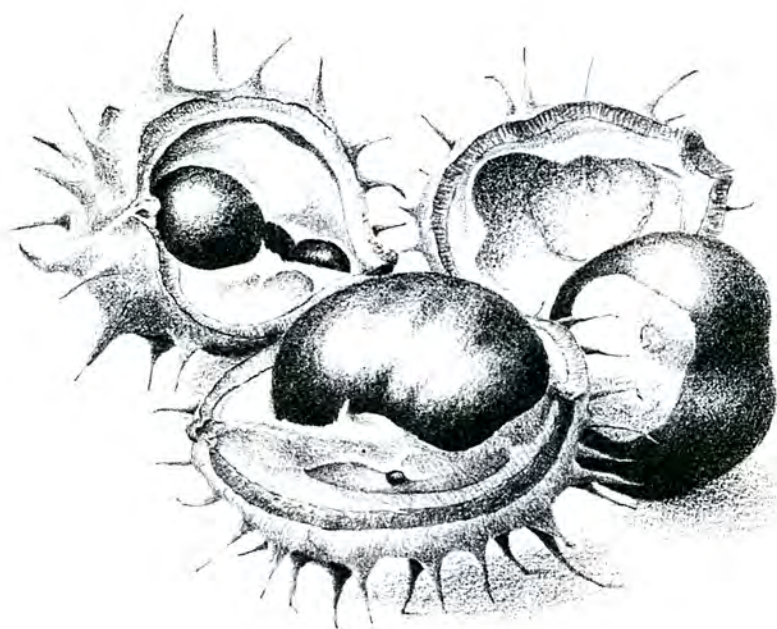

KULTUREN 1987

KULTUREN 1987

Årsboken till medlemmarna

Omslagsbild: Förpackningar ur Kulturens samlingar
Ansvarig utgivare: Anders W. Mårtensson
Redaktion: Anders W. Mårtensson, Claes Wahlöö
(redigering), Nils Nilsson
Fotograf: Lars Westrup
Vinjett: Lars Westrup
Färgbild I: Nordiska museet, Fb II: Folke Karlsson
Hägersten, Fb IV: Kungl. Husgerådskammaren, Fb V,
VI: Stockholms universitetsbibliotek, Fb VII: Peabody
Museum, Fb XIX: Anders Qvarnström Stockholm
Upplagan är 31 000
Tryckt på Skogs Boktryckeri i Trelleborg 1987
ISSN 0454 - 5915

- 7 *Anders W. Mårtensson*
Det gångna året
- 13 *Birgitta Conradson*
Vår förpackade historia
- 40 *Torvald Nilsson*
Tunnan – containerns föregångare
- 55 *Claes Wahlöö*
Klädesplomber – delar i emballage?
- 62 *Eva Lillienberg Olsson*
Förpackningar i bunden form
- 65 *Eva Kjerström Sjölin*
Kistor, tubbar, kanistrar och paket – om tepackning
i Kina och Europa
- 87 *Torbjörn Fogelberg*
Emballageglaset och dess standardisering
- 99 *Eric Rasmusson*
Våra världsfamnande förpackningsindustrier
- 116 *Claes Wahlöö*
Tobaksknyten
- 118 *Gad Rausing*
Patronhylsan, en förpackning
- 126 *Eva Lillienberg Olsson*
Migränstift och tallbarrsdoft
- 129 *Christina Lindvall-Nordin*
Skönhet på burk och flaska
- 137 *Anna Mazetti-Nissen*
Mazettis ögon
- 146 *Johan Gustafsson*
Lådor med lockande bilder
- 152 *Lena Larsén*
Kung på burk
- 163 *Peter Pluntky*
Från spånask till formplast
- 169 *Nils Nilsson*
Kulturens förpackningssamlingar
- 185 Redogörelse för Kulturhistoriska föreningens för
södra Sverige verksamhet 1986

Det gångna året på Kulturen

1986 års resultat visar att vår medvetna satsning på utåtriktad verksamhet varit framgångsrik. Utställningar och evenemang har fått stampubliken att göra fler besök och antalet nya besökare har ökat. 1985 slogs publikrekordet från jubileumsåret 1982, 144.146 besökte museet i Lund. 1986 blev det ny rekordnotering med 157.994 besök, en ökning med 13.848.

Kulturen är till sin konstruktion ett unikt museum; ett konstaterande som gång efter annan görs av utifrån kommande betraktare. Vi är stolta över omdömet och samtidigt väl medvetna om vad som krävs av den fortsatta verksamheten. Denna måste vara vital och nyskapande. På Kulturen skall alla kunna känna sig hemma och få sina intressen tillgodosedda. Ju fler som känner samhörighet med Kulturen desto bättre fungerar museet. Våra många medlemmars stöd och uppmuntran utgör en nödvändig basresurs inför mötet med hotande ekonomiska påfrestningar. Den breda medlemsförankringen ger jämfört med andra museer Kulturen en enastående möjlighet att komplettera finansieringen av en fortsatt vital verksamhet. Medlemsantalet ökade under 1986 med 2.442, vid årets slut var medlemmarna 25.640. Årsavgifterna ger ett betydande tillskott till vår budget. Detta i likhet med de många fonder som givmilda medlemmar avsatt pengar till under årens lopp.

Benägenheten att stanna i föreningen är större än på länge. Detta faktum är jämte den glädjande nyrekryteringen tydligt kopplad till vårt nya slagkraftiga medlemsorgan Kulturens Värld. Tidsskriften bör ha kommit för att stanna. Birgitta Wiklunds generösa donation och den därtill kopplade stiftelsen har lagt grunden för en god början. Men det är medlemmarnas engagemang för Kulturens Värld som är den avgörande förutsättningen för tidningens fortbestånd.

1. Myllrande folkmassa på marknadsgatan under medeltidsfestivalen.

2. Några silverpjäser i utställningen Baltiskt silver i svensk ägo.

Liksom föregående år har hela avkastningen från Margit och Lennart Carlssons stiftelse och Holger Crafoords stiftelse oavkortat gått till Kulturens verksamhet. Den förstnämnda har bekostat restaureringen av flera av de intressanta väggmålningarna i Borgarhuset, då kostnaderna härför ej rymdes i budgeten. Även 1987 års avkastning kommer att gå till fortsatt konserveringsverksamhet i Borgarhuset. Med denna riktade insats kan arbetet med stilinteriörerna på Borgarhusets två övre våningsplan intensifieras. Även den Nordenstedtska stiftelsen har generöst bidragit till att sex projekt kunnat genomföras utöver den budgeterade verksamheten.

Som framgått av dagspressen och Kulturens Värld hade vi två veritabla publiksuccéer under våren. Först visade konstnärinnan Jette Stoltz ett rikt urval av sina tavlor. "En explosion i färg och fantasi" var en av tidningsrubrikerna. Vernissagedagen gav ett nytt publikrekord och få utställningar på Kulturen har fått en jämförbar publiktillströmning.

Åtskilliga spaltmeter ägnades av pressen åt medeltidsfestivalen som genomfördes 19–20 april. "Kom och upplev hur man levde

3. Avgående styrelseledamoten, f. lagmannen Anders Bruzelius avtackad för flera års gedigna insatser.

och roade sig i Lund under medeltiden”. Så bl.a. lät det i annonserna och kom gjorde allmänheten i imponerande mängder. Den medeltida marknaden på Kulturen besöktes under de två dagarna av 15.000 människor. Karnevalståget startade i stadsparken och ringlade upp för St. Södergatan, förbi Domkyrkan, till museiområdet. Ett tusental agerande, barn och vuxna i medeltidsinspirerade kläder gjorde tåget och marknaden till en festlig och färggrann syn. Projektet genomfördes i nära samarbete med Kulturgruppen, som består av tjänstemän från Lunds samtliga förvaltningar.

Tyngdpunkten i den utåtriktade verksamheten förskjuts allt mer mot fastare former för samverkansprojekt. Med ökat antal samarbetspartners blir det ekonomiskt möjligt att uppnå större bredd och variation i verksamheten.

Andra exempel på publika framgångar var utställningen Baltiskt silver i svensk ägo, Statarutställningen och jubileumsutställningen Spex.

Underhållet av Kulturens många byggnader förutsätter kontinuerligt arbete av museets tekniska avdelning samtidigt som utställningar och evenemang kräver hantverkarnas medverkan. Alla byggnadsprojekt skall inte räknas upp, men med tillfredsställelse kan det konstateras att analyslaboratoriets lokaler kunde tagas i bruk och att Västra Vrams prästgård kunde återinvigas efter fleråriga restaureringsinsatser. De omfattande ombyggnadsarbetena i Borgarhuset och Wahlbomska huset har gått vidare under året. Som bekant skall stilhistoriska bostadsinteriörer respektive en ny stadshistorisk utställning inrymmas i husen. Vita husets välbehövliga ansiktslyftning med omputsning och kalkning kunde äntligen genomföras under några intensiva sommarmånader. Arbetet utfördes förtjänstfullt av Restaureringsgrupp Syd.

4. Trevlig samvaro under kastanjen efter årsmötesförhandlingarna till toner från Bleckhornen.

Under många år har en ny restaurangbyggnad stått på önskelistan och nu har denna och ett nytt kök projekterats. Byggnaderna kommer att uppföras i samarbete med Kulturens nya krögare Mats Andersson och David Kallos. Byggstarten har planerats till hösten 1987.

Tvärstopp blev det däremot för det verkligt stora nybyggnadsprojektet, den planerade byggnaden för magasin och konservering på S:t Larsområdet. Såsom framgått i flera tidningsartiklar fick Kulturen ej erforderlig dispens för den av Malmöhus läns landsting generöst erbjudna tomten vid Höje å. Om ärendets märkliga hantering skulle åtskilligt kunna ordas, men nu gäller det att blicka framåt! I skrivande stund kan konstateras att nybygget skall placeras på Gastelyckan intill motorvägen. Den omprojektering som blir nödvändig kommer enligt donatorernas önskan att omfatta enbart en magasinsbyggnad. Det är vår förhoppning att staten skall bistå med medel till en ny konserveringsanstalt på samma tomt.

Anders W Mårtensson

Vår förpackade historia

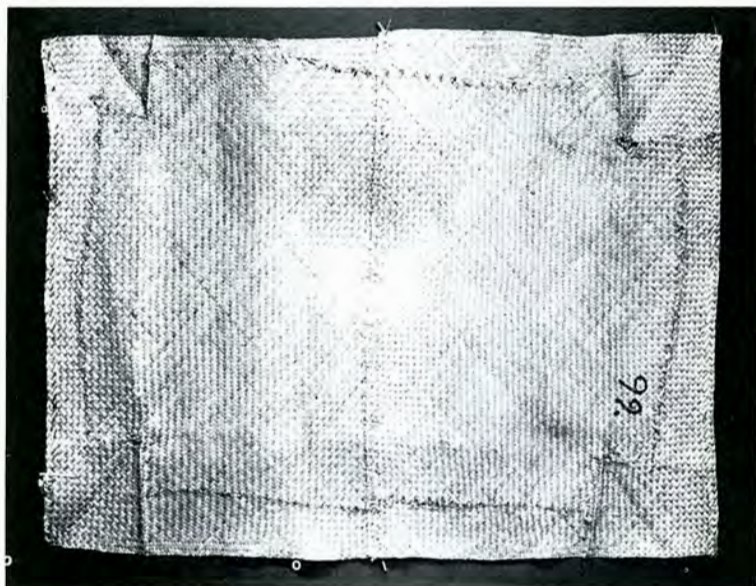
Färgbilderna I, II

Emballage har en dubbel mening: antingen förstås därmed det hölje, som en vara fått på produktionsorten, såsom fat, packlådor, säckar, korgar, mattor, flaskor; eller ock menas därmed ytterligare omslag, såsom pressenningar, halm, packduk och dylikt, när colli, som förut varit orubbligt stufvade under däck och derigenom skyddade mot väta och skafning, skola sändas vidare på öppna fordon.

(Georg Scheutz, Den praktiske affärsmannen, 1868)

Min mormor född i industrialismens barndom tillhörde den första generation som under sitt liv fick uppleva hur de dagligvaror som inhandlades i butik skulle bli alltmer förpackade. Själv tillhör jag den generation som varit med om den verkliga förpackningsexplosionen. Minsta småspik, färskaste tomat och mest skrymmande bokhylla säljs idag i förpackat skick. Om hur våra enhetsförpackningar – avsedda för konsumenter i distributionsledets slutända – vuxit fram i takt med ökad välfärd, teknisk utveckling, ändrad varudistribution samt nya ideal och konsumtionsvanor skall följande uppsats handla.

Förpackningar är egentligen ingenting nytt. Människor har alltid använt skyddande emballage vid förvaring av både föda och materiella ägodelar och inte minst i samband med långa transporter. Material hämtat från naturen har långt in i förra seklet varit det dominerande förpackningsmaterialet. I gamla handelslexikon omtalas bl.a. att blad från bamburöret eller bambuväxten använts för inpackning av varor, likaså lagerbärs- och ekblad för små kvantiteter. Och från svensk torghandel i slutet

1. Flätad matta av bast som använts för tobaksbalar från Sumatra. Under århundraden har flätade eller grovt vävda mattor eller säckar av lindbast eller kokosfiber använts för varufrakter. I dylika mattor eller säckar har man fraktat kaffe från Java, dadlar eller fikon från Smyrna och bomull från Brasilien. Foto Nordiska museet.

av 1800-talet vet vi att smör kunde säljas halvkilosvis invirat i kålblad. När man transporterat mycket sköra ting som glas och porslin har det varit vanligt att använda halm, men också mossa. Alltsedan tidig medeltid har vi vidare exporterat både järn, sill och smör i laggade träkärl – i tunnor, kaggar eller på fat vilket också var måttenheter. T.o.m böcker har varit vanligt att transportera i laggade trätunnor. Av bevarade tulltaxor framgår att vi redan på 1700-talet importerade t.ex. ansjovis, oliver, kapis och andra delikatesser på glasflaskor, fikon och muskatrussin i träaskar eller engelsk senap på träkaggar. Från Kuba importerades sockerrör i kistor (trälådor) av s.k. Caoba-trä, sockerkist kallat, som sedan togs tillvara och återanvändes för möbler och rumsinredningar. På Tottieska malmgården, numera på Skan-

2. Lastning och lossning av trätunnor, kistor och balar på Skeppsbron i Stockholm där packhuset låg, året 1874. Teckning av signaturen Nay. Foto Statens Sjöhistoriska museum.

sen, kläddes ett av rummets väggar med sockerkist på 1770-talet. Från Frankrike importerade vi under samma tid buteljjerat vin i stora korgar som flätats av "finklufvet" kastanjeträ. Och enligt ett varulexikon från 1815 importerade vi citroner "försiktigt i paper invicklade", tobak förpackad i bastmattor från Sumatra samt spanska viner i stora krukor eller i "bäckade säckar av bockskinn".

Min mormor föddes år 1875. I hennes barndomsvärld fanns inte många färdigförpackade varor. Som de flesta svenskar växte hon upp på landsbygden, på en gård i Södra Vings församling i Västergötland med utpräglad självhushållning. Färdigförpackat fanns dock för de få privilegierade som i Stockholm och andra större städer hade råd och möjlighet att köpa importerade

3. Glasflaskor i skyddande korgfodral från senare 1800-talet. Foto Nordiska museet.

delikatesser. I Hugo Nisbeths Handels-lexikon, utgivet 1870, framgår att det på denna tid fanns en hel del "exotiskt" förpackade varor. Från Messina, Malta eller Genua kom t.ex. apelsiner där "hvarje frukt" var "invecklad i silkespapper" och från Malaga färska druvor, packade i krukor blandade med kli och tillslutna med gips. Dessutom fanns "Conserver, i smärre, lufttätt tillslutna blecklådor inlagda legymer eller kött saker" många decennier innan de blev en av våra vanligaste basvaror. Konserverna kunde enligt samma källa "förvaras i årtal, utan att det inlagda förlorar något värde".

4. Lanthandel i Nordmarksberg, Värmland omkring 1910. Bodgossen till vänster fyller en påse med torkad frukt, gryn eller dylikt som kunde finnas förvarat i smålådorna. Handlaren själv till höger knyter det obligatoriska snöret om en påse för att få den stadigare. I de nedre hyllorna bakom hans rygg skymtar kartonger för underkläder och andra manufaktur. Klädkartongerna försvann inte förrän på 1950-talet då de ersattes av plastpåsar. Foto Nordiska museet.

5. Konservering, dvs långtidsförvaring av mat i hermetiskt slutna kärl, uppfanns av en fransk köksmästare och konditor vid namn Nicolas Appert under Napoleon-krigen, konservburken av bleckplåt skapades däremot av en engelsk köpman 1810. Det skulle dock dröja in på 1870-talet innan vi i Sverige började med fabrikmässig konservtillverkning som då koncentrerades till trakten kring Lysekil. Fram till 1930-talet var ansjovis, kaviar och sill de vanligaste burkkonserverna. Foto Nordiska museet.

6. Den första fabriken för helkonserver grundades av Axel Molinder i Stockholm år 1869. Redan under första verksamhetsåret lanserades burkar med rökt lax i olja samt hummer och sparris till Stockholms burgnare borgarklass. Vid ingenjör Andréés färd till Nordpolen 1897, då provianten bestod av en mängd konservburkar från olika firmor, hade Molinders bidragit med konserverad nässelkål och ål i gelé. Burken med gröna bönor har troligen konsumerats i slutet av 1890-talet. Foto Nordiska museet.

Förpackningar kring sekelskiftet

Men åter till min mormor. Under sin uppväxttid skulle hon uppleva att alltfler lanthandelsbodas växte upp i grannskapet. Närmast var det nog till handlaren Frans Ludvig Carlsson som på 1890-talet öppnat handelsbod i Tolkabro, en knutpunkt för alla som skulle till den kvarn som fanns i närheten. Sedan förbudet mot att driva handel utanför städernas gränser upphört på 1860-talet, så hade det mot slutet av förra seklet tillkommit butiker i snart varje socken. I lanthandelsboden som också var handlarens bostad kom mormor troligen att konfronteras med sitt livs första förpackningar. Av bevarade fotografier och minnesuppteckningar vet vi idag ganska väl hur en ordinär lanthandel såg ut på 1890-talet. Centralt i själva försäljningslokalen stod disken över vilken det mesta av försäljningen skedde. Där exponerades de varor som efterfrågades mest som plåtburkarna med karameller, jästen under en lergodshuv och där stod även de hjälpmedel som fordrades för expedieringen. Som taffelvågen med sina vikter, ställningen för omslagspapper i tre olika bredder samt snörhållaren i gjutjärn. Vidare några mindre målkärl för de våta varorna, samt aln- eller meterstickan och saxen som behövdes när något bolstervarstyg skulle mätas upp. På diskens insida fanns både öppna hyllor för en del skrymmande varor som gryn, torkad frukt, kryddor eller krita. Det sistnämnda användes för vitlimning av tak och eldstäder. På vägghyllorna bakom disken stod de få fabriksförpackade varor som fanns i en ordinär lanthandel vid denna tid. Det var framförallt industritidens nya kemisk-tekniska produkter, kanske Gummans hushållssoda från Eneroth & Co, polér- och putspulvret Röda Björn eller Lagermans kraftskurpulver från fabriken Tomten i Göteborg samt kanske några tvålkartonger med vackra etiketter i flerfärgstryck från Barnängens. En gul tvål kokad på aska skars med kniv och såldes även i lösvikt. Här stod också några tobakskarduser möjligen av märket "Hoppet", "Dalkullan" eller "Gefle Vapen" från Rettig i Gävle. "Den var dock så dyr, att endast prästen, gästgivaren och bruksherrarna rökte den", skrev J.L. Saxon i sina minnen från sitt liv som bodbetjänt på 1870-talet. Vidare fanns de runda eller fyrkantiga bleckplåtburkarna, de s.k. merkantilburkarna med gångjärnslock, för kex och kara-

7. 50-kilos mjölsäck av lingarn, vävd av Ola Pärssons hustru som bröllopsgåva till mannen 1881. I sådana säckar distribuerades mjöl till handlarna som sedan från en mer lättillgänglig mjölbinge expedierade kunderna som i sin tur hade egna säckar med sig. Det blev mycket spill. Åren kring första världskriget började kvarnarna med mindre lärftsäckar på 5 eller 10 kilo. Foto Nordiska museet.

meller men nu också konservburkarna med ansjovis. På hyllorna kunde även stå några av de standardiserade öl- eller porterbuteljerna, en nyhet från 1880-talet, några flaskor med essencer och möjligen också någon flaska Eau de Cologne. Även taket utnyttjades för varuexponering, det gällde att ta tillvara de ofta trånga utrymmena. Där hängde sockertoppar i olika storlekar i sitt blå eller gråa karduspapper vid sidan av bleckkärlen.

Bakom försäljningsrummet fanns lager och magasin. Här stod ett mycket blandat och brokigt varusortiment av olika mjölsorter, främst vetemjöl, kaffe, sirap, snus och fotogen. Det mesta förvarades i sina ursprungliga transportförpackningar i väntan på avyttring. Det var sill i stora laggade träkärl, soda och salt i tinor, svagdricka i ankare (knappt 40 liter) samt sirap på fat och såpa i stora tunnor. Ännu på 1930-talet brukade man såga itu dessa fat som sedan tingades av husfruarna till tvättbaljor. De orostade kaffebönorna förvarades i sina jutesäckar och mjölet i, oftast läckande, lärft- eller linnesäckar i väntan på att hällas upp i en mer tillgänglig mjölbinge. Dessa säckar, som kvarnarna på denna tid distribuerade sina mjölprodukter i, var förresten mycket begärliga och återanvändes i många hem för att dryga ut

linneförrådet. Två 50-kilossäckar räckte till ett lakan och av en 10-kilossäck syddes örngott eller sprättades upp till handdukar. Ännu åren kring första världskriget lanserade kvarnindustrin färdiga "handdukspåsar" med röda eller blå bårder och sömmar som bara var att sprätta upp för sin nya användning.

8. Saftflaska från Enköpings Ångbryggeri och den klassiska pilsnerbuteljen från Norrtelje Bryggeri. Båda från 1900-talets början. I mitten en enliters brännvinsflaska fylld med hamstrade, orostade kaffebönor från sista världskriget. Foto Nordiska museet.

De färdigförpackade varorna var få. Det mesta såldes således i lös vikt eller styckevis. Allt skulle mätas, vägas, hällas upp eller paketeras i omslagspapper eller pappersstrut. Det sistnämnda användes för små kvantiteter under ett halvt skålpund. Expedieringen tog lång tid. Det var därför ganska vanligt att handlaren och hans personal själva i förväg paketerade en del efterfrågade varor, som kaffe och spik. För kaffet vek man enkla fyrkantiga påsar, s.k. bageripåsar, klistrade sidorna med hemmagjort mjölkliester, vek hörnen noga, hällde upp en mindre enhet och band sedan ett snöre om för att få det stadigare. Spiken slogs in i grovt papper om 100 styck och hölls samman med en spik i vardera ända.

På 1890-talet flyttade mormor som 19-åring till Stockholm. Hon hade per annons fått en plats som hushållerska hos en änkeman och hans son. Efter några år gifte hon sig med honom. Familjen bodde på Bastugatan på Söder, och det blev nu inte långt för mormor att gå till Fiskhamnen eller Kornhamnstorg för att göra sina matvaruinköp. I Fiskhamnen (nära nuvarande Slussen) köpte hon sill och strömming av fiskmånglerskorna från Vaxholm. Fisken såldes ur lådor på 25 eller 50 kilo, vägdes med besman och slogs in i tidningspapper. År 1911 kom dock en bestämmelse att all fisk skulle slås in i vitt pergamentpapper. Ytterpapperet kunde dock fortfarande vara tidningspapper. På Kornhamnstorg i närheten köpte hon allt mjöl som familjen behövde, liksom smör, ägg, mjölk, potatis, grönsaker, men också frukt och bär. Det var bönderna från Mälardalen som sålde sina produkter här, och det var framförallt de välsituerade borgarfruarna som handlade på torget. Det var de som hade råd och möjlighet att köpa i stora kvantiteter och lägga upp förråd under hösten för den kommande vinterns behov. Så mormors förrådshushållning var ännu inte så olik den som hon hade varit van vid hemma i Västergötland. Varorna såldes i olika tältstånd eller direkt från de flakvagnar som de hade fraktats dit på. Potatisen hade man förvarad i tunnsäckar, som rymde en tunna. Smöret förvarades och såldes direkt ur träbyttor eller uppstyckat i bitar om ett eller ett halvt kilo och inlindat i gasbindeliknande tyg. Äggen förvarades i tinor eller trälådor om 10 eller 25 tjog. Dessa ägglådor var fyrkantiga med fack för varje ägg. För att

9. Handel med fjäderfä och bär vid Tilda Sahlins torgstånd vid Munkbron i Stockholm omkring sekelskiftet. Foto Nordiska museet.

äggen skulle hålla var lådorna fyllda med agnar eller hackelse. Mjölken, som också salufördes på många torg före mejeriernas tid, fraktades i förtenta kopparflaskor med trälock. Från dessa öste man sedan upp i mindre bleckflaskor. Grönsaker och potatis mättes upp i kubiska trämått, och kunden fick själv ha korgar eller säckar med sig för att kunna frakta hem sina inköpta varor. Ofta var det jungfrun, om familjen hade en sådan, som fick bära. Mormor brukade alltid ha med sig en hemvirkad kasse av lingarn på sina inköpsrondor, men i den kassen rymdes troligen inte mycket av allt det som så småningom behövdes för en växande familj. Gjorde hon inköp av större partier för vilka de ursprungliga transportförpackningarna som trälådor, tunnor och säckar medföljde kunde hon leja extra bärhjälp. I slakteributi-

10. En välsorterad specerihandel i Stockholm på 1890-talet. På de öppna hyllorna står konservburkarna, kexburkarna och mineralvattenflaskorna i prydliga rader, men också vinflaskorna, som portvin och sherry, som såldes i speceriaffärerna vid denna tid. På taffelvågen till höger väger just den yngste bodgossen upp en sockertopp från Tanto sockerfabrik, "bit-kross" kallat. Expediten i bildens mitt håller troligen upp karameller från glasburkarna på disken och längst till höger skyltar man förföriskt med vackert inslagna tvålar som Paulis Glycerin-tvål och Amykos-tvål. Foto Stockholms stadsmuseum.

ken brukade mormor beställa en hel gris som saltades ner för vinterns behov. Som stadsfru inhandlade hon således sina matvaror antingen på torgen när det var torgdagar eller i de differentierade butiker som nu fanns, som speceriaffären, charkuteriet, bageriet, mjölkboden eller tobaksaffären där morfars cigarraskar i cederträ fanns.

11. En papperspåse, s k planpåse, med firmatryck. Påsen kommer från Lithografiska AB i Norrköping där man 1858 startade den första påstillverknigen i landet. Med halvautomatiska maskiner som drevs för hand gjorde man först småpåsar, s k apotekspåsar, och så småningom också sådana här speceripåsar med eller utan tryck. På 1890-talet kom den första helautomatiska påsmaskinen och vid sidan av den enkla plan- eller bageripåsen utvecklades nu också den s k kanisterpåsen med sexkantig botten. Foto Nordiska museet.

Som nybliven änka flyttade mormor strax efter första världskriget norr om Slussen och på 1920-talet till en nybyggd lägenhet på Östermalm. Till de moderna bekvämligheterna hörde ett elektriskt kylskåp, vilket radikalt skulle förändra hennes inköps- och matvanor. Förrådshushållningstiden var nu definitivt över för hennes del. I övriga landet skulle dock den traditionella förrådshushållningen leva kvar betydligt längre. I huset där mormor bodde fanns en mjölk- och brödbod. Där köpte hon dagligen mjölk i medhavd bleckflaska, s.k. krongrädde på glasflaska, hårdbrödsbakor i vita paket med påtryckt varumärke, och vid humör små sockerrätter med snörsvans – sega rättornas föregångare. På Siewerts konditori snett över gatan blev det nog också ibland färska mazariner som stoppades ner i en s.k. kanisterpåse med sexkantig botten. På Sibyllans kaffe vid Nybrogatan köpte hon nyrostat kaffe i rektangulär pappkartong med en bild av en negerpojke i frack på framsidan – ett populärt motiv på 1920-talet – Liptons te eller ryskt Samovar-thé i vackra plåtburkar hos delikatessaffären Percy F. Luck vid Drottninggatan och konserver med sparris eller nässelkål hos Melanders vid Biblioteksgatan. På Sidenhuset vid Regeringsgatan eller på Nordiska Kompaniet, där mormor gärna förnyade sin garderob, köpte hon sina underkläder, korsetter, strumpor och handskar. Dessa

12. Kooperativa förbundet var en föregångare när det gällde att förbättra den ännu under 1920-talet ofta mycket dåliga butiksstandarden. Konsum Stockholm var först med arkitektritade butiker i funktionalismens anda. Belysning och sanitära förhållandena förbättrades och personalen bytte ut sina tidigare mörka förkläden mot vita skyddsrockar. Foto från Konsums butik vid S:t Eriksgatan 85, år 1927. Kyldisken lyser ännu med sin frånvaro. Foto Konsum Stockholm.

manufakturvaror liksom herrskjortorna låg alltid i färdigförpackade kartonger med firmatryck som sedan slogs in i brunt eller grönt omslagspapper, knöts med randigt snöre och som mormor sedan stolt bar därifrån i en liten bärpinne av trä.

1930-tal – och förpackningarna får sitt genombrott

Mina egna första förpackningsminnen är från 1930-talet och åren kring andra världskriget. Familjen hade flyttat till en ny villa i den uppväxande villaförorten Bromma. Vid det nya funk-

13. Kartong med funktionalistisk, enkel dekor från mitten av 1930-talet. En föregångare till dagens blå-vita Konsum-förpackningar?
Foto Konsum Stockholm.

tionalistiskt planerade och genomförda Nockeby torg fanns nästan en affär för varje varusortiment och samtliga i ljusa, hygieniska lokaler enligt den nya tidens krav och med stora skyltfönster som var viktiga för varornas marknadsföring. De emaljerade plåtskyltarna som var så vanliga på landsbygden var bannlysta här. En fiskaffär skyltade med "rinnande" fönster, och sålde den färska fisken liggande på stora isblock. På hyllorna längs vita kakelväggar stod rader med sillkonserver, Fyrtornets gula fiskbulleburkar samt Reymersholms Kronolja i plåtburkar med skruvlock. I Bröderna Anderssons köttaffär där det svart-vita kakelgolvet var täckt med sågspån hängde köttstyckena i kraftiga, tjocka krokar i taket eller låg exponerade bakom skyddande glashylleväggar. Ett kylrum fanns i bakgrunden. Här fanns få förpackade varor, men det var här som vi småflickor på 1940-talet tiggde apelsinernas omslagspapper med de färggranna varumärkena som vi likt bokmärken klistrade in i skolskrivböckerna med blå pärmar.

I Sam Larssons speceriaffär där det luktade så gott från kaffe-kvarnen med de stora hjulen – mannagrynsmalet skulle det vara

14. På 1930-talet slog det färdigförpackade smöret igenom. Här KFs runmärkta bordssmör från 1939. Foto Konsum Stockholm.

– fanns de flesta av de förpackningar som jag minns från denna tid. I skyltfönstren och på den långa disken stod importerade fruktkonserver i pyramider och på hyllorna bakom fanns de svarta kakaopaketerna Ergo med en vit stork på framsidan, Mazzettis ögonpaket eller ovomaltinburkarna som vi som ersättning för kakaon drack under kriget och som smakade så illa. Vidare de fyrkantiga, rödgula Gyllenmustpaketerna med havremust till välling, de röda sagogrynspaketerna med de runda grynen som kändes så roliga på tungan när de var kokta och pappkartongerna med Bokstavskex som man fick när man var sjuk. Här låg även de importerade, blå spagettipaketerna som var halvmeterlånga, men mest åt vi makaroner som var billigare och som såldes i lös vikt. Inte för att jag speciellt minns dem, för de var kanske inte så spännande, men på hyllorna fanns också, förutom de fyrkantiga sockerbitskartongerna, mjölpåsarna i vitt kraftpapper, de som Ruben Rausing hade fått idé till i Amerika på 1920-talet och i början av 1930-talet börjat tillverka nere i Mal-

meter lång petren lit, och annat otillgivet värt påst (srankt). Södra plats Skåne Blommings
 för södra och norra gav-
 lingsdan och för östra
 vning hög, en lämplig
 g och vackert mot gul
 bred och 6 meter lång
 n.

Fru G. W.
 framkanten. Doronicum,
 a den vanligaste och den
 sios divaricata Laphams
 tusentusenta och Oenot-
 rostrum av de vackra
 Kelway och Lord Rose-
 bras of Fife och Cyclop.
 I till 1 och lit dem i
 en mellan dem som så
 bl a Lupiner, röddar-
 dan, den storblommiga
 som gärna bör ha nå-
 skälar den efter blom-
 spha panculata. Vidare
 av vackert omgiven av
 vpper av den germanica
 igen av platsen för sölg
 re det vackert med lång-
 sådana i rosa, röda och
 blandade utan var för
 a med röda blommor i
 ar och var i bakre karn-
 a Deck Ballard, rosa-f-
 silentblå och Bari's Pink.
 Ni mellan dem sätta en
 gultören, som det nu
 eter av, den tillghöms-
 alltliga aspera och den
 iga, som blommor ännu
 tränkta av det vackraste
 växer såsom Nasturga,
 splendens och Thymus
 Schafta, Sempervivum,
 na Filix subulata och
 sperevens m fl Bland
 alla lejongap och Gla-
 an kan Ni nog i Skåne
 ta) och vin. Det finns
 ta druvor, som äro här-
 veln passar kaprifolium,
 to tillghömsande, (Lil-
 eller den a. k. svenska
 sa Lomera Tellmannia
 äblommig sort. Ät vä-
 rmatia ackmanni eller Cl-
 äcker nos mot gul färg
 vda Paul's Scarlet Glan-
 re ei är doftande Glorie
 bergala, härlet doftande
 ne säkert tillräckligt ran-
 triva på östra sidan.
 vln torde Ni haat plan-
 a sorter och färger samt
 som ha vackert blott
 R. B.

rukne sätter i höstas ek-
 a och vid julidag hade
 i klar. Dessa källa nu
 färg. Nu undrar jag om
 utplanteras i sommar-

77

om $2\frac{1}{2}$ kg
 till husmödrarnas tjänst

15. Annoni i
 Husmodern 1939.
 Foto Nordiska museet.

Endast 5 öre

kvantar det till punkt ordanstående kupong i ett löpelt kvant. Ni erhåller då en
 nya kottling, men har något tillräckligt till erbjuda alla tillgångsfulla. In a
 urka ett löpelt uppreparande av namn och priser — den av Strö socker tillgänglig
 avsnittet och är till tillverkad.

mö. Och inte förstod jag förrän långt senare att detta alltså i förpackningshänseende var en mycket modern speceriaffär, och att det kanske var därför som jag aldrig som andra jämnåriga kunnat berätta om någon pappa som tillverkade dockskåp åt mig av de rektangulära sockerlådorna. Nu fanns det också lite mer att välja på bland konserverna än i mormors lanthandel i Tolkabro. Men fortfarande dock mest ansjovis, sill och gröna ärter. Framförallt minns jag julansjovisen från Boviks konserverfabrik i Lysekil dekorerad med tomtgubbar och Gloria (Swansons) sardiner. Det började också finnas kaffe i hermetiskt tillslutna plåtburkar som bevarade kaffearomen och som öppnades med en slags nyckel, men det mesta av kaffet såldes ännu i

16. Apelsinplantage på amerikanska västkusten på 1940-talet. De finare apelsinerna slogs in i silkespapper som svenska skolflickor sedan samlade på. Foto Statens Sjöhistoriska museum.

lös vikt. Varje specerihandlare med självaktning skulle ha en egen kaffeblandning. Det var först in på 1950-talet, då det vacuumförpackade kaffet i plåtburk kom som hela kaffemarknaden skulle omstruktureras till några få rosterier. I utrymmen bakom fanns de hägrande läskedrycksflaskorna av märket Citronil, Pommac eller Loranga samt vichyvattenflaskorna med patentkork, som sen blev bra till den hemkonserverade saften. Varorna som min mamma beställde hos Sam Larssons kördes hem med cykelbud, en service som de flesta butiker hade. Men det frätande lemonadpulvret som blandades ut i vatten minns jag inte.

I den kliniskt vita mjölkcaffären – vi kunde välja på NEN eller MC, dvs. Mjölkcentralen – köpte vi under de första åren fortfarande mjölk i bleckflaska innan enlitersflaskorna av glas kom på 1940-talet. Mjölkcentralen hade börjat lansera dem i slutet på 1930-talet, men det skulle dröja många år innan lösviktsförsäljningen av mjölk försvann. Med ökat välstånd i landet då allt fler hade råd att skaffa kylskåp, vilket enligt en undersökning som

17. Lossning av potatissäckar i en av Stockholms hamnar på 1930-talet. Potatis tillhörde de matvaror som först under sen tid skulle försäljas i mindre enheter, i en- eller trekilos pappers- eller plastpåsar. Foto Statens Sjöhistoriska museum.

KF gjorde 1936 ännu var en ganska stor sällsynthet, så övergavs dock bleckflaskorna, då kylskåpsutrymmena var bättre dimensionerade för dessa literflaskor. Men glasflaskorna var ändå långt ifrån idealiska. De var tunga, man måste alltid diska rent dem med en lång, spretig flaskborste och de skulle tillbaka till mjölkaffären. En omständlig procedur för alla parter. I mjölkaffären köpte vi nu också fabriksförpackat smör i genomskinligt, vaxliknande papper med röd eller blå text och Stintans gräddmesmör i rund pappask. Och ibland skickades vi dit för att köpa Upplandskub eller limpa i s.k. pergamypapper som fanns innan plastpåsarerna kom. Men jästen såldes fortfarande i lös vikt och invirat i pappersstrut.

I Suhrs färghandel köptes färgpulver och andra kemikalier i bruna kanisterpåsar där innehållet skrevs i prydlig text direkt på påsen samt tvättmedelpaketerna Henko och Persil för blötläggning och kokning, Lux blå tvåvflingor eller Radion inte att förglömma som "gjorde vit tvätt vitare". Här kunde familjen också tillfredsställa sin längtan efter lite personlig flärd. För här fanns det populära hårvattnet Watzins Keratin i sina blå glasflaskor och rakvattnet Aqua Vera för herrarna, Eau de Cologne-flaskan 4711 i grön och guldfärgad presentförpackning, Gahns citroncreme, Faréna friluftskräm i plåtburk eller Mitzi puder i

18. Konsums och landets första snabbköpsbutik öppnades 1947 vid Odenplan i Stockholm. "Tag själv betala i kassan" uppmanade små skyltar vid hyllorna. I kampanjen för självbetjäningssidén vände man sig framförallt till den nu växande skaran av yrkesarbetande kvinnor. Foto Konsum Stockholm.

liten rund pappask. På apoteket Domherren fanns albyl i gula plåtburkar med gångjärnslock och där köpte jag de första dambindorna i diskret, blå förpackning utan avslöjande etikett. I sybehörsaffären köpte mamma silkesstrumpor av märket Elbeo, korsetter från Spirella eller Germa, allt ännu i varumärkta kartonger i stället för plastpåsar. I spårvagnskiosken slutligen den avlånga, randiga sportkolan, en kola som hette Nigger i rött omslag med svart negerpojke samt den röd-gula Mjölchchokon.

Och det var chokladkakornas stanniolpapper som bröderna under kriget samlade i stora stanniolbollar – för det sas att man kunde sälja det någonstans för återanvändning.

1930-talet var således det årtionde då förpackningarna hade fått sitt genombrott. Massproduktion av industrivaror som kommit igång förutsatte också en rationell massdistribution, där förpackningen blev en länk i en lång kedja från producent till konsument. Förpackningens funktion var ju inte enbart att skydda varan och underlätta hanteringen. Den hade nu mer systematiskt än tidigare gjorts till ett viktigt medium i marknadsföringen. En bidragande orsak till att tiden nu var mogen för alltmer förpackade dagligvaror var även de ökande kostnaderna för varudistributionen. Butikspersonalens löner var i stigande, den tidsödande lösviktsförsäljningen och den manuella betjäningen skulle bli alltmer ohållbar. De som arbetade bakom diskarna hade nu också börjat ställa krav på bättre butiksstandard, på mänskligare arbetsmiljö, vilket inte minst gällde hanterandet av de tidigare mycket tunga och skrymmande transportförpackningarna. Samtidigt hade man blivit intresserad av att börja rationalisera och underlätta husmödrarnas hemarbete. Kvinnans frigörelse från köket, blev det nya stridsropet, och en väg till förenklade matvaruinköp och lättare matberedning blev de alltmer bearbetade och förberedda matråvarorna i sina enhetsförpackningar. Konsumentförpackat i lätthanterliga enheter skulle, vid sidan av hushållsmaskinerna, bli en ersättning för de hembiträden som nu höll på att försvinna.

1960-tal med snabbköp och inplastade varor

Den verkliga expansionen på förpackningsområdet skedde efter andra världskriget, under 1950- och 60-talen, då självbetjäning-butikerna, de nya plasterna, frysboxarna och de djupfrysade varorna slog igenom. Självbetjäningssidén hade utvecklats i USA och här hemma blev det Konsum i Stockholm, sedan länge föregångare på butiksområdet, som 1947 öppnade det första "snabbköpet" vid Odenplan. I en reklamfolder för den nya butiken framhölls framförallt dess fördelar för de dubbelarbetande kvinnorna samt att kunderna här kunde köpa varor "som de inte trodde existerade". Det skulle dock dröja in på 1950-

19. "Färdigt" potatismos från Felix var en lockande förpackningsnyhet för en jäktad husmor på 1960-talet. Foto Nordiska museet.

talet innan detta med självbetjäning fungerade och till 1960-talet innan nätet av snabbköp och "supermarkets" var utbyggt. Det var många faktorer som påverkade denna enorma och snabba omstrukturering av dagligvaruhandeln som nu skedde till allt större och färre enheter på de traditionella småbutikernas bekostnad. Faktorer som jordbrukets industrialisering, inflyttning till tätorterna, "rekordårens" snabbt uppväxande nya förortsområden med krav på snabb service och modernt planerade dagligvarubutiker samt inte minst alltfler bilburna konsumenter bidrog. Utvecklingen från traditionell, manuellt betjänad butik till snabbköp, skedde dock i etapper. Till en början var det endast vissa specier, som kunde säljas med självbetjäning. Men i takt med förpackningsteknikens utveckling kunde hälsovårdstadgan mjukas upp och allt fler affärer utvecklades till s.k. "allivsbutiker", där hela livsmedelssortimentet fick säljas. Även mjölk, som länge varit det största problemet. Nästa steg i utvecklingen var "allbutikerna", där alla slag av dagligvaror, även kemisk-tekniska varor, kunde säljas.

20. Plastens intåg i förpackningsvärlden innebar en genomgripande strukturomvandling av både dagligvaruhandeln och våra konsumtionsvaror. Fläskkorvar från tidigt 1970-tal. Foto Konsum Stockholm.

I början av 1960-talet blev jag själv husmor, en dubbelarbetande sådan och snart också dubbelarbetande mamma. Familjens matinköp, matförvaring och matvanor hade nu radikalt förändrats sedan mormors tid. I jämförelse med hennes husmorsbestyr kring sekelskiftet så "behövde" jag inte längre springa runt bland olika torgstånd eller i olika butiker, men däremot fanns nu varken jungfrur eller springpojkar som kunde bära hem matvarorna åt mig. Fast en mycket kort period på 1960-talet levererade faktiskt butiken de tunga mjölkflaskorna utanför porten. Men småbutikerna i den förort jag bodde försvann tyvärr som på räls under några få år, till förmån för centraliserade jättebutiker och för att något så när smidigt klara dubbelarbete behövdes helst både bil, kyl och frys. Konservburkarna fick konkurrens. I frysen kunde jag lägga djupfrost spenat, fiskpinnar samt torsk i fyrkantiga block som enligt reklamen

21. Burkölet introducerades i Sverige i mitten på 1950-talet och debatten om engångsförpackningarnas slöseri med våra resurser samt nedskräpningen av naturen hade kommit igång i slutet av 1960-talet. Gränges fatöl marknadsfördes med ren luft och röda stugor i början av 1970-talet.

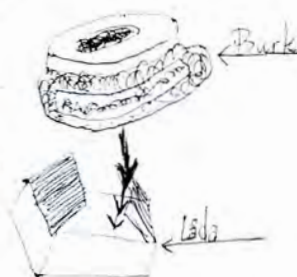
utlovades vara benfria – ”5 öre för varje ben ni hittar i Findus filéer!”. Glass blev snart inte något som man bara åt vid större kalas och på helger. I skafferiet fanns Sempers röda barnvälplingspaket, det vingliga Corn Flakes-paketet, troligen plundrat på sina plastfigurer och i kylskåpet fanns förutom de välsignade barnmatsburkarna, som sedan blev bra att lägga nubb och småspik i, runda konservburkar med torskrom där man bara kunde ”skiva av” några bitar. Det mesta av matvarorna fanns nu i färdigförpackat skick. Ibland t.o.m. i mångdubbla förpackningar som tandkrämstuben i sin kartong. – Men potatisen kommer alltid säljas i lös vikt, sa man. Plasten hade på kort tid efter andra världskriget blivit det dominerande förpackningsmaterial. Det blev plastfolie om limpan, ostbiten och kotletterna. T.o.m. köttfärsen låg färdigvägd och färdigförpackad på bricka av cellplast i kyldisken. Tack vare plast hade det nu – på gott och ont – blivit möjligt att förpacka och även på vinterhalvåret sälja färska grönsaker – som sallad och tomater från Kanarieöarna. Mjölken hamnade i plastlaminerad kartong. Det var skönt att slippa diska ur alla glasmjölksflaskor, men den skvättande tre-

Hej! jag är bara åtta år

8 Jag tycker inte om att när man

köper svart-kaviar så är den itta
förpackningar.

SÅ HÄR SER DOMM UT

22. Ur brevsörden till Konsumentombudsmannen året 1973.

kantiga tetran som fanns en kort tid före den tegelstensliknande Tetra Briken, gjorde att man i stället fick svabba både matbord, köksgolv och kylskåpshyllor.

Man kunde nu på 1960-talet välja mellan att köpa öl i traditionella returglas eller cylindriska plåtburkar. Ölburkarna hade introducerats av PLM i mitten på 1950-talet, och de slog definitivt igenom – liksom miljödebatten – tio år senare i samband med mellanölet och den omdebatterade mellanölsreklamen. Vi började köpa vacuumförpackat kaffe i plåtburk, som sedan blev bra till att tvätta målarpenslar i, och lockades att pröva nymodigheter som potatismos- och kakmixpulver i kartong eller sprayflaskan Air Wick med blomdoft som gjorde "innetilluft till uteluft". Kavlis runda Raketost med dragsnöre, som försvann i mitten på 1970-talet, var alltför lustfylld att skära av, så åtgången blev stor.

Ännu på 1960-talet återanvändes förpackningar. Barnmatburkarna blev bra till nubb och småspik, kaffeburkarna med plastlock även till kakburkar, plastpåsarna till soppsåsar och de snyggare plastbagarna till skolväskor. Senapsglasen – Senap Som Smakar Som Senap Skall Smaka – fick dryga ut dricksglasförrådet.

Inte bara förpackningssituationen hade nu radikalt förändrats sedan min mammas och mormors aktiva husmorstider. Under

1960-talet började man också märka en viss förändring av våra annars så traditionsbundna matvanor. Svenskarna hade börjat äta mer ute, särskilt till luncherna och i butikerna ökade stadigt efterfrågan på hel- eller halvfabricerad mat. Kvinnornas inträde i arbetslivet hade inneburit en starkt ökad efterfrågan av förberedd och färdiglagad mat. Vi slutade äta efterrätter, åtminstone till vardags, mellanmålen ökade. Vi började äta snacks och chips ur stora plastpåsar. Livsmedelsindustrin skulle alltmer komma att likna en kemisk industri, där de traditionella råvarorna plockades sönder i sina beståndsdelar. Jordig potatis blev alltmer en sällsynthet i butikerna, men potatis dök istället upp i förädlade former. Som förtvättad potatis i plastpåse, färsk potatis med dill i konserverburk, som djupfryst pommes frites eller potatispuffar. Under 1970-talet skulle vi övergå till än mer "förädlade" livsmedel, den plastinslagna limpan var "färsk" längre än förr. Ännu var det långt till 1980-talets nymornade eftertankar, vad vi egentligen i välfärdens, lönsamhetens och storskalighetens heliga namn gjort med våra råvaror – mer än förpackat dem i rationella plastfilmer, burkar och kartonger. Och vad vi egentligen har stoppat och fortfarande stoppar i oss.

Referenser

- Conradson, B., Sillburkar & tvålkartonger. Om våra förpackningar och deras historia. Nordiska museet 1977.
- Ejdestam, J., Hedin, N. & Nygren, E., Bilder ur lanthandelns historia. ICA-förlaget.
- Lagerquist, M., Speceributiken för 100 år sedan. Fataburen 1938.
- Nisbeth, H., Handelslexikon. Merkantilt-geografiskt lexikon för kontor, lager och fabrik. 1870.
- Saxons, J.L., I handelsbod på 1870-talet. 1932.
- Scheutz, G., Den praktiske affärsmannen. Handbok för handlande och handverkare. 1868.

Tunnan – containerns föregångare

Färgbild III

Den medeltida varuhanteringen och dess förpackningsteknik är föga känd. Konsumentförpackningar typ burkar, flaskor etc. existerade knappast under denna tikt. Exempel på sådana skulle möjligen kunna vara s.k. salvekru, ampuller och liknande småkärl av keramik och glas för förvaring av oljor och salvor. Transportförpackningar fanns däremot i många olika former redan vid medeltidens början och förändrades inte i någon större omfattning förrän i samband med industrialismens genombrott. Förutom ett rikhaltigt illustrationsmaterial, där de olika förpackningstyperna åskådliggörs, finns tillgång till bl.a. tullräkenskaper där ibland förpackningstypen angivits, i synnerhet då dessa tillika utgjort ett kvantitetsmått. Utifrån dessa kan utskiljas en mängd olika förpackningstyper såsom balar, terlingar, mesar, säckar, fat och tunnor. Om tunnans roll som varuembalage under medeltid och senare är det tänkt att några av de följande sidorna skall handla.

Ordet tunna, vars ursprung troligen är keltiskt med betydelsen skinnsäck – lädersäck för vin – kom så småningom att överföras på laggade kärl, som användes för förvaring och transport av s.k. våta varor. Från att man först avsett endast kärlet med beteckningen tunna, kom ordet successivt under medeltiden att betyda en viss bestämd mängd. Ordet tunna kom dessutom att utgöra stomme i ord som tunnland och tonnage, beteckningar för ytenhet resp. lastkapacitet med utgångspunkt i tunnans rymd. Dessutom kom tunnans att bilda en räkneenhet för stora penningssummor, en tunna guld – 100.000 rhenska gyllen. Äldsta belägget härpå är från 1500-talet.

Tunnan (härmed avses endast sådana i trä) uppfanns i Gallien under romersk tid (51 f.Kr. –486 e.Kr.) och användes där huvudsakligen för transport av vin. Uppgifter om dessa äldsta tunnors form och volym saknas. En av de tidigaste uppgifterna om tunnor är från 300-talet och härrör från Trier, där tunnor med öl omnämns, barbarernas och de fattigas dryck.

Från romerskt område sprems tunnorna sakta norrut. De kom till Norden i brytningstiden mellan vikingatid och medeltid. Laggade kärl som ämbar, byttor och spannar var kända i Norden redan under romersk järnålder. Däremot föreligger inga uppgifter om eller fynd av tunnor förrän från medeltiden. Troligen hänger tunnans spridning samman med det allt viktigare sillfisket i södra Östersjön, vilket bl.a. omtalas av Saxo. En förutsättning för avsättning av den fångade sillen var tillgång på salt och tunnor.

Redan vid mitten av 900-talet producerades salt av hög kvalitet i salinerna vid Lüneburg i nordtyskland. Härifrån distribuerades saltet, främst via Lübeck, i tunnor till de nordiska sillfiskeplatserna. På så vis sprems de lüneburgska salttunnorna över Norden och blev så småningom förebild för tunnor avsedda för annat gods än s.k. lakegoods och då främst för spannmål.

1. Salttunnor från Lüneburg, bruttovolym 223 l. Rekonstruktion efter ett mäs-
tarprov från början av 1600-talet.

Tunnan kom, åtminstone inom vissa delar av det nordiska området, att bilda ett övre mått för redan befintliga måttssystem, såsom kappar och skäppor. Ofta var dessa mått konstruerade utifrån ett längdmått, främst alnen. Eftersom alnen varierade betydligt i längd inom olika delar av Norden, fick detta som följd att tunnornas volym kom att variera högst betydligt. För att försöka råda någon bot på detta virrvarr av tunnstorlekar enades hansestäderna 1375 om en tunna rymmande 117,36 liter, den s.k. Rostockerband, som norm för silltunnor. Rostocktunnan hade den hanseatiska alnen som utgångspunkt. År 1469 lät man gjuta ett bronskärl, som skulle tjäna som likare för denna silltunnas rymd, vilket bevarats till våra dagar. Även om Hansan, det under större delen av medeltiden dominerande handelsföretaget, genom beslutet i Rostock försökte att standardisera tunnstorleken, förekom varierande tunnmått inom olika områden i Norden under medeltiden och även senare. Volymerna kunde variera högst betydligt från c:a 109 liter till c:a 194 liter. Först på 1600-talet fick man i Sverige enhetliga mått på tunnor för våta resp. torra varor. De förra, rymmande 125,62 liter, indelades i halvtunnor, fjärdingar, ått(l)ingar och kannor och var avsedda för beck, fisk, saltat kött, mjöl, smör, tjära och tran. De senare, även kallade måltunnor, delades i spänn, skäppor, fjärdingar, kappar och kannor och rymde 146,55 liter. Måltunnorna användes huvudsakligen för handel med spannmål samt vid uppbörd. Under 1700-talet tillkom dessutom särskilda bestämmelser för storleken på silltunnor.

Med en tunna menar vi i dagligt tal ett kärl bestående av sammanfogade och bandade stavar. I äldre tider var benämningen tunna, som framgått, oftast knuten till ett kärl med en bestämd volym. Större eller mindre kärl av samma konstruktion hade olika beteckningar. Sålunda fanns det kärl som kallades oxhuvuden, rymmande mellan 183 och 235 liter, pipor rymmande två oxhuvuden, fat enligt vissa uppgifter rymmande 285 liter, enligt andra c:a 154 liter och ankare rymmande c:a 39 liter. Som synes varierar uppgifterna om kärlets rymd betydligt, men bör väl kunna förklaras med lokala tillverkningstraditioner. Gemensamt för de flesta typerna är att de kan delas i ett visst antal kannor. De här uppräknade tunntyperna var uteslutande ämna-

de för transport och förvaring av flytande varor såsom vin, öl, sprit och "dricka". Härtill kan fogas dritteln, 1/3 tunna, som huvudsakligen använts för smör under senare tider, se tabell.

Ett av tunnans viktigare användningsområden i Norden under medeltiden var för förpackning och insaltning av sillen från det oerhört rika sillfisket vid Skanör på 1200- och 1300-talen. Detta givande fiske, omtalat redan av Saxo omkring år 1200, förbrukade en väldig mängd salt- och silltunnor. I pundtullböckerna över in- och utförsel i Lübecks hamn åren 1368 och 1398–1400 av varor från och till Danmark-Skånemarknaden (Skanör) och Sverige kan man få en uppfattning om mängden tunnor som åtgick för handeln enbart dessa länder emellan. I medeltal utfördes per år från Lübeck 1398–1400 14.746 tunnor salt och 15.815 tom-tunnor, totalt 30.561, enbart till Skånemarknaden. Under samma period infördes i medeltal 68.158 tunnor sill därifrån. Mellanskillnaden på 37.597 tunnor måste alltså ha täckts genom tillverkning på platsen. 30 år tidigare visar pundtulluppgifterna på ett ännu större behov av tunnor. År 1368 var sillinförseln till Lübeck c:a 76.000 tunnor. Härtill kom handeln med övriga varor som värdemässigt utgjorde ungefär 1/3 av inkomsterna av sillhandeln inklusive handeln med övriga Danmark, Sverige och Norge. Det fanns alltså ett behov av 100.000-tals tunnor per år enbart för Lübecks handel med Norden.

Den från 1200-talet och senare viktigaste exportvaran från Sverige, osmundjärnet, skeppades till stor del i fat eller tunnor, tills det under 1600-talet utkonkurrerades av stångjärnet. Osmundjärnet högs i bitar (osmundar) av standardiserad storlek, varav det skulle gå 24 stycken på ett lispund (c:a 8,5 kg) förpackades i fat eller tunnor om 600 osmundar. För vikten skulle exportorten svara genom märkning av fatet. För fatens tomvikt gällde stränga förordningar.

Stål har under gångna tider också transporterats i fat. Fatstål omtalas t.ex. i en tullförordning i Flensburg 1284 och i en kunglig förordning i Sverige 1548 uppges att ett fat stål skulle väga en centner (c:a 42,5 kg).

För fat eller tunnor med tran fanns från medeltidens slut förordningar, som ålade tillverkaren att förse dessa med sitt märke.

2. Illustration till kapitlet om valfångst i Olaus Magnus historia. På stranden tunnor för tran eller späck.

Inom vinhandeln användes vanligtvis termen fastage i stället för tunna. I vissa äldre urkunder användes dock tunna. Sålunda uppges årsbehovet av nattvardsvin vid Vadstena kloster omkring år 1500 vara 1 1/2 tunna.

I bestämmelser om öl- och vinaccis från 1503 utgår accisen per tunna då det gäller öl, men per "amme", åm, då det gäller vin. Åm är ursprungligen en benämning på fastage för rhenvin, som går tillbaka till romersk tid men som i Norden blivit ett standardmått, i synnerhet för vin. I Sverige motsvarade en åm 60 kannor eller c:a 147 liter. De olika typerna av vinfastage är knutna till speciella produktionsområden. Viner från medelhavsområdet importerades i "botas" (båtar) motsvarande tre åmar, 441 liter, och västeuropeiska viner i pipor, rymmande också tre åmar eller oxhuvud (1 1/2 åm eller 220,5 liter). Rhenviner transporterades i s.k. styckefat av mycket varierande storlek. Stycken, åmar och tolast är olika mått på rhenvinsfat som uppräknas i Öresundstullräkenskaperna för åren 1497, 1503 och 1528.

3. I Olaus Magnus historia illustreras kapitlet om utländska viner med denna bild. Faten på golvet liknar närmast pipor.

Stycken eller styckefat rymmande c:a 1.200 liter finns upptagna i arbetstaxan för vindragarlaget i Stockholm 1574. I en beskrivning över vindragarlagets tappningskällare Brunnsan i Brunnsgränd i Stockholm, gjord så sent som omkring 1920, uppräknas bland inventarierna olika fattyper som konjakspipor, rhenvinsåmar, brännvinsläglar, whiskykutsar, oxhuvud med rödvin, bokojer med grekiskt lantvin, sherryfat osv. Uppräkningen ger en god bild av den mångfald av fat, som användes inom denna speciella hantering fram till våra dagar.

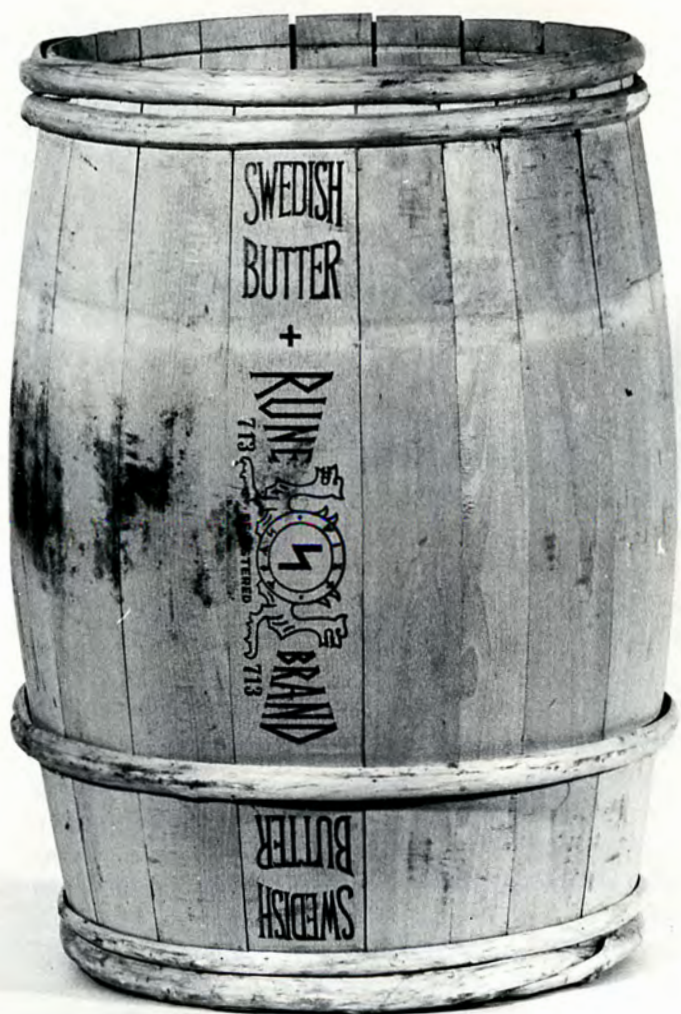
Enligt tullhandlingar och affärsräkenskaper förekom också en omfattande handel med öl från 1200-talet och framåt. Framför allt var det det tyska ölet, som såldes på den nordiska marknaden tappat på tunnor. Dessutom fanns en icke föraktlig inhemsk tillverkning. År 1546 förbrukades på Stockholms slott 448 tunnor öl motsvarande c:a 56.000 liter, omräknat med måttet på tunnan för våta varor.

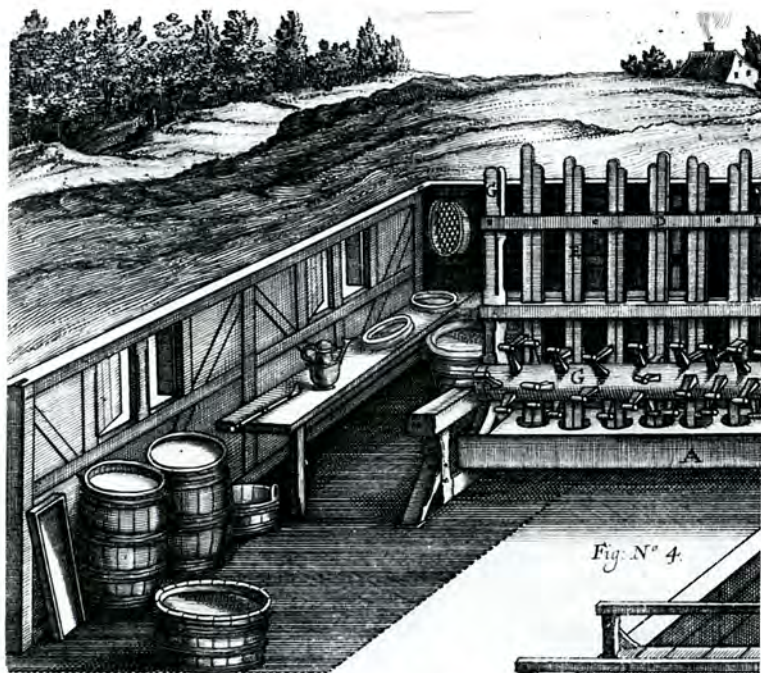
4. Olika typer av vinfastage. Från vänster konjaksfat, oxhuvud och pipa.

Bland övrigt gods som förut har transporterats i tunnor märks smör och lax, där uppgifter om export från Sverige till Lübeck finns i de tidigare nämnda pundtulluppgifterna. Smörexporten redovisades långt fram i tiden i tunnor eller skeppund (c:a 170 kg). När övergången från förpackning av smör i tunnor till drittlar ägde rum har inte belagts. Eventuellt skedde det i samband med den framväxande mejerihanteringen.

Den alltmer ökande handeln från och med hög- och senmedeltiden plus ett ökat utbud av varor, gjorde att tunnan fick ett allt större användningsområde.

5. Smördrittel av bok från Weckes tunnbinderi i Lund. KM 58.571.

6. Interiör av krutkvarn. Kopperstick i bok från 1676.

Den betydande beck- och tjärexporten från Sverige till framför allt England skeppades i tunnor.

Sveriges deltagande i de stora europeiska krigen under 1600- och 1700-talen, eldvapnens ökande användning i krigföringen och en betydande expansion inom bergshanteringen, medförde en ökad produktion av krut. En av komponenterna vid kruttillverkning är svavel, som sedan 1500-talets början producerats vid Dylta bruk i Närke. Härifrån skickades svavel till bruken i Åker, Jönköping och Torsebro i tunnor om 170 kg. Dels av illustrationer och dels av en förteckning över material som erfordrades för driften vid Torsebro krutbruk 1701, framgår att även det färdiga krutet förpackades i tunnor.

Från 1600-talet föreligger uppgifter om handel med och produktion av kalk, beräknat i tunnor. I ett rättegångsprotokoll från 1664 rörande en kalkugn i Limhamn, berättar ett vittne om hur en kalkugn fylldes med limsten och tre läster eller 54 tunnor

stenkol. Efter tre dygn kunde man uttaga 60 tunnor kalk, fylla på mer kalksten och stenkol, taga ut nya tunnor kalk osv. Dygnskapaciteten kunde på så vis beräknas till 144 tunnor kalk. Så sent som på 1950-talet försålles fortfarande, från ett företag i Malmö s.k. slagen kalk i tunnor, då företrädesvis i begagnade smördrittlar.

Som framgår av rättegångsprotokollet ovan transporterades vid denna tid även stenkol i tunnor. Kolet, som eventuellt kom från kolbrytningen vid Helsingborg, såldes under 1500- och 1600-talet i läster och tunnor. En tunna stenkol skulle under senare delen av 1600-talet mäta 170 liter.

På 1600-talet etablerades det dåtida Skånes största industri, alunbruket i Andrarum. Under Christina Pipers hårda regemente upplevde detta bruk sin storhetstid, med en årlig produktion av mellan 4.000—5.000 tunnor alun. Härtill kom en icke obetydlig framställning av vitriol och rödfärg, produkter som också förpackades i tunnor.

Också inom spannmålshandeln har tunnans haft en viktig uppgift, även om dess användning som måttenhet framför allt vid uppörd haft större betydelse än transportfunktionen. Som spannmålmått är tunnans belagd i Sverige först på 1400-talet och förekommer med olika rymd i de olika landsdelarna. Spannmålstunnorna i Sverige har troligen mest använts för förvaring av torkad säd och mjöl. Exporten av spannmål från Sverige var tidigare av tämligen liten omfattning. På kontinenten var däremot handeln med spannmål omfattande framför allt från östtill västeuropa, men tunnans synes här ha avlösts av säcken som transportemballage på ett relativt tidigt stadium.

De hittills uppräknade varuslagen kan närmast betecknas som "massgods". I äldre tid klarade man ej av att handskas med för stora kvantiteter åt gången och därför blev tunnans ett hanterligt och slitstarkt redskap. Tunnor har också använts för förpackning av andra godsslag. Även om det skriftliga materialet inte ger någon inblick i problemet, kan det äldre illustrationsmaterialet hjälpa oss därmed. Härur framgår att såväl böcker som tygpäckar skickats förpackade i tunnor. Beträffande textilier finns en notis i Stockholms stads tänkeböcker från 1480, där köpsvenner förbjöds att föra in något kläde "med tunna", utan i

7. Uppackning av böcker i en boklåda på 1600-talet.

stället i "pakka som gammal sidwänia haffver". Detta kan kanske tolkas så, att ett nytt förpackningsätt för textilier började användas vid slutet av 1400-talet. Mynt är ett annat exempel på "udda" varor som forslats i tunnor. Från Västerås föreligger en uppgift från 1523 om "X (10) tunnor fulle med penningar". Vid sådana försändelser får man antaga att varorna förpackats i för ändamålet specialtillverkade tunnor eller fat, som återanvändes många gånger.

Denna genomgång av vad som under århundradenas lopp förpackats och transporterats i tunnor gör på intet sätt anspråk på att vara fullständig. Ett område som t.ex. inte alls berörs är förpackningen av bergolja, en produkt som började utvinnas i

8. Etiketten på rödfärgstunnan, färgbild III. Från 1947. Kulturen.

större skala under förra århundradet och där man till en början använde sig av trätunnor, omgående standardiserade till både form och storlek. En oljetunna (barrel) skulle mäta 159 liter. Som bekant beräknas fortfarande oljeproduktionen i barrels (fat). På grund av de stora kvantiteterna och brandfaran tvingades man emellertid att redan vid slutet av 1800-talet söka sig till nya "förpackningsformer", vilket samtidigt kom att bli inledningen till slutet för den "klassiska" tunnan. De sista användningsområdena, åtminstone i Sverige, blev för sill och rödfärg.

Som arkeolog frågar man sig då hur medeltidens container ger sig till känna i det arkeologiska fyndmaterialet. Vid undersökningar i Lund har under årens lopp registrerats en mängd tunnor

9: Två ovanpå varandra ställda tunnor från kv. S:t Botulf i Lund.

i medeltida kulturlager. Dessa tunnor har, efter att ha fullgjort sin ursprungliga uppgift, grävts ner och för ett tag gjort tjänst som vattenreservoarer. I flera fall har man, för att få tillräcklig rymd, placerat två, ibland tre tunnor på varandra efter att gav-larna slagits ut. Efter en tid har de så mist även denna funktion och så småningom fyllts med avfall. Med hjälp av daterbara fynd bland avskrädet har man någorlunda hjälpligt kunnat datera en del tunnor, de flesta till senare delen av medeltiden. Några få exempel på mer exakt datering finns också. Från PK-banksundersökningen finns en myntstamp från Erik Plogpenningens rege-

10. Krumknivar för tunnbindare? 1000-talet. Kv. Apotekaren 4, Lund.

ringstid (1241-50), som visar att tunnans den hittades i, fyllts igen vid mitten av 1200-talet eller strax därefter. Om tunnans dessförinnan använts som vattenbehållare ett antal år kan den ha grävts ned under de första årtiondena av århundradet. Den kan alltså dateras till början av 1200-talet och bör vara den hittills äldsta och bäst daterade tunnan i Lund. Men frågan om med vilket innehåll den kommit till stan, får däremot stå obesvarad. Dessvärre är tunnorna oftast illa medfarna både av hantering och av tidens tand, vilket på det hela taget omöjliggör exakta volymberäkningar. Merparten av tunnorna tycks emellertid storleksmässigt ansluta sig till de nordtyska salt- och silltunnornas storlek.

Från en undersökning i kv. Apotekaren 4 föreligger en någorlunda väldaterad tunna om vars ursprungsinnehåll man i alla fall kan våga en kvalificerad gissning. Dess form och stora volym bestämmer den till den typ av tunna eller rättare vinfastage, som kallas pipa, och som använts för transport av vin från västeuropa. Stratigrafiskt har pipan daterats till sent 1200-tal. Med tanke på dess stora höjd (djup) 2,2 m kan man anta att den möjligen använts som brunn. Den hade troligen grävts ned vid 1200-talets mitt.

Från samma undersökning finns dessutom två verktyg som möjligen kan knytas till tunnbinderi och/eller laggkärlstillverkning. Verktygen, som närmast får betraktas som små s.k. krumknivar, kan ha använts för att tälja tunnstäver kupiga. Det lager som knivarna hittades i, har med hjälp av dendrokronologin kunnat dateras till andra hälften av 1000-talet. Några andra, så tidiga fynd, som kan knytas till tunnbinderierket och utgöra belägg för en tidigare förekomst av tunnor än vad fynden ovan utvisar, är inte kända från Lund.

Förhoppningsvis har av de föregående sidorna framgått att tunnan under äldre tider fyllt en mycket viktig funktion som transportförpackning inom den medeltida och eftermedeltida varudistributionen. Till skillnad från sin direkta efterföljare, plåtfatet, vilket uteslutande används för flytande varor, har i tunnan transporterats allt från sill och salt till böcker och kläde. Dess mångskiftande användningsområde, dess i viss mån standardiserade och specialiserade typer, gör en jämförelse med dagens container rimlig. På samma sätt som containern idag forslas med de mest skiftande godsslag på fartyg, järnväg och bil, direkt från producent till konsument, skickades tunnan under gångna århundraden med en mängd olika produkter över land och hav.

Referenser

- Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Red. John Granlund. 1956–1977.
Svensk uppslagsbok. 1954.
Ordbok över svenska språket. 1918, 1921, 1985.
Andersson, P.G., Alun och ark. Kalk och krut. 1974.
Braudel, F., Vardagslivets strukturer. 1982.
Burmester, H., Segla med olja. Longitude, tidskrift för de sju haven 22. 1986.
Carlsson, S., Svensk historia II. 1964.
Rosén, J. Svensk historia I. 1964.
Carlsson, S. – Rosén, J., Den svenska historien. Band 2–8. 1968.
Clemensson, G. Stenkol och lera. 1953.
Hellquist, E., Svensk Etymologisk ordbok 15–16. 1938.
Kjellberg, S.T., Ull och ylle. 1943.
Nordström, A., Vindragarna. 1975.
Stadt im Wandel. Band 2. Braunschweig 1985.
Weibull, C., Lübecks sjöfart och handel på de nordiska rikena 1368 och 1398–1400. Scandia 1966.

Klädesplomber – delar i emballage?

Ylletyg av hög kvalitet – kläde – blev under medeltiden en mycket viktig handelsvara som i stora mängder importerades bl.a. till Norden från tillverkarna i Västeuropa. Som dominerande producent av ull framträdde tidigt England. Fåraveln fick där efter hand så stor betydelse att jordägarna lade ned jordbruk och jagade bort bönderna för att skaffa mark till den givande ullproduktionen. Merparten av ullen exporterades till väverier i Flandern.

Den engelska ullen förpackades i stora säckar. Dessa innehöll genomsnittligt 364 pund (165 kg) ull. Efterhand minskades den engelska ullhandeln till förmån för färdigt kläde, men vid sitt maximum under 1300-talets andra hälft har den engelska ullexporten beräknats till 28.000 säckar eller 4.620 ton per år. Säckarna var förgängliga emballage med kort levnadstid. Deras utseende är känt endast genom avbildningar som till exempel från sigillet för ullhandlarna i Westminster på 1300-talet. Inom en fyrpassram ses där två korslagda nycklar omgivna av fyra ullsäckar.

Då ullen efter komplicerade processer förvandlats till klädeskins detta i "stycken". Hansan föreskrev längden 44 alnar (ca 24,5 m) för stycket och 22 alnar för halvstycket. Styckena lades ihop till packar – 20 eller 24 i varje packe enligt Hansans regler och därefter sveptes packen i en slagduk och ombands med rep.

Ullsäckarna, klädet och slagdukarna – allt har försvunnit, näst intill spårlöst. Kvar finns egentligen endast en oansenlig föremålsgrupp, som hade med tyghandeln att göra, nämligen klädesplomberna. Under 1300-talet började – till all lycka för dagens arkeologi – produktionscentra att förse sitt kläde med

1. Sigill för ullhandlarna i Westminster på 1300-talet. Avritning.

2. Emballering av klädespacke. Avritning av tysk illustration från 1533.

blyplomber. Dessa klämdes fast på tygkanten och försågs med stämplor som i flera fall lätt identifierar ursprungsorten och åter i andra lämnar forskningen i irriterande okunskap om proveniensen.

Ändamålet med plomberingen var att visa att det färdiga klädet genomgått kvalitetskontroll på produktionsorten. Kontrollen kunde äga rum i den lokala klädeshallen, men det finns också uppgifter om att de olika arbetsmomenten kontrollerades i verkstaden och klädstyckena kunde därför förses med flera olika plomber. Troligen plomberades också slagdukarna. Vid ankomsten till destinationsorten avsynades klädet en sista gång innan det fick försäljas.

Förutom sin egentliga funktion fick naturligtvis plomberingen också en annons- eller reklameffekt som är lättigenkännlig från det industrialiserade samhällets förpackningsideologi. Klädet blev den första märkesvaran. Därför är det också rimligt att betrakta klädesplomberna som en integrerad del i en förpackning.

Den typiska klädesplomben består av två runda blyplattor förenade av ett smalt band. Detta möjliggjorde att plomben kunde vikas runt tygkanten och sedan klämmas fast i tyget, ofta tack vare att en förhöjning på den ena plattan motsvaras av ett hål i den andra. Vid stämplingen, som utfördes av sigilleraren med samma slags redskap som myntslagarens, fixerades plomben för gott vid tygstycket. Det är värt att notera att flertalet arkeologiskt återfunna plomber fortfarande sitter ihop och att de alltså klippts loss från klädet. Plomber har påträffats i flera medeltida skandinaviska städer, men de är uppenbarligen bara en liten rest av ett väldigt material. Uppgifter från Ypern från 1375 visar till exempel att man det året använde 140.000 plomber!

I Lund har hittills ett tiotal klädesplomber från medeltiden och renässansen tillvaratagits i kulturlagren. Tre exemplar har sitt ursprung i Leyden i Holland och bär stadens vapen med de två korslagda nycklarna. En plomb med den franska liljan och stadsnamnet i majuskler har kommit till Lund på kläde från Tournai; en likadan har för övrigt hittats ända borta i Novgorod och där daterats till sent 1300-tal. Från Göttingen, där man

3, 4. Klädsplob från Leyden. Diam. 30 mm. KM 38.383:3.

5. Klädsplob från Leyden.
Diam. 25 mm. KM 38.346:1.

6. Klädsplob från Leyden.
Diam. 26 mm. KM 52.739.

senast under 1400-talets sista tredjedel började plombera sitt kläde, kommer ett exemplar. På ena sidan finns ett krönt G och på den andra landsherrens sköld samt omskriften S NOVI PAN-NI GOTTIG, vilket skall utläsas: sigill för nya klädesmakaregillet i Göttingen.

7. Klädesplomb från Tournai.
Diam. 23 mm. KM 19.470.

8. 9 Klädesplomb från Göttingen. Diam. 40 mm.

Till de ännu inte bestämbara plomberna hör två med tornmotiv i stämplarna och ett par av bomärkestyp. Alla klädesplomber var nämligen inte av officiell karaktär. Det förekommer en stor grupp som måste antas vara försedda med verkstädernas egna stämplrar. Det gällde väl, att vid kvalitetsbedömningen i produktionsortens klädeshall kunna hålla isär de olika fabrikanterna.

10. Klädesplomb från England (?).
Diam. 45 mm. KM 19.331.

11. Klädesplomb från England (?).
Diam. 61 mm. KM 34.977.

Två stora plomber av enkelsidig typ har samma okända ursprung. De är försedda med tudorrosen som mittmotiv och omskriften GVILHELMUS ALMANDETE 1570 (resp 1583). Den äldre av dem bär spår av förgyllning. Detta i likhet med en engelsk plomb funnen i Oslo. Till skillnad från övriga här beskrivna plomber är de gjutna och har alltså inte fått sitt mönster genom prägling. Huruvida de två plomberna kommer från England kan diskuteras, men det är känt att den engelska klädesindustrin under 1500-talet förnyades med invandrande hantverkare och en tolkning av omskriften kan vara att Vilhelm helt enkelt anger sitt tyska (almandete) ursprung.

12. Tygmått av idegran. KM 66.166:152.

13, 14. Klädesplomb. Okänt ursprung. Diam. 31 mm. KM 38.331.

Ett sällsynt belägg för medeltida tyghandel utgöres av ett alnmått för tyg som 1974 hittades på PKbankens tomt väster om Stortorget i Lund. Måttet låg i en avfallsgrop som kunde dateras till 1400-talet. Måttstocken är tillverkad av idegran och försedd med beslag av tennlegering. Det består av ett handtag och en mätdel. De båda delarna skiljs åt av ett hak som på moderna tygmått motsvaras av vinkelböjt mässingsbeslag. Själva mätdelen är 55,7 cm lång och indelas med ett sköldformigt beslag på mitten i två fot om respektive 27,8 och 27,9 cm. På mätdelen finns ytterligare ett sköldformigt beslag samt ägarens bomärke. Bilden av en klädeshandlare, som någon gång på 1400-talet stod på Stortorget och mätte upp utländskt kläde för hugade och välbeställda spekulanter, infinner sig utan större svårighet.

Referenser

- Andersson, M., Blystycken funna i Sydsandinavien. Stenc. C/D-uppsats, Lund 1982.
- Grieg, S., Middelalderske byfund fra Bergen og Oslo. 1933.
- Kjellberg, S.T., Ull och ylle. 1943.
- Liebrott, N.K., Da klæde var en "mærkevare". Nationalmuseets arbejdsmark 1975.
- Lunden, K., Europa i kris 1300–1500. Bra Böckers världshistoria. Band 6. 1984.
- Molander, M., Redskap för handel, *Archaeologica Lundensia* VII. 1976.
- Stadt im Wandel, Band 2. 1985.

Förpackningar i bunden form

Förpackningar som bedrar och överraskar har funnits i långa tider och upphör aldrig att fascinera. Sedan 1930-talet finns i Kulturens samlingar en pralinask i bleckplåt i form av en bok, utgiven av "Mazettis eget förlag" med titeln "Det glada gästabudet". Askén har tryckt bandornamentik och blad i rött och ljusgrönt mot guldfärgad bakgrund. Den har alltså förvillande likheter med sådana praktband som var avsedda att ligga framme. Ville man camouflera sin svaghet för praliner tjänade nog denna ask ett syfte. Men den avsikt man hade med att förpacka

1. Pralinask av plåt med litografiskt tryck. 21,5×14,5 cm. KM 41.000:454.

2. Från vänster. Flaska av koppar med supkopp KM 17.741 samt graverad flaska av tenn KM 51.062.

– eller förvara – i "bunden form" var oftast att överraska och roa sina gäster. Inte anar man väl att en bok i helfranskt band, betitlad "Bunden eld" i själva verket utgör omslag till en tändsticksask? Denna typ förekom på 1950-talet.

Går man längre tillbaka i tiden kan man se att också andra material fått bokens form, t.ex. en flaska av tenn från 1700-talets andra hälft med ätten Stenbocks vapen. Mästare till den är Joh. Christian Beutrich d.ä. i Dresden. I samlingarna finns en senare variant på samma tema i koppar och med tillhörande supkopp i mässing. Avsikten med dessa två har uppenbarligen varit annan än att insupa kunskap!

3. Till vänster ask med skjutlock och skrin av trä. KM 18.077 och KM 2.797. Till höger läderklätt fodral för tändsticksask.

Psalmböcker förekom ofta som fästmansgåva. Med inspiration från psalmbokens yttre form var det inte ovanligt att man snidade en bok av ett stycke trä och gav till sin käresta. Kulturen har flera sådana askar med skjutlock. En av dem har dekorerats med målade hjärtan, men färgen är hårt sliten. Sådana detaljer som spännen har snidats ut. En annan liggande bok är i själva verket ett träskrin, där övre halvan utgör lock. Här är spännena inte enbart dekorativa utan även funktionella då de har försetts med små haspar. Ryggen har upphöjda bind, utförda i karvsnitt. Skrinet är från slutet av 1700-talet och kommer från Ö. Göinge.

Variationerna på temat är följaktligen många. Man skall alltså inte låta sig bedragas – allt som ser ut som böcker går inte att läsa!

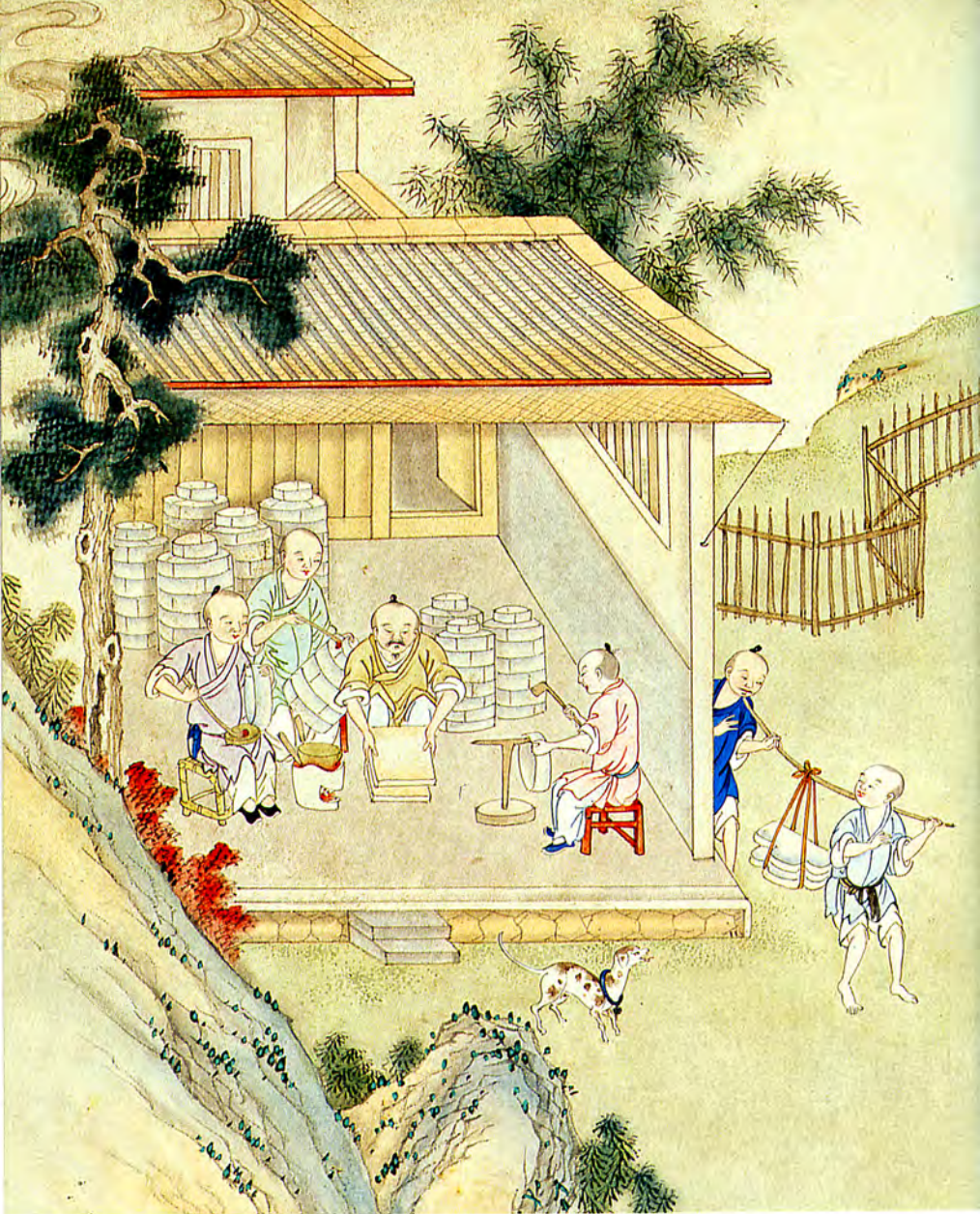
I "Så måste rymden vara, som en tomteskurburk", skriver Lasse Åberg, en av de nostalgiska 40-talisterna, i boken *Två lösa Bill och Rekordmagasinet*.

II En halvt mytisk förpackning. Storhetstiden var på 1950- och 60-talen.

III Tunna med Falu rödfärg i pulverform. 1940-talet. Kulturen.

IV Tillverkning av transportkärl för teblad från odlingarna i bergen. Akvarell.
Ch'ien Lung, Kina. Kungl. Husgerådskammaren.

V Tekistillverkning i Kanton. Akvarell, 1700-talets mitt, Kina. Ur album om teodling. Kungl. Vetenskapsakademien.

VI Kulier trampar ned te i kistor. Europeisk superkarg övervakar arbetet och märkningen. Akvarell, 1700-talets mitt, Kina. Ur album om teodling. Kungl. Vetenskapsakademien.

VII Kinesiska arbetare. Målade lerfigurer med "nickande huvuden". Omkr. 1800. Peabody Museum, Salem USA. H. ca 37 cm.

VIII Teskrin med behållare av tenn. KM 12.460, 1700-talets mitt och t.h. ett från samlingarna på Svaneholms slott, 1700-talets senare del.

HORNIMAN'S
PURE TEA

HORNIMAN'S
PURE TEA
ALWAYS
GOOD TEA

PURE, STRONG AND DELICIOUS.

SEE OVER.

A vintage advertisement for Horniman's Pure Tea. The central figure is a woman dressed in late 19th-century fashion, wearing a voluminous red dress and a dark, fur-trimmed jacket. Her hair is styled in an updo adorned with a large red rose. She is seated on a green wooden chair, with her right hand resting on the chair's backrest. A small tea packet is tucked under her right arm; the packet is white with black text that reads "HORNIMAN'S PURE TEA" and "ALWAYS GOOD TEA". Above her, a rectangular sign with a dark border contains the text "HORNIMAN'S PURE TEA" in a serif font. The background is a textured brick wall. At the bottom of the advertisement, the slogan "PURE, STRONG AND DELICIOUS." is printed in a bold, white, sans-serif font. In the bottom right corner, the phrase "SEE OVER." is written in a smaller, italicized font.

IX Reklamkort för Horniman's te. 1800-talets slut. Tepaketet är av den typ som Horniman införde redan 1826. Kulturens arkiv.

Kistor, tubbar, kanistrar och paket – om tepackning i Kina och Europa

Färgbilderna IV–IX

Under 1700-talet fördes stora mängder te från Kina till Europa genom de ostindiska handelsbolag som då drev handel med Kina. Den första telasten skeppades till Holland redan 1610, men drycken blev då känd enbart inom en trängre krets. Efterhand som importen ökade och ostindiska kompanier bildades i allt fler länder, så spreds den nya drycken till fler skikt av befolkningen i Europa. Te var dock länge en exklusiv dryck för överklassen.

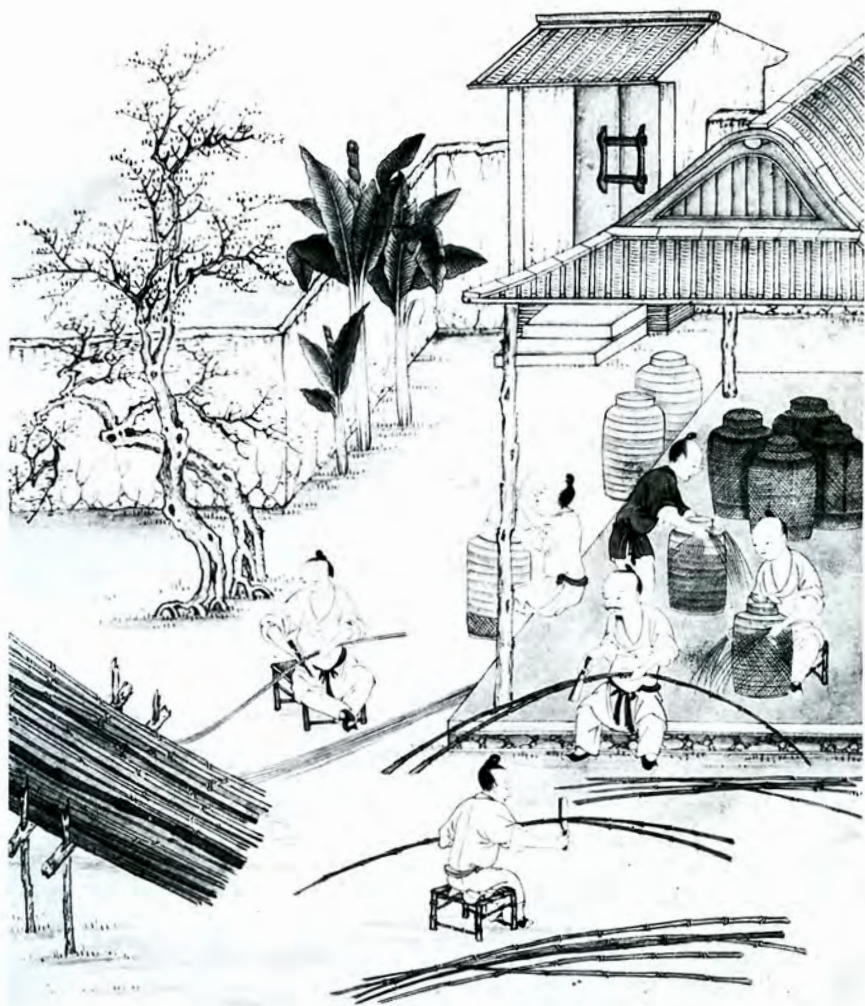
De omsorgsfullt torkade och rostade tebladen var en ömtålig och dyrbar vara, som lätt tog skada under de långvariga och strapatsfyllda transportererna från andra sidan jordklotet. Hur klarade man då att skydda teet? Vad packades det i? Svaret får man fr.a. söka i reseskildringar, dagboksanteckningar och samtida kinesisk konst. Av det ursprungliga emballaget och förpackningsmaterialet har ytterst lite bevarats till vår tid. När man idag letar bland museernas samlingar av emballage och förpackningar, så finner man, att varken de kulturhistoriska, sjöfartshistoriska eller ostasiatiska museerna har något enda bevarat exempel på detta en gång så betydande emballage. Intressanta fynd har dock gjorts vid Göteborg, där ett marinarkeologiskt projekt startats i samarbete med Göteborgs sjöhistoriska museum. Under våren och sommaren 1986 påbörjades omfattande bärgningsarbeten, för att ta upp den last, som ostindiefararen Göteborg 1745 förläste med vid Vinga på Älfsborgsjorden och som ännu till delar finns kvar ombord. Bland de hittills gjorda fynden finns dels te, dels blyplattor, vilka invändigt klätt de kistor i

vilka teet packats i Kina. Träkistorna har däremot förstörts.

När det gäller det enkla transportemballaget för de kinesiska teerna, så finns ett flertal kinesiska målningar bevarade, vilka just illustrerar packning av te i Kina. Även genom några resenärers livliga skildringar får man detaljerade uppgifter om såväl material som förfaringssätt vid emballagetillverkningen och packningsproceduren i Kina under 1700- och 1800-talen.

I Kulturens samlingar finns en bild, som bl.a. visar hur tebladen packas genom att trampas ner i stora träkistor. Motivet är målat på en praktfull porslinsvas från 1700-talets mitt, dekorerad med figurscener, som återger dels porslinstillverkning, dels teodling i Kina. Vasen är utförligt presenterad av Sven T. Kjellberg i Kulturens årsbok 1965 under rubriken: En vas för "främmande djävlar"? Denna bildframställning av tepackning i Kina är inte ensam i sitt slag. Det för västvärlden så främmande näringslivet, inte minst teodlingen, skildrades i vackert akvarellerade bilder, ofta ordnade i album.

Två album om teodling finns i svensk ägo. Det ena tillhör Kungl. Husgerådskammaren och finns på Kina slott. Det omfattar 20 blad, målade i tusch och ljusa akvarellfärger på papper. Bilderna är monterade med blekblått siden. Albumet, som målats under Ch'ien Lung har tillhört drottning Lovisa Ulrika. Det skildrar arbetet med teframställning, alltifrån hur man röjer mark, plöjer, krattar och sår, vattnar och rensar plantorna samt plockar och rostar tebladen. De i detta sammanhang intressantaste bilderna visar i detaljerade bildscener tillverkningen av det förpackningsmaterial som användes för de ofta långväga transporterna av teet från odlingarna i bergen och de hantverkare som var involverade i tillverkningen av detta emballage. Avsaknaden av förklarande text, gör att man enbart har bilden att utgå från, när det gäller att tolka arbetsprocessen. Den trettonde bilden i sviten skildrar hantverkare i färd med att göra flaskliknande kärl. Kärlen verkar sättas samman av tunna metallskivor, troligen av bly. Skivorna formas till ringar av en man som sitter vid ett städ, medan en annan fogar samman ringarna till höga cylindriska flaskor med lock, troligen genom någon form av lödning. Bild fjorton visar sex hantverkare i färd med att klyva bambustänger och av dem fläta korgar runt flaskorna. De tom-

1. Hantverkare klyver bambustänger som flätas runt flaskliknande kärl för packning av teblad. Akvarell på papper, Ch'ien Lung, Kina. Bild fjorton i ett album om teproduktion i Kina. Kungl. Husgerådskammaren. HGK 700. H. 39 cm. Foto Kungl. Husgerådsk.

2. De tomma kärlen bärs till en byggnad, där tebladen trampas ned i kärlen. Akvarell på papper, Ch'ien Lung, Kina. Bild femton i ett album om teproduktion i Kina. Kungl. Husgerådskammaren. HGK 700. Foto Kungl. Husgerådsk.

ma korgklädda flaskorna bäres i nästa bildscen på bärkäppar till en lagerbyggnad, där fyra män packar det färdigtorkade och rostade teet i kärlen, som nu invändigt även försetts med en beklädnad av papper.

Den andra akvarellsviten om te i svensk ägo tillhör Kungl. Vetenskapsakademien och har sannolikt skänkts dit av Magnus Lagerström, kommerseråd och från 1746 direktör i Ostindiska Compagniet. Lagerström var den, som såg till att stora delar av de naturalier, dagböcker, journaler, planschverk, kinesiska böcker, kartor och intressanta exotiska ting som Ostindiska Compagniets fartyg tog hem, hamnade hos Vetenskapsakademien, där Lagerström var ledamot sedan 1748. Teserien omnämnes av J.F. Kryger i ett åminnelsetal 1760 över Magnus Lagerström såsom "Chinesiska ritningar och målningar med ganska lifliga färgor...". En förteckning från år 1768 räknar även upp ett sådant album under rubriken Chinesiska Böcker. De 24 st i akvarellfärger målade planscher som skildrar tehanteringen beskrivs som "på chinesiskt sätt uti sidentyg inhäftade Blad...". Albumet kan följaktligen säkert dateras till före 1760. Även detta album omfattar ett par bilder från teemballagetillverkningen i verkstäder i teodlingsdistrikten. Arbetsmomenten är lika dem som illustreras i Lovisa Ulrikas album. Men till skillnad från det förra albumet, visar Akademiens även en bildsvit över den tillverkning av teemballage som vidtog i Kanton och som var avsedd för de teer som exporterades till västvärlden. I fyra bildscener skildras hantverkare arbetande i öppna bodar eller i det fria, sågande bräder som spikas samman till fyrkantiga kistor, som därefter målas. Invändigt fodrade med en gråvit beklädnad fylles de med teblad och märkes med tusch under övervakning av en europeisk superkarg. Hittills har endast ett litet fåtal av bilderna i dessa album publicerats. I linje med den styvmoderliga behandling som transportemballage och förpackningar rönt, har heller ingen tidigare intresserat sig för just de motiv som skildrar emballagetillverkningen.

Det är okänt om det funnits ursprungliga beskrivningar till dessa teserier. Ingen sådan beskrivning eller kommenterande text finns dock bevarad idag. Däremot ger en bevarad förteckning från år 1767 en slags beskrivning som något kan illustrera tillverkningen av emballaget. Förteckningen upptar de kostnader som var förknippade med att föra ett beställt parti te från odlingarna i "Bohé-landet" den sjutton dagar långa resan till Kanton, där det skulle utskeppas. Den visar att packmaterialet

3. Tillverkning av kärl för transport av te från odlingsdistrikten i bergsområdena. Akvarell på papper, 1700-talets mitt, Kina. Bild fjorton i ett album om "Theé-skötslen och praeparationen". Kungl. Vetenskapsakademien. Foto Stockholms Universitetsbibliotek.

var en dryg kostnad. Det erfordrades 100 kistor, bly för dessa, tenn att förbättra blyet med, tenn att löda med, fint papper, ordinärt papper, fint papper för locken samt arbetslön för blygjutningen.

Teodlingsakvareller liknande de i svensk ägo är kända även i andra länder. Ett liknande album finns t.ex. bevarat i det kejserliga hovbiblioteket i Wien. Det omfattar 32 blad och är troligen målat vid 1700-talets mitt. Liknande akvarellserier är också kända från musei- och privatsamlingar i USA. Carl L. Crossman

4. Packning av teblad i flaskliknande kärl med korgflätning, invändigt klädda med papper. Akvarell på papper, 1700-talets mitt. Bild sexton i ett album om "Theé-skötslen och praeparationen". Kungl. Vetenskapsakademien. Foto Stockholms Universitetsbibliotek.

är en av de få som publicerat ett stort och intressant material om de kinesiska akvareller och gouacher på silke och papper som hemfördes till USA och Europa. Eftersom te var en av de största handelsartiklarna med väst och en vara som allt fler kom i kontakt med, fanns det en given marknad för dessa akvareller om tehanteringen.

Crossman visar hur stora mängder av dylika bildserier målades i särskilda målarverkstäder i Kanton, där västerlänningarna kunde beställa önskade motiv. Såväl skriftliga berättelser som

5. Tillverkning av tekistor i Kanton. Kistorna tätas och målas (?). Akvarell på papper, 1700-talets mitt, Kina. Bild tjuvoett i ett album om "Theéskötslen och praeparationen". Kungl. Vetenskapsakademien. Foto Stockholms Universitetsbibliotek.

kinesiska målningar skildrar arbetet med akvarellerna i dessa målarverkstäder under fr.a. 1800-talet. Vattenstämplrar i det papper som användes vittnar om att de kinesiska målarna, fr.a. under 1800-talet, använde papper som tillverkats i England eller USA. Genom Svenska Ostindiska Compagniet fördes, som vi sett, dylika kinesiska akvareller till Sverige. Vid 1700-talets mitt var sådana hett eftertraktade och Pehr Osbeck, som åren 1750–52 reste med skeppet Götha Leijon till Kanton rapporterar i sin "Dagbok öfver en Ostindisk resa" att man 1752 i

6. Packade tekistor bäres ut och märkes. Akvarell på papper, 1700-talets mitt, Kina. Bild tjugotre i ett album om "Theéskötslen och praeparationen". Kungl. Vetenskapsakademien. Foto Stockholms Universitetsbibliotek.

Kanton lastade "9.314 st målade papper". Kanske åsyftas därmed just akvareller av det slag som här presenterats.

Några resenärers skriftliga berättelser ger oss livliga ögonvittnesskildringar om hur teet slutligen förpackades i Kanton för sin långa och besvärliga färd till de europeiska konsumenterna, skildringar som kompletterar den bild man får via de kinesiska akvarellalbumen. I Kanton, den enda stad i Kina som stod öppen för västerlänningar, skedde upphandling, packning och inlastning av den värdefulla telasten. Pehr Osbeck skriver 1751 i

sin "Dagbok . . ." utförligt om packningen: "Ändteligen när Europeerna beslutit at handla på något ställe, så låta de slå ut Korgarna . . . Är der ibland något fördärfwadt Te, så blir det wrakadt. Sedan packas det goda Teet uti nya Kistor, som äro tarade, märkte och klädde in uti med bly. Uti Kistan ställer sig en Chines, och altsom Teet öses dit med Korgar, så trampas det hårdt tilsammans, hwilket är et så mödosamt arbete, at fast än karlen til största delen är naken, flyter likwäl swetten ned öfwer benen. Här brukas wäl al möjelig försiktighet, at inga heterogener må komma ibland Teet; men om Chinesen jämte Swettandet skulle stöta sig och blodet eller några sår oförwarandes komma ibland Teet, så kan ingen hjälpat. Det har tillförne gådt igenom så många wackra händer, at 2 swettiga fötter intet kunna göra så mycket til saken. Ådrorna på Chinesernas ben woro på somliga mycket stora och gingo uti owanliga krokur . . . På deras axlar woro djupa gropar efter Bambustängerna, hwar med de burit Tekistor och andra tunga bördor. När således åtskilliga Kistor af en anseelig hop Kulier eller Chinesiska drängar på en gång äro hoptrampade, så kilangas eller öfwerklistras de wäl med papper, och sedan bäras ifrån Magazinerna til factoriet, hwarefter de av Chinesiska Tullstaten, uti lingvistens närwaro, wägas och stämplas med en bårste, hwar på strykes rödfärga." Osbeck räknar även upp allt det te som i januari 1752 lastas på skeppet i 5.066 kistor, 1.655 mindre kistor, 31 tubbar eller byttor samt i 1.720 kanistrar, sammanlagt 8.472 kollin innehållande te av sorterna Bohé-te, Congo-te, Soatchoun-te, Peckoe-te, Bingte, Heyfan-Skin-te, Heyfan-te samt "åtskilliga slags Te uti . . . kanistrar".

En annan resenär, Israel Reinius, som åren 1745–1748 reste med skeppet Adolph Friedrich lämnar också en utförlig redogörelse om packning av te samt åtskilliga råd vid handeln med kineserna: "När nu Theet är ankommit ifrån landet til Canton och ifölje deraf Kistorne upgifne &ra., som böra wara torkade i solen och blyade, skall man märka och utskiära de samma. När så wida är giordt, skall man begynna att Thara och wäga dem med en Chinesisk Roman märkt efter Europeiskt maner eller med svensk Wigt, hwilken man sielf hafwa med sig. Wed vägningen skall man granneligen taga i acht, att Kistan ej släpar på

grunden, likaledes att Chinesen med handen eller på annat sätt rör med Roman el. skålen, til att giöra Kistan tyngre och att förminska vår Rätte Wigt. . .” Han fortsätter uppräknigen av de olika sätt på vilka kineserna kan tänkas lura europeerna vid vägningen av de tomma kistorna. ”Man skall tillika med Kistan wäga locket, både Träet och blyet. . .” fortsätter han, för att vara säker på, att när kistan är fylld och färdig att slås igen, ingenting bytts ut för att öka vikten. Den fortsatta skildringen ger en tydlig bild av packningsförfarandet. ”När nu allt är för handen att packa, skall man alltid om morgonen begynna att pappera Kistorne, och lägga blyet uti Kistorne och lägga under och på sidorna något fint Papper. . . Enär Kistorne äro papperade, låter man arbetsfolket eller Culierna kallade komma 2:ne man uti hwarje Kista. . . .”

Man måste noga kontrollera att inget sämre te blandades med bra te. En karl måste ställas vid dörren, där teet bars in, så att inget ombyte av tekistor och korgar kunde ske. När teet hälldes ur korgarna måste det besiktigas så att inget skämt te eller stora stenar fanns bland det. ”Någon måste wara försed med ett uhr, att efterse, det emel. hwar half Timma som 2:ne Chineser stampadt uti en Kista, då man störtar mera The däruti, och så fort continueras tils Kistan är full.”

Arbetarna skulle övervakas så att de ej trampade sönder teet med hämlarna, tog paus, snöt sig i teet eller ”lämnade annan orenlighet ifrån sig”. När kistorna så var färdigpackade skulle man ”. . . lägga straxt på Kistan det papper som warit i de kistor och korgar, som Theet är utslagit utur, och intet spara något papper, och sedan lägga blyet åfwanpå och med ens slå igen och låta Timermannen tillspika dem”. Kistorna transporterades därpå till faktoriet, Ostindiska Compagniets lagerbyggnad, vägdes igen och lagrades tills de kunde lastas ombord. De finare tesorterna packades än mer omsorgsfullt: ”. . . under packandet gifwer man hwar karl som packar en Kista ett stycke bomullslärf att lägga under fötterna. . . Till desse finare Thesorters packande tager man allenast en man i Kistan, eftersom detsamma ej kan fördraga så stark stampning som de grofwa The sorterna.”

7. Packning av te. Kinesiska kulier trampar ner tebladen i blyklädda träkistor under överinseende av europeiska köpmän. Akvarell ur ett album om teodling, Kina, 1700-talets mitt. Albumet omtalas för första gången 1837 i det Kejserkungliga Hovbiblioteket i Wien (Hans Lassen i "Almanak. Kulturhistorisk Tidskrift" nr. 1, 1970).

8. Vägning av tekistorna. Europeiska köpmän sköter vägningen, medan kinesiska kulier hämtar nya kistor från lagerbyggnaden i bakgrunden. Kistornas vikt och antal noteras av såväl en europeisk som en kinesisk skrivare. Akvarell ur samma album som föregående bild.

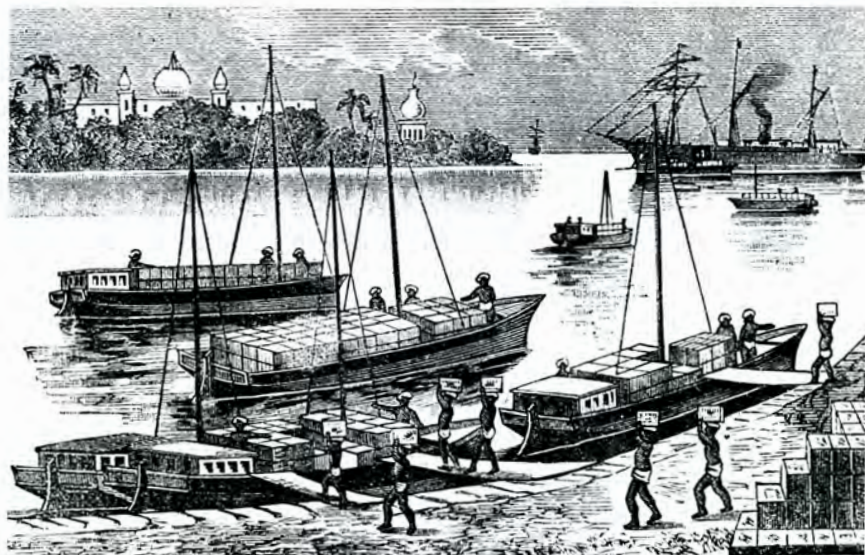

9. Panorama över Kanton. Lastning av tekistor. I bakgrunden området för handeln med de västerländska handelsbolagen. Gouache på papper av Tingqua, Kanton, ca 1855. Peabody Museum, Salem USA. Foto Peabody Museum.

Utifrån skeppens packjournaler och förteckningar över intulade varor kan man ungefärligt uppskatta de enskilda tekistornas vikt. Skeppet *Riddarhusets* last 1741 visar t.ex. att själva tekistornas vikt var 17% av den totala telastens vikt. Varje kista innehöll ca 233 skålpund te. I ett s.k. vinterkontrakt upprättat i Kanton 1767 nämns de tomma kistornas vikt till mellan 70–71 skålpund vardera. De färdigpackade kistornas vikt skulle hålla sig mellan 382–385, vilket innebar att varje kista rymde ca 312–315 skålpund te.

Som bl.a. Pehr Osbeck visar i sin ”Dagbok...” var tekistan det dominerande, men inte det allena rådande emballaget. Såväl ”små kistor”, ”tubbar eller byttor” och ”kanistrar” nämns i samband med telasten. Skeppet *Riddarhuset* förde hem tusentals kanistrar med finare teer. Exakt hur dessa tubbar och kanistrar såg ut är svårt att få grepp om. De kanistrar som lastades ombord på *Götha Leijon* 1752 rymde i genomsnitt 2 skålpund te vardera.

I svenska museisamlingar förekommer ett litet antal svartlac-

10. "Inlastning av Lipton's teer" från Ceylon och Indien. Detalj av reklamblad med text: "Drick Lipton's teer. . . öfver En Million Paketer säljes Hvarje vecka ensamt i Storbrittanien". Kulturens arkiv. H. 32 cm.

kerade teskrin. Ett av dessa ingår i Kulturens samlingar. Träskrinet har invändigt två stora fyrkantiga tennbehållare med tätt slutande lock. De är avsedda för två olika sorters te. Det utvändiga lackmåleriet omramas av ett spaljémönster i guld. Motivet är blommande kvistar och fåglar, målat i färger och guld. Skrinet har ägts av Sofia Albertina och har troligen haft sin plats på något av de kungliga slotten. Ett nästan identiskt skrin finns på Göteborgs historiska museum och ytterligare ett finns i museisamlingen på Svaneholms slott i Skåne. Det har tidigare stått på Dybäcks slott. Är det kanske denna typ av teskrin eller rent av innerbehållarna av tenn som åsyftas i inköpsjournaler och packlistor under benämningen tekanistrar? Dvs. en form av "lyxförpackning" eller en 1700-talets exklusiva kinesiska konsumentförpackning för de bästa tesorterna? Lackarbeten i form av brickor, dosor, askar och skrin för sybehör, spel och inte minst te hörde till de mest populära kinesiska artiklar som exporterades mellan 1700-talets mitt och 1800-talets mitt. Teskrinen var alltid fodrade med bly eller klädda med tenn. Ett fåtal bevarade

teskrin i europeiska samlingar är t.o.m. dekorerade med bildscener som visar teodling och packning av te. Innerbehållarna av tenn har också, i några mer påkostade varianter, ingraverade figurscener. Dessa teskrin eller tekanistrar utgjorde en del av den exotiska inredningen i 1700-talets tesalonger, men de var också ett sätt att hålla det dyrbara teet inlåst för tjänstefolket.

För att snabbare få hem varje ny årsskörd av te och därigenom höja kvalitén, försökte man minska transporttiden. Den långsamma ostindiefararen ersattes med ett nytt snabbseglande skepp, klippern, den första byggd 1832. Klipperskeppen skapades för ändamålet och kom under ca 30–40 år att ta över tetransporterna från Kina. Den teklipper som först nådde engelsk hamn med ny teskörd, kunde räkna med att få ut en mycket hög vinst på lasten. Ett av de mest kända av dessa segelfartyg var Cutty Sark, som byggdes för att vinna den årliga kapplöpningen med te från Kina till England, en färd som hon under gynnsamma omständigheter pressade till ca 90 dagar. Suezkanalens byggande och ångfartygen förändrade omigen förutsättningarna för handeln med te.

Även om transporttiderna minskade, levde tekistan av trä, klädd med bly eller tennfolie kvar som transportemballage långt in i vår tid, vilket mängder av teckningar, gravyrer och senare även fotografier visar. Illustrated London News visar t.ex. 1867 avlastning från teklippers i East India Docks i London, där en hektisk aktivitet råder. Tekistor lastas på hjulförsedda vagnar och staplas till höga berg på kajen. På det sena 1800-talets konsumentförpackningar av te och på reklambilder från sekelskiftet återfinns tekistorna, om än i litet mindre format. De trampande kulierna ersattes vid tepackningen dock under sent 1800-tal av maskiner, som skakade och stampade ner tebladen. Kravet på tekistan var fortfarande att den skulle vara lätt, hållbar och luktfri. Ännu på 1930-talet användes blyfolieklädda trälådor och ibland även metallådor. Dagens teskördar packas i lådor gjorda av plywood, som invändigt klätts med plast eller aluminiumfolie och som rymmer 45 kg (hellådor) eller 30 kg (halvlådor).

England blev det land som utvecklade ett effektivt sätt att packa och distribuera tevaran till den stora allmänheten. Man

byggde under 1800-talet efterhand upp en inhemsk industri, som försåg marknaden med te på ett rationellt, och för den enskilde konsumenten praktiskt sätt, i små mängder, i färdiga förpackningar och till låga priser.

England utvecklades också till det land som utanför Kina konsumerade störst mängder te. I London såldes te offentligt första gången 1657, på Garway's Coffee House. 1717 öppnade Thomas Twining den första egentliga tehandeln, Golden Lyon. Hans sonson har berättat hur teet då såldes till kunderna: "På farfars tid var det sed för damer och herrar att komma till affären och beställa sitt eget te. Kistorna hälldes då ut och när min farfar hade blandat samman några av dem i närvaro av kunderna, brukade de smaka teet och blandningen ändrades tills den helt passade köparens smak."

Vid 1800-talets mitt hade te blivit den mest inkomstbringande varan för de engelska speceri- och kolonialvaruhandlarna. Man hade då också börjat se resultatet av de teodlingsförsök man startat i Indien. 1839 hade det första indiska teet, 8 lådor Assamte, sålts på auktion i London. Men först på 1860-talet kom en regelrätt handel igång. Efterfrågan på te gick mot sin höjdpunkt på 1870-80 talen, då även Ceylon började göra sig gällande som teproducerande område.

Den första konsumentförpackningen för te skapades 1826, då John Horniman på Isle of Wight startade en tillverkning och försäljning av te i färdiga, slutna paket. Orsaken var att olika surrogat och färgtillsatser i teerna hade blivit så vanliga, att endast föga rent te fanns att tillgå för konsumenterna. På Horniman's företag packades rena teer för hand i blyfodrade papperspaket som förslöts. Verksamheten var inrymd i ett rum ovanför ett stall på Isle of Wight. Efter några år uppfann Horniman en enkel handpackningsmaskin. Kringvandrande försäljare spred den nya produkten till konsumenterna. Först efter några år togs försäljningen över av apotek och konditorier och senare började "Horniman's Pure Tea" säljas genom storgrossister inom speceribranschen.

Det dröjde dock ända till 1884 innan en regelrätt, industriell massproduktion av tepaket startade. Då lanserade The Mazawatee Tea Co. ett dyrt, rent Ceylonte i färdig förpackning. Färdig-

11. Packning av te för hand i firman Brooke Bond, England. Mellan de unga flickorna vid packbänken står öppna tekistor. 1900-talets början.

förpackat te slog snart igenom, men höga reklam- och annonskostnader var ofta förknippade med marknadsföringen av de nya produkterna. Arbetsbesparande maskiner gjorde att allt färre moment gjordes för hand.

En annan pionjär för konsumentförpackat te var Tomas J. Lipton. Han förespråkade låga priser och vände sig direkt till de sparsamma husmödrarna. Från att ha handlat med specerivaror i största allmänhet började han ca 1889 att handla med te. Lipton pressade priserna i botten. Dittills hade te sålts i England för alltifrån 3 shilling och uppåt per Lb (pound = 454 g) och aldrig under 2 shilling 6 pence. Lipton menade att en vanlig arbetarefamilj med en veckoinkomst på 2 pund inte kunde köpa te till det priset. För stora delar av den fattigare befolkningen var fortfarande öl, inte te den vanligaste drycken. Genom att själv kontrollera alla led, från odling till detaljhandel och med massiva och effektiva reklamkampanjer kunde han sälja sitt te "The Finest the World can produce" för 1 shilling 7 pence per Lb och ändå göra förtjänst. Teet kom från Ceylon, där teplantager hade börjat anläggas på 1870-talet, som ersättning för de

12. Reklamkort för Lipton's te.
H. 12.5 cm. Kulturens arkiv.

stora kaffeodlingar som då drabbats av kaffepest. Den första telasten från Ceylon sändes till London 1873. Teerna från Indien och Ceylon var en av förutsättningarna för att pressa priserna till den låga nivå, där te blev tillgängligt för alla samhällsskikt. En annan förutsättning var att ge konsumenterna möjlighet att köpa även mycket små mängder. Tomas Lipton var den förste att packa sitt te i färdiga paket innehållande 1 Lb, $\frac{1}{2}$ Lb och $\frac{1}{4}$ Lb, vilket gjorde dem möjliga att inhandla även för de sämst bemedlade. Efterfrågan på Liptons tepaket blev långt större än hans 300 affärer kunde klara och han tog snart över en stor del av marknaden.

Två irländare, William och Thomas Lough förstod tidigt fördelarna med att sälja färdigförpackat te. Deras firma Tower Tea i London blandade, packade och sålde te av en bestämd kvalitet, kallad London Broken, till lågpris. De var de första som lät märka sina tepaket med fasta priser, något som detaljhandlarna först starkt opponerade sig mot.

Gerard Brook, som 1899 som 17-åring började i sin fars Arthur Brooks tefirma i Leeds, har berättat om hur det gick till

13. Apparat för framställning av tepaket. Från Vimmelskaftets Thehandel, Köpenhamn. Foto Nationalmuseet, Dansk Folkemuseum, Brede.

att packa te. Arbetet gjordes för hand och gick mycket snabbt och rutinerat. ”En man satte en tekista på ställningen och tog av locket. . . Du tar av papper, bly och flisor från ovansidan, medan din medarbetare tar fram gummistämpel och siffror. Han stämplar en $\frac{1}{4}$ Lb-påse. . . Vågen framför dig, borsten vid höger hand, tratten vid vänster hand. Din medarbetare har öppnat och ställt den stämplade påsen på packbänken. Du håller så exakt du kan $\frac{1}{4}$ Lb te från skopan i vågskålen med höger hand, lite mer eller mindre i, så snabbt av med vågskålen med höger hand, in i tratten och töm ur och sätt den fyllda påsen på bänken. Medhjälparen trycker ner, lägger i avslutningskort, viker och sätter på en i förväg blötad, gummerad prislapp.” En nybörjare som Gerard Brook, var till en början till hindres för sin medarbetare i det högt uppdrivna arbetstempot.

14. Teförpackningar i Kulturens samling. Plåtburkar, papperspaket, paket och påsar med stanniol och cellofan. I mitten flaskformigt kärl av papier-maché.

1896 kom en annan nyhet. Då erhöll A.V. Smith i London det första patentet på tepåsar. Produkten slog dock inte igenom förrän på 1920-talet, och då främst i USA. Till en början användes de främst på enklare matställen och restauranger, för att så småningom även vinna insteg i hemmen. Medan den totala försäljningen av tepåsar till en början var 80% till restaurangerna och 20% till hemmen gick utvecklingen i USA snart mot det motsatta förhållandet. I USA utvecklades ca 1900 även den första vacuumförpackningen för te, där följande löfte var tryckt på paketen: "Will keep fresh forever if seal is unbroken".

En del mindre teaffärer fortsatte dock länge med lösviktsförsäljning av te, som vägdes upp framför kunden. Det packades då i påse, kanske med hjälp av ett enkelt handpackningsredskap, som det som finns bevarat från Vimmelskaftets Thehandel, som

etablerades 1845 i Köpenhamn, där för övrigt välbevarade målningar på butiksinredningen visar en teaffärs hela varusortiment.

Reklamblad, prislistor och broschyrer från svenska te- och speceriaffärer, liksom bevarade teförpackningar från sekelskiftet och 1900-talets början, visar att det mesta teet då såldes i färdiga paket av papper eller "silfverstaniol", ibland försedda med cellofan utvändigt. "Bleckdosor" och andra plåtburkar hörde då också till standardförpackningarna.

I dagens Sverige tycks de färdiga konsumentförpackningarna av te, med undantag av tepåsar, ha mist litet av sin betydelse. Trenden går, åtminstone i våra större städer, åter mot lösviktsförsäljning, vilket märks i det ökade antalet specialbutiker för te.

Referenser

Crossman, C.L., *The China Trade. Exportpaintings, furniture, silver and other objects*, Princeton 1972.

Förteckning på K. Vetensk. Academiens Boksamling. 1768.

Heine, W.C., *Historic ships of the world*. Exeter 1977.

Kina slott på Drottningholm, Malmö 1972.

Kjellberg, Sven T., *Svenska Ostindiska Compagnierna 1731–1813*, 1974.

Kryger, J.F., *Åminnelsetal öfver... herr Magnus Lagerström*, Stockholm 1760.

Lindroth, S., *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia, del I*. 1967.

Nyström, Joh. Fr., *De svenska ostindiska kompanierna, Historisk-statistisk framställning*, Göteborg 1882–84.

Osbeck, Pehr, *Dagbok öfwer en Ostindisk resa åren 1750, 1751, 1752*, Stockholm 1757.

Reinius, Israel, *Journal hållen på resan till Canton 1745–1748*, Helsingfors 1939.

Reklamblad och prislistor för te och tepaket. *Kulturens arkiv*.

Scott, J.M., *The tea story*, London 1964.

Te, utg. M.S. Kobbs Söner AB, Göteborg.

Twining, S.H., *The house of Twining 1706–1956*, London 1956.

Wainwright, D., *Brooke Bond a hundred years*, Berkshire 1968.

Wagh, A., *The Lipton story*. London 1951.

Ukers, W.H., *All about tea, I–II*, New York 1935.

Emballageglaset och dess standardisering

Först vid 1800-talets ingång började användningen av glasflaskor som emballage för olika ändamål att komma igång i större utsträckning. Ännu under förra hälften av 1800-talet förekom öl på buteljer mera sällan. Flaskor var fortfarande så dyrbara att de angavs särskilt i bouppteckningarna. I sådana efter bryggare från tiden omkring 1800 finner man buteljer om 2, 1 resp 1/3 kannas (c:a 5,2, 2,6 resp. c:a 87 cl) rymd. Vid åtskilliga svenska 1700-talsbruk tillverkades dock buteljer – vid några av dem i relativt stor utsträckning.

När produktionen vid det 1736 grundade Björknäs glasbruk på Värmdö utanför Stockholm efter ett misslyckat försök med planglastillverkning i början av 1740-talet lades om, kom man t.ex. 1742 upp till 150.000 st. buteljer. Av dessa var huvudparten – 120.000 st. – av 1/3 kannas rymd, alltså relativt stora efter moderna förhållanden. Vid det 1762 grundade Göteborgs glasbruk tillverkades upp till 80.000 st. buteljer/år på 1760-talet. I Göteborg såldes även buteljer från Annebergs glasbruk i södra Värmland – detta bruk levererade t.ex. år 1765 omkring 13.000 buteljer till göteborgsbruket. Och vid Nyby glasbruk i Finland kom troligen tillverkningen av buteljer på 1/3 kanna igång vid slutet av 1780-talet.

Vid början av 1800-talet tillverkades buteljer av många bruk, varibland märktes Liljedal och Sölje i Värmland, Skönvik, Strömbäck och Långvik i Norrland. Dessa bruk blåste buteljer av högst varierande rymd ända från 4 kannor (10,4 liter) och ned till 1/8 kanna eller 32,5 centiliter samt vidare även stops, halvstops och halvspots (1/3 kanna motsvarade 1/2 stop). Pottbuteljerna rymde c:a 0,7–0,9 liter. Förutom runda buteljer förekom

1. Flaskor från mitten av 1700-talet, Skånska glasbruket i Perstorp. Den stora i mitten rymmer ca. 1 stop (= 1,3 liter) de två mindre ca. 0,8 liter. KM 30.380, KM 3.101, KM 4.780.

även 8-kantiga. En stor del av produktionen bestod av s.k. engelska och franska buteljer.

Längre fram på 1800-talet blev Liljedal och Årnäs, båda vid Väneren, de stora buteljtillverkarna, och vid seklets mitt grundades även Hammar utanför Askersund. Sortimentet utökades till att omfatta en mängd nya typer. Tendenser till en viss specialisering kunde skönjas. Vid Årnäs blåstes sålunda främst de satta buteljerna för Carnegieska porterbruket i Göteborg. Liljedal tillverkade på 1860-talet danska, norska, svenska och rhenska buteljer.

Ännu under seklets senare hälft kännetecknades buteljglasindustrin av en tillverkning med en mängd olika flasktyper. Enbart de dittills använda ölfaskorna var mycket varierande till form, färg och storlek. Vanligast var de s.k. hel-, halv- och kvartsbuteljerna, oftast mörkgröna. Hållfastheten var dålig och särskilt ömtåliga var de långa, smala halsarna. Även bottnarnas invävningar varierade – här kan t.ex. Årnäs s.k. ”Kinnekulle-

bottnar" nämnas – varigenom rymden blev ganska skiftande. Buteljmyningarna var också vida och opraktiska. De krävde onödigt stora korkar, som genom kolsyrans tryck (i fråga om läskedrycksflaskor) lätt trängdes ut ur halsarna.

Då allt detta vållade den alltmer expanderande bryggerinäringen inte obetydliga förluster och merkostnader ledde det till att en av Stockholms främsta bryggare, Anders Bjurholm, tillsammans med ingenjören Gustaf Emil Boéthius konstruerade en på metersystemet baserad modell. Detta system lades fr.o.m 1869 till grund för allt varuutbyte. Denna nya ölbutelj var klar 1884 och Bjurholm fick först medlemmar i Stockholms Bryggeriförening att försöksvis anta den, och sedan alla landets bryggerier.

De nya 2/3, 1/3 och 1/6 litersflaskorna motsvarade de gamla hel-, halv- och kvartsbuteljerna. Den största praktiska betydelsen och användningen fick 1/3-litersbuteljerna. Men i västra Sverige – hos göteborgsbryggerierna – användes dock 2/3 litersbuteljen ganska länge för s.k. lageröl. Den minsta 1/6 litern kom främst till användning för porter. För 1/3 litern, som blev vår första standardmodell, hade måtten valts och bestämts så noga som möjligt vid den manuella – eller kanske rättare sagt – manuella buteljblåsningen. Ljusbrun färg befanns i alla avseenden lämpligast.

De första ölflaskorna av den nya modellen tillverkades i större skala av stockholmsbryggeriernas huvudleverantör – Hammars glasbruk. Detta uppges ha varit den första standardiseringen i större skala inom svensk industri och medförde i många avseenden en stor vinst för bryggerierna. Därigenom kunde sköljning, tappning och distribution till kunderna ordnas mer rationellt och praktiskt. Krosskostnaderna för bryggerierna minskade betydligt. Denna enhetstyp blev en av förutsättningarna för en mekanisering inom bryggeriindustrin som sattes in på 1890-talet i form av svenska sköljnings- och rengöringsmaskiner.

Distributionen av flasköl bland bryggerierna syns ha börjat i begränsad skala omkring sekelskiftet 1800. Men det dröjde fram till det bayerska ölets genombrott på 1850-talet innan buteljer kom till sådan användning att de kunde tävla med de gamla tråkärnen. De första annonserna om svensköl på butelj har spä-

rats i Stockholms Dagblad i januari 1846. Av t.ex. Hammars försäljning år 1900 var drygt 3 miljoner stycken eller över 97% s.k. "bruna halvor" och långt därefter kom den traditionella vichyvattenbuteljen om 200, 400 resp. 800 gram.

För att kunna användas som dryckesförpackning måste en flaska kunna förslutas med rimlig täthet. Emballageflaskan hänger därför, som Mogens Schlüter har påpekat, nära samman med utvecklingen av förslutningsmetoden. Korkproppen var länge förhärskande. Men under det senaste seklet har en lång rad andra metoder tillkommit, som i gengäld kräver mycket större måttnoggrannhet i flaskans mynning och som därför nära hör samman med utvecklingen av den moderna flaskmaskinen. – I detta sammanhang kan nämnas att vid det 1873 grundade Helsingborgs Glasbruks Aktiebolag tillverkades bl.a. sodavattenflaskor försedda med gummiringar och träproppar. Detta bruk måste emellertid läggas ned redan 1877.

Vid Årnäs omtalas hur buteljerna avprovades efter Bryggeriföreningens föreskrift, som krävde att de skulle utsättas för 107 atmosfärers tryck, men ofta utsattes de för 200 atmosfärer och uppgavs inte sällan hålla ända till 300 atmosfärer. Färgen hölls efter stockholmskraven "högt ljusbrun". Snart tillverkades den nya ölfaskan av alla svenska buteljglasbruk. Utom dessa vanliga ölbuteljer tillverkades ett stort antal olika butelj- och flasktyper – enbart vid Liljedal ända upp till 900.

Fram till omkring 1900 var buteljblåsningen uteslutande ett hantverk. Förvisso användes formar – man talade om formblåsta buteljer och vridna, "snodda", då buteljen under blåsningen vreds i formen. Särskilda verktyg användes vid tillverkningen av munstycket, den s.k. ringen, men mycket gjordes likväl på fri hand – anfångningen t.ex. Därav följde att inte ens den skickligaste yrkesman kunde åstadkomma exakt lika stora och tunga buteljer. I början av 80-talet omtalas att Liljedals exportbuteljer vid vägning befanns lämna upp till 30 Orts, d.v.s. hela 135 grams differens. Det gick således inte att tillfredsställande avgöra hur stor glasmassa man tog ur ugnen eller vannan, och därmed hade man ingen exakt kontroll över flaskans rymd. Med ögonmåt var det omöjligt att tillfredsställa moderna krav på en emballageflaska.

ombyten för färg och olika modeller". Från senare delen av 1860-talet hade buteljstillverkningen ökat mycket starkt. År 1867 producerade landets då 146 buteljglasblåsare 8 miljoner buteljer medan 717 blåsare 1902 framställde 70 miljoner st.

I början av 1910 fick Förenade Buteljglasbrukens styrelse i uppdrag att till nästa sammanträde föreslå numrering av alla buteljsorter för svenska marknaden och likaså inkomma med förslag till standardtyper. På våren 1911 prissattes fyr- och åttkantiga flaskor samt andra specialflaskor för patentmedicin. På nyåret 1913 lade disponenten vid Arboga glasbruk fram förslag till av honom, enligt uppdrag sommaren 1912, utarbetade standardtyper. Ritningar, som skulle användas vid nyanskaffning av formar sändes till alla föreningens glasbruk. Våren 1914 beslöts införa lika nummerbeteckning på samma slags flaskor från de olika bruken. Samtidigt uppmanades resp. glasbruk att sända prov på ringar å vattenflaskor för patent och vanlig kork, att föreläggas nästa styrelsesammanträde. I juli samma år beslöts att för ringar till vanlig kork skulle Liljedals och Arbogas vara modell för 11,5–12,5 mm och Årnäs för 14 mm korkhål. På hösten 1914 framlade styrelsen ritningar på gemensam typ av 33,3 och 35 cl cognacsflaskor samt 30 cl bruna brännvinsflaskor och beslöt att de skulle lända till efterrättelse. Likaså framlades ritningar å ringar till vattenflaskor.

Glasbruksrepresentanterna kunde 1900 endast se till, att den av bryggareföreningen önskade modellen kunde framställas med dåvarande tillverkningssätt. Under åren omkring 1910 hade frågan om maskintillverkning avancerat så långt att man så småningom kunde börja tänka på maskintillverkade buteljer. Bland de fördelar som därvid skulle uppnås nämndes den 1907 bildade sammanslutningen "Sveriges Förenade Buteljglasbruk", 1) att buteljerna blev lika långa, 2) att rymden blev jämnare än vid handarbete, 3) att ringen och själva buteljen blåstes i ett stycke, varför s.k. "ringskrängning" var utesluten och 4) att buteljerna blev starkare genom att glaset fördelades jämnare.

Vid experiment med 1/3 liters ölbuteljer av bryggeriföreningens modell hade det emellertid visat sig att en del svårigheter uppstod, genom att ringen hade för stor diameter och att det s.k.

3. Ölflaskor, s.k. knoppflaskor, den stora 2/3 liter och de två mindre den vanliga 1/3 liter. Hammars glasbruk, 1910-talet. Kulturen.

knepet satt väl långt ned i halsen – 8 mm från mynningen. Fastän ej ööverbanneliga var dessa svårigheter ett så stort hinder för maskintillverkning av buteljer, att det var fara att maskiner ej med fördel kunde användas för tillverkning av den vanliga 1/3 liters ölbuteljen. Då maskintillverkade buteljer emellertid skulle bli till stor fördel både för förbrukare och tillverkare, föreslogs hos Bryggareföreningen ändring av ringens diameter och knepets läge i 1/3 litern, så att de utan att fördyra eller försämma korkningen, kunde göras på maskiner.

Försök att på maskinell väg framställa buteljer omtalas från England under slutet av 1880-talet. År 1888 stod man där i begrepp att anställa försök med den nya uppfinningen. Med hjälp av komprimerad luft och med 3 arbetare levererades 10 gånger fler och bättre gjorda buteljer än 5 arbetare då kunde åstadkomma munuellt på lika lång tid. Produktionskostnaden kunde därigenom pressas avsevärt. I Frankrike hade man 1894 lyckats att med maskin tillverka, enligt uppgift, fullt oklanderliga buteljer. Maskinen sköttes av 2 man och kunde på 8 timmar prestera c:a 1.000 buteljer, vilket innebar ett ofantligt framsteg. Arbetaren befann sig nu långt borta från ugnens hetta.

Det dröjde emellertid fram till 1899 innan J. Owens uppfann den verkligt geniala maskin som på några decennier så gott som helt slog ut den munblåsta flaskan. I detta sammanhang kan nämnas att en verkmästare vid Surte redan 1896 experimenterade med en buteljblåsningsmaskin, som emellertid inte fick någon praktisk betydelse.

Vid två danska glasbruk – Fredriksberg och Hellerup – infördes maskinblåsning redan 1897. Den befanns fungera bra men endast lämpa sig för flatbottnade flaskor, såsom vattenflaskor och möjligen ölflaskor. Tre man vid två maskiner uppgavs åstadkomma 150–175 flaskor i timmen, men disponenten vid Kungälv's glasbruk ansåg att antalet borde reduceras till högst 120 st, vilket ej var mer än vad 3 arbetare förut gjort. Hellerups glasbruk höll vid denna tid på att sätta upp 4 maskiner.

Det första svenska buteljbruk som började experimentera med en buteljmaskin i större skala var Hammar, vars ugnar huvudsakligast var konstruerade för den vanliga typen av lätta ölbuteljer om 400–500 grams vikt. På hösten 1909 pågick där

4. Ölflaskor från Hammars glasbruk, 1930-talet, resp. 1950-talet. KM 48.723:7 o. 19. T.h. för lundakarnevalerna 1958 och 1962. KM 55.551 och KM 56.352.

försök med den s.k. Wolffska buteljmaskinen, som maximalt kunde prestera 2.000 st. under 9 timmar, varav dock endast 900 godkända, det gällde 1/3 liters ölbuteljer. Dessa försök visade att maskinflaskorna ingalunda var mindre hållbara än handgjorda utan tvärtom, därigenom att både buteljen och ringen (knoppen) gjordes på en gång, och ej som vid handarbete då ringen lades på till sist. Vid maskintillverkningen vanns bättre sammanhållning och mindre spänningar i materialet. Därigenom trodde man vid Hammar att den stora olägenheten med avfallna ringar och knoppar skulle kunna minska betydligt. Största felet med dåvarande ölflaskmodellens hållfasthet ansågs vara den alltför tjocka ringen, som försakade en så stor spänning i godset att bräckaget blev onödigt stort t.ex. vid pasteurisering eller annan större temperaturväxling. Men på våren 1911 omtalades att bryggerierna kom att hålla fast vid den gamla buteljmodellen,

5. Vattenflaskor. De två mörka från Universitetsapoteket Svanden i Lund. 1900-talets början, KM 48.723. Den med rak hals tillverkad i Årnäs för Apotekarnas Vattenfabrik i Malmö, 1930-talet, Kulturen. Den med invändig glaspropp från Esbjörnssons Läskedrycksfabrik i Löddeköpinge, 1900-talets början, KM 58.825. T.h. sockerdricksflaska tillverkad vid Årnäs för Apotekarnas Mineralvattenfabrik i Lund, 1940-talet, KM 48.723.

som gjordes fördelaktigare för hand.

I Norge påminde förhållandena ännu 1912 om de som rått i Sverige 40 år tidigare med över 20 olika buteljtyper. Nämnda är redogjorde disponent Magnus Simonsen vid det skandinaviska bryggaremötet i Kristiania för buteljfrågan. Han framhöll att det på 1880-talet införda metersystemet var en god anledning att påskynda den nya flaskmodellen. Redan vid 1900-talets början fanns i Stockholm endast en flaskmodell och denna var med få

undantag införd i hela Sverige. Svenska Bryggareföreningens modell befanns ej vacker – Simonsen förordade någon centimeters resning av flaskan.

Sommaren 1915 tillsattes en inspektör av de olika brukens fabrikat för att om möjligt få likformig kvalitet och sortering. I en rapport samma år befanns Västerviks bruks gröna 1/3 pilsnerflaskor rymma ända upp till 37 cl och vid Gävle glasbruk var variationen i literbuteljernas rymd alltför stor. Det gällde i båda fallen mindre bruk, som fortfarande hade enbart hantverksmässig produktion. Vid de större bruken vann maskinerna terräng. Åren 1911–1912 installerades sålunda två Owenmaskiner vid Surte, men de ställde sig i längden dyra på grund av den stora kolåtgången, varför man 1922 installerade en Lynchmaskin jämte en s.k. matare eller "feeder". Lynchmaskinerna slog senare helt ut Owenmaskinerna vid bruket, där glasblåsningen för hand lades ner vid midsommar 1926. Vid Hammar hade maskinerna slagit ut hantverket några år tidigare, 1921. Och vid Arboga sattes en tysk maskin från Soest i Westfalen upp 1915. Den vägde c:a 1 1/2 ton och tog liten plats.

Av stor betydelse för de fortsatta standardiseringssträvandena blev den 1922 grundade Sveriges standardiseringskommission, där arbetet utfördes av ett antal kommittéer representerande olika branscher inom näringslivet, varibland även Bryggareföreningens standardiseringskommitté (BFS).

När man efter krigsslutet 1945 alltmer införde helautomatiska maskiner inom emballageglasindustrin blev formkostnaderna relativt höga. Därför måste man göra långa serier av de olika produkterna för att hålla kostnaderna nere. Så var t.ex. enbart Limmareds formlager år 1962 värt 3 milj. kr. Formgivningen saknar betydelse inom vissa användningsområden då kunderna där vill ha standardiserande produkter. Dessutom fanns skäl för de helautomatiska bruken att begränsa sin formgivning till de stora ordena. Halvautomatiska bruk har däremot möjlighet till formgivning.

Det har tagit c:a 300 år att utveckla den moderna flaskan, som idag kostar c:a 1 krona. Motsvarande munblåst flaska skulle kosta c:a 100 kronor. Men så framställer en modern maskin också c:a 14 flaskor per sekund.

Referenser

- Anderbjörk, J.E., Flaskor och buteljer. Svensk bryggeritidskrift nr 6.1952.
- Andersson, A.L., Konkurrensförhållanden inom emballageglasindustrin 1955–1961. Pris- och kartellfrågor 4/5. 1964.
- Bring, S.E., Anders och Pehr Bjurholms bryggerier. Bidrag till Stockholms bryggeriers historia V. 1949.
- Bring, S.E., Svenska bryggareföreningen 1885–1935. Minnesskrift. 1935.
- Baekström, A., Göteborgs glasbruk 1761–1808 och glashandel i Göteborg före 1820. Meddelanden från Industrimuseet, Göteborg. 1962.
- Fogelberg, T., Glasbruk i Helsingborg under 1870-talet och tiden kring sekel-skiftet. Kring Kärnan. 1982.
- Fogelberg, T.–Nisbeth, Å., Liljedals glasbruk. Värmländska glasbruk II. 1979.
- Fogelberg, T., Årnäs glasbruk 1802–1960. Ett bidrag till Vänerregionens ekonomiska historia. 1967.
- Förbundskamraten 1937:2. Buteljglasindustrin förr och nu.
- Nisbeth, Å., Björknäs glasbruk. Nackaboken 1972.
- Nisbeth, Å., Carlsdal, Anneberg och Liljedal i Bro. Värmländska glasbruk I. 1963.
- Schlüter, M., Danske flasker Fra Renaissancen til vore dage. København. 1984.
- Seela, J., Glasstämplar på finska buteljer under 1700- och 1800-talen. Nordensköldsamfundets tidskrift 37. 1977.
- Seela, J., Kring Finlands äldre glasindustri. Flaskor och buteljer under 200 år. Åbo stads historiska museum. Årsskrift 1970–71.
- Simonsen, M., Buteljfrågan. Föredrag hållet vid Skandinaviska Bryggaremötet i Kristiania 9–13 juni 1912. Svenska Bryggareföreningens Månadsblad 1912.
- Waldén, B., Hammars glasbruk 1854–1954. 1954.
- Överström, S., Lyrholm, Å., Ståhl, M., Det gamla glasbruket på Liljedahl. 1973.
- Arboga Tidning 1915. 16.2.
- Nya Waxöbladet 1894. 27.3.
- Smålandsposten 1886. 27.3.
- Riksarkivet:
- Kommerskollegii arkiv: Glasbruk 1747–1751 (med tillverkningsuppgifter rörande Björknäs 1746.)
- Manufakturdiskontkontoret: Inkomna skrivelser med tillverkningsuppgifter 1823 från Liljedal, Långvik, Skönvik, Strömbäck och Sölje.
- Landsarkivet i Göteborg:
- Göteborgs kämnärsrätts arkiv: vol A II:35. Dombok uti civilmål 1785 (med Göteborgs glasbruks räkenskaper 1761–1778).
- Hammars glasbruks arkiv, Hammar:
- Brevkopieböcker 1881, 1882, 1909, 1911.
- Surte glasbruks arkiv, Plåtmanufaktur, Surte:
- Kungälv's glasbruk: Brevkopiebok 1897.
- Surte glasbruks arkiv: Brevkopieböcker 1909, 1911.
- Sveriges Förenade Buteljglasbruk. Protokoll 1910–1915.

Våra världsfamnande förpacknings- industrier

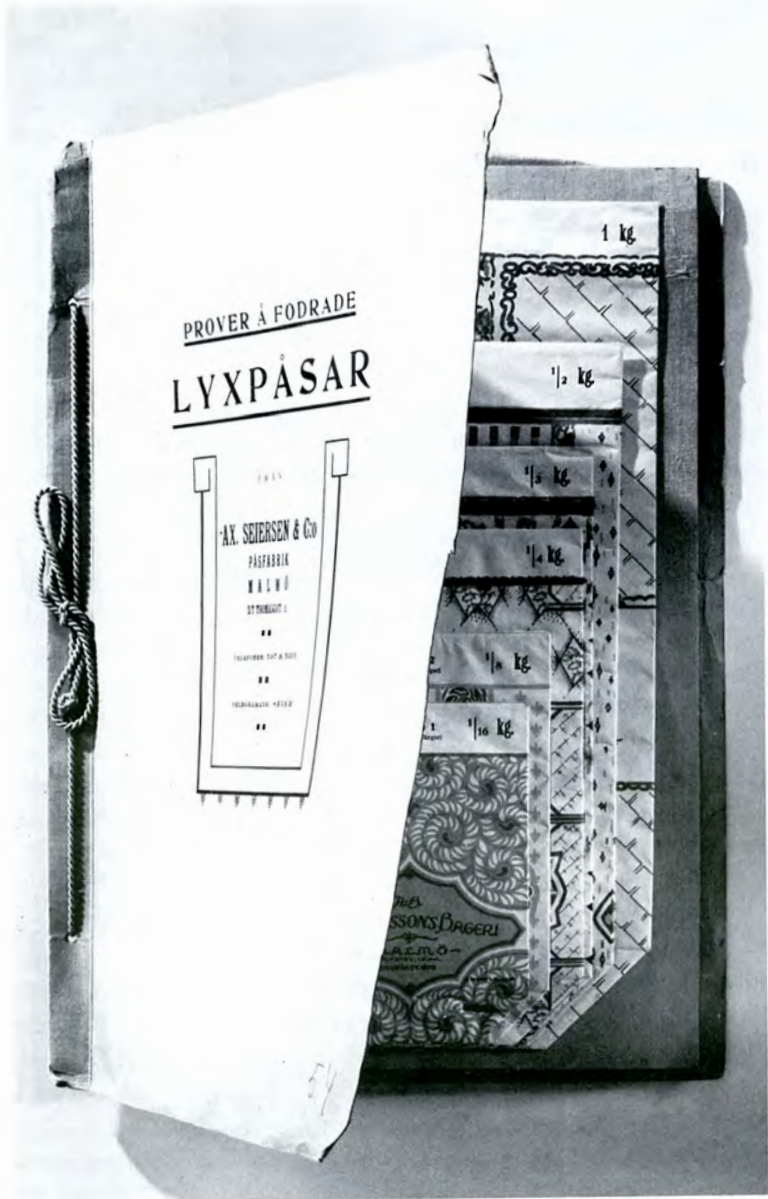
Färgbilderna X–XII

Med förpackning avses i det följande det moderna begrepp, som utgjort förutsättningen för detaljhandelns övergång till självbetjäning. En tyst men genomgripande revolution av varudistributionen från producent till konsument.

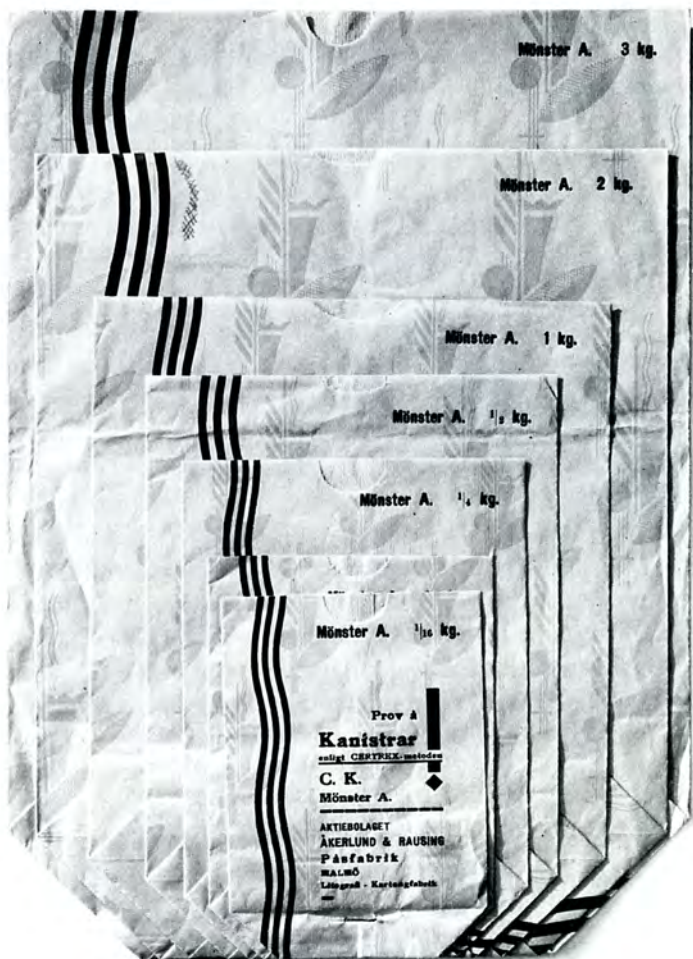
En stipendieresa 1919–20 till USA tillsammans med den blivande distributionsprofessorn Gerhard Törnqvist bestämde framtiden för den unge Ruben Rausing. Det var förpackningar han skulle ägna sig åt. Self service-idén hade börjat vinna insteg i amerikansk livsmedelshandel. Att den skulle slå igenom också i Sverige var uppenbart för honom. En nödvändighet med tanke på växande varumängd och ökade hygieniska krav. Konsumentförpackningar, självbetjäningens grundval, var emellertid med få undantag en ganska okänd företeelse här hemma.

Redan före amerikaresan hade Ruben Rausing fått anställning inom Esselte. Under hela 1920-talet kom han att syssla med rationaliserings- och organisationsfrågor i den då löst hopfogade företagsgruppen. Ett bestående monument medverkade han till: det var på hans förslag som Esselte-komplexet vid Vasagatan mitt emot centralstationen i Stockholm byggdes. Däremot fick han inte gehör för sin uppfattning att koncernen borde satsa på industriellt tillverkade förpackningar.

Utgången blev att han 1929 lämnade Esselte. Bokförläggare Erik Åkerlund hade det året överlåtit sitt tidskriftsförlag på Bonniers och var villig att ställa pengar till förfogande för att tillsammans med Ruben Rausing bygga upp en förpackningsindustri. I slutet av 1929 bildades så Åkerlund & Rausing. Ett

1. En provkollektion av påsar från Axel Seiersen & Co i Malmö. KM 66.026.

2. Kanisterpåsar från Åkerlund & Rausing. Från företagets malmötid. KM 66.024.

företag vid namn Axel Seiersen & Co. i förhyrda lokaler vid Östergatan i Malmö övertogs. Dess specialitet var dels kapslar och omslag för cigaretter – Bridge och 39:an Turk hörde till de stora märkena – dels påkostade kanisterpåsar med firmanamn i guld, präglat i papperet för kaffeblandningar – en hjärteangelägenhet för varje handlare med självaktning.

Från leksaker till plåtburkar

Åkerlund & Rausing, som i så hög grad kommit att förknippas med Lund, har således sitt upphov i Malmö. Än mer överraskande är måhända att PLM, starkt förankrat i Malmö, leder sitt ursprung till – ja, just Lund.

År 1895 hade Svenska Leksaks-aktiebolaget bildats med verksamheten förlagd till Lund i nyuppförd byggnad, närmare bestämt i hörnet av Nils Bielke- och Karl XI gatan, nära järnvägen och dess lastområde. Som firmanamnet ger vid handen skulle företrädesvis leksaker tillverkas men också burkar och askar med dekor och påtryckt firmamärke. Leksakståg och karamellburkar hörde tillverkningsmässigt sett nära samman. Samma litografiska stentryckspressar, samma präglings- och stansdiglar användes i båda fallen. Inte undra på att en leksaksfabrik kunde ägna sig åt bådadera.

Efter några år fick Lundaföretaget rekonstrueras. Leksakstillverkningen motstod inte utlandskonkurrensen. Däremot fanns stora förutsättningar för att ersätta importerat skrymmande bleckemballage med inhemskt. Som en direkt fortsättning på Leksaksfabriken kom Bleckvarufabriken 1898 till stånd i samma byggnad. Efterfrågan på produkterna ökade i takt med livsmedelsindustrins och tekniska industrins tillväxt.

Bleckvarufabriken utvidgade efter hand sin verksamhet genom köp av två motsvarande företag i Göteborg och Gävle. För att kunna koncentrera rörelsen till Sydsverige måste större lokaler anskaffas. Utbyggnad i kvarteret, beläget mitt emot Ribbing-ska sjukhemmet, var utesluten.

En lämplig större tomt hittades i Malmö, stadsdelen Sofielund där en ny fabrik genast kom att uppföras, påskyndat av att Lundafastigheten hade drabbats av en förödande brand. Adressen i Malmö var Lantmannagatan.

Den gamla anläggningen i Lund är numera ombyggd till bostadshus. Den 30 meter höga fabrikksskorstenen har för länge sedan raserats. Minnet av fabriken lever i kvartersnamnet – Leksaken.

Ett okänt företag i Malmö

Åkerlund & Rausing började sin verksamhet på nyåret 1930.

Det nya firmanamnet blev dock aldrig ett begrepp i Malmö. Vad hjälpte det att publiken på Skånemässan 1935 kunde finna en monter med den nästan helt okända namnkonstellationen, för första gången med tillägget "Förpackningsföretaget". Namnet Seiersen fanns under Åkerlund & Rausings hela Malmötid målat i kraftiga bokstäver tvärs över en reslig husgavel.

Redan under Åkerlund & Rausings första verksamhetsår skrev Ruben Rausing en programförklaring med giltighet än idag. Ur den kan citeras:

"Ett företags idé och principerna för dess verksamhet är företagets grundval, på vilken den uppbygges. Det får därav sin inriktning, vilja, ande och liv, blir ett levande väsen i stället för död massa. Den idé som ligger till grund för vårt företag är mycket enkel: att rationalisera distributionen av varor genom ändamålsenliga konsumentförpackningar och riktiga transportförpackningar."

I avsikten att rationalisera och förbilliga varudistribution, bryta slentrianen i hanteringen och införa ett nytänkande hos producenter och konsumenter, anställdes två kreativa ekonomer, Holger Crafoord, som kom att avsluta sin livsgärning med att bygga upp Gambro, och Knut Laurin, som blev omskaparen av Plåtmanufaktur, idag kort och gott PLM. De båda kommer att låta tala om sig längre fram.

Genombrott med mjölpåsar

Upptakten för förpackningsföretaget Åkerlund & Rausing skedde med kvarnpåsarna. Som ung hemma i Raus hade Ruben Rausing upplevt problemet med mjölhanteringen. Långt in på 1930-talet var mandomsprovet för ett butiksbiträde att med en 100 kilos mjölsäck på ryggen kånka upp för trappan till loftet ovanför affären. Det var besvärligt att hålla skadedjur borta från mjölbjörarna. Svinnet vid uppvägningen blev mjöldamm, som bredde ut sig i butikslokalen. Distributionssättet var arbetskrävande och ohygieniskt.

Ruben Rausing lanserade idén att mjölet redan vid kvarnarna skulle förpackas i lämpliga kvantiteter som överensstämde med konsumenternas inköpsvanor. En fyrkantig mjölpåse av starkt kraftpapper, avsedd för fyllning och förslutning i maskin, hade

3. Havremustpaket från 1920-talet och havregrynspaket från ca 1910. KM 55.812, 56.373.

utvecklats. Den demonstrerades för kvarnföreningen, som efter genomförda transport- och hanteringstester bestämde sig för denna distributionsomläggning. Lika övertygade blev dock inte tidningsfolket. Vid pressvisningen sprack de mjölpåsar, som på prov släpptes i golvet. Journalister med mjöl i håret fick anledning att skämta om kvarngubbarnas uppseendeväckande tilltag. Det dittillsvarande största förpackningsprojektet i Skandinavien hade emellertid förts i hamn.

En insats i samband med kvarnförpackningarna svarade Volvochefen Pehr G. Gyllenhammars farfar för. Det var på den tiden svenska folket hade havregrynsgrot som ett ofrånkomligt morgonmål. Varorna i livsmedelsbutiken såldes alltjämt i lös-vikt. Kvarnägaren Gyllenhammar vågade sig på att förpacka havregryn och ävenså havremust i pappersklädda kartonger. Kollegorna skakade huvudena och spådde Gyllenhammars snara konkurs. Verkligheten blev en helt annan. Framgången ledde till att namnet Gyllenhammar och havregryn nästan blev identiska begrepp. Alltjämt – långt efter havregrynsepoken – dras sonsonen Pehr G. med smeknamnet "Grynet".

Pengarna och idéerna

En viktig milstolpe i Åkerlund & Rausing historia blev året 1933. Ruben Rausing blev då ensam ägare till företaget. Även om verkligheten inte var riktigt så enkel, kan Stockholmstidningens raljanta historiebrevning få gälla: "När företaget startade hade Rausing idéerna och Åkerlund pengarna. Efter tre år hade Rausing både pengarna och idéerna."

Dessförinnan hade Holger Crafoord utsetts till disponent och platschef för Malmöfabriken medan Knut Laurin som försäljnings- och reklamchef fick sin placering i Stockholm.

Samordningen av förpackning och reklamåtgärder fick i Knut Laurin en oförtröttlig förkämpe. Ett enda exempel: efter att ha varit anonymt tillverkande strumpor blev Vogue och Nivella efterfrågade svenska kvalitetsbegrepp tack vare sina förpackningar. Inte undra på att idékläckaren Knut Laurin snart nog knöts till Malmö Strumpfabrik. Några år senare lämnade han Åkerlund & Rausing för gott och förvärvade tillsammans med en kollega Allmänna Annonsbyrån i Stockholm.

Bleckvarufabriken i Malmö hade 1919 blivit Plåtmanufaktur efter sammanslagning med två andra företag inom bleckvaruindustrin. Till verkställande direktör hade Oscar F. Laurin utsetts. Efter hand förvärvades ytterligare några konkurrenter, bland dessa Carl Lunds i Malmö med emaljerade produkter som välkänd specialitet. 1942 valdes Knut Laurin in i PLM:s styrelse för att dra upp riktlinjerna för bolagets framtida verksamhet. Året därpå efterträdde han sin då 77-årige fader. En ny epok för PLM började.

Åkerlund & Rausing flyttar till Lund

Ruben Rausing och Holger Crafoord träffade en långsiktig överenskommelse om samarbete. Denna innebar att HC – den interna och praktiska benämningen – fick rätt att teckna 25 procent av aktierna i såväl Å & R som i andra företag, som kunde komma att bildas såsom dotterbolag, t.ex. Tetra Pak.

1930-talets depressionsår segade sig fram. På många håll fanns en negativ attityd till arbetsbesparande förpackningar, förståeligt nog eftersom arbetslösheten var stor. Andra uppmärksammade förpackningsinbrytningar följde efter kvarnpåsarna.

Grunden till en lång tradition av framgångsrik produktutveckling hade lagts.

Arbetstidslagstiftningen 1938 medförde emellertid att den negativa inställningen till förpackade varor började vändas. Butiksinnehavarna tilläts inte längre beordra personalen till uppvägning och prismärkning under kvällstid. Fabriksförpackade produkter blev därmed ett krav från handelsidkarna.

Utvecklingen återspeglades naturligtvis i Å & R:s omsättning. År 1935 passerade bolaget 2 milj. kr. i omsättning, 1939 4 miljoner. På sommaren samma år hade företaget flyttat till Lund. I Malmö saknade företaget expansionsmöjligheter. Lundafabriken blev landets största förpackningsindustri. En omfattande utvecklingsavdelning, som disponerade över välutrustade laboratorier och konstruktionsavdelningar inrättades. Närheten till universitetet stimulerade.

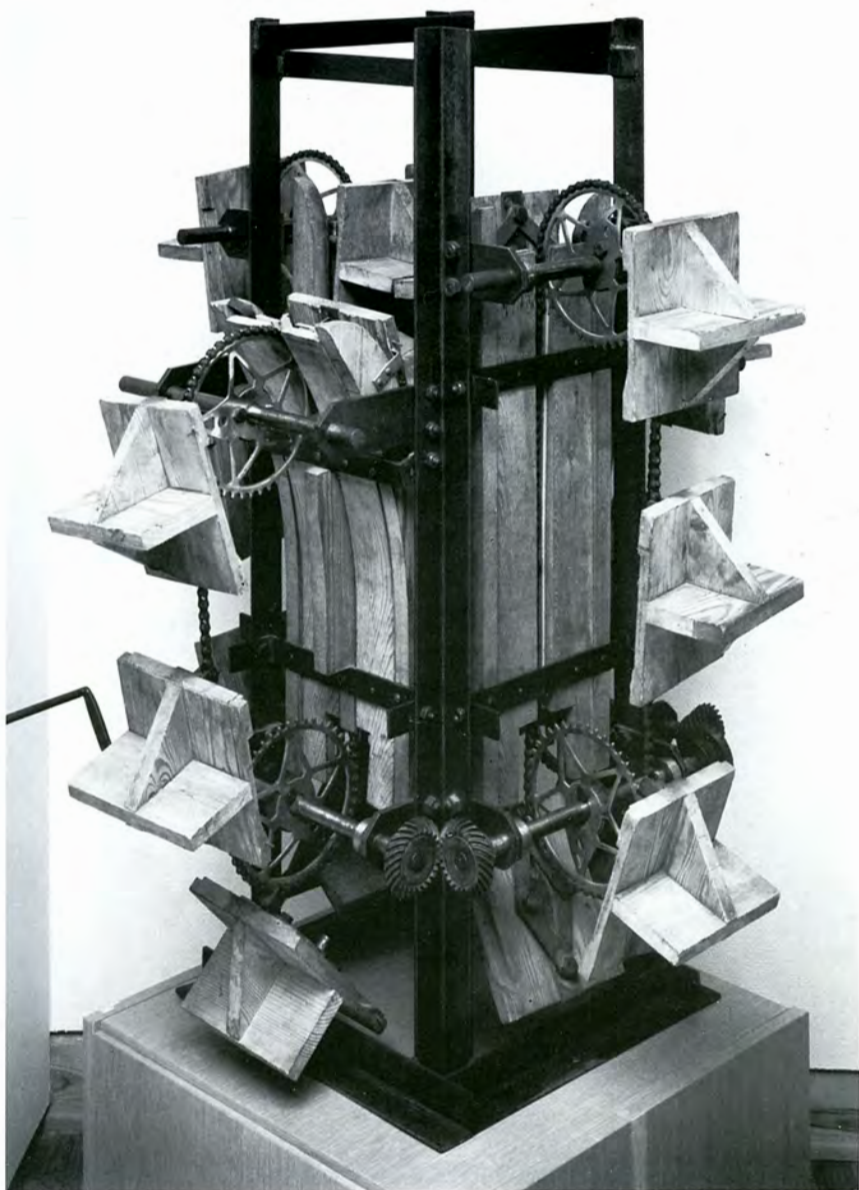
Redan efter några år skedde den första utbyggnaden av fabriken. 1945 var kapaciteten så gott som fördubblad. Omsättningen hade då ökat till 12 milj. kr. Krigsåren gav – märkligt nog – förpackningarna vind i seglen. Myndigheterna insåg fördelen med att fastställa ransoneringsperiod och -kvantitet efter förpackningsstorlekarna. Lösviktsförsäljning av mjöl, socker, salt m.fl. basvaror upphörde.

Ett nytt citat ur Ruben Rausings förpackningsmanifest:

”Inom andra grenar av livsmedelsindustrin, exempelvis mjölk, är rationaliseringen icke påbörjad ännu, men kommer säkert.”

Utvecklingen av en engångsförpackning av papper för drycker, i synnerhet mjölk, kom igång 1944. Den grundläggande idén var en förpackning i tetraederform, vilket ingen i världen tidigare ägnat en tanke. En kedjereaktion av ytterligare idéer utlöstes: Förpackningen kunde formas direkt från en rulle till tub. Mjölk kunde fyllas i tuben utan lufttillträde under vätskenivån. Förpackningen kunde förseglas genom mjölken och därmed bli helt fylld. Processen kunde ske kontinuerligt i ett slutet system och innebar ett optimum av hygien vid behandlingen av den ömtåliga mjölken.

Som förpackning ansågs till en början tetraedern vara en lika bisarr som omöjlig idé. Men med den skapades världens mest

4. Tetrapakmaskinen i den äldsta prototypen från 1946.

materialsåla, mest ekonomiska förpackning för flytande livsmedel, tillika den mest hygieniska. Dessutom kunde den utvecklas till en industriell process.

Ruben Rausing tvivlade aldrig på idéns riktighet och satsade allt på förverkligandet.

PLM inriktas på förpackningar

När Knut Laurin 1943 tillträdde var PLM långt ifrån ett renodlat förpackningsföretag. Mindre än hälften av omsättningen, då 15 milj. kr., kom ifrån förpackningar.

En efter dåtidens förhållanden mycket omfattande marknadsundersökning hade gjorts 1943. Den utmynnade i en prognos för de närmaste 15 årens tänkbara utveckling främst inom svensk livsmedels- och konservindustri. På grundval av utredningen beslöt man att företagets huvudinriktning skulle vara förpackningar. Det ledde till vittgående strukturrationaliseringar inom företaget – och externt inom branschen.

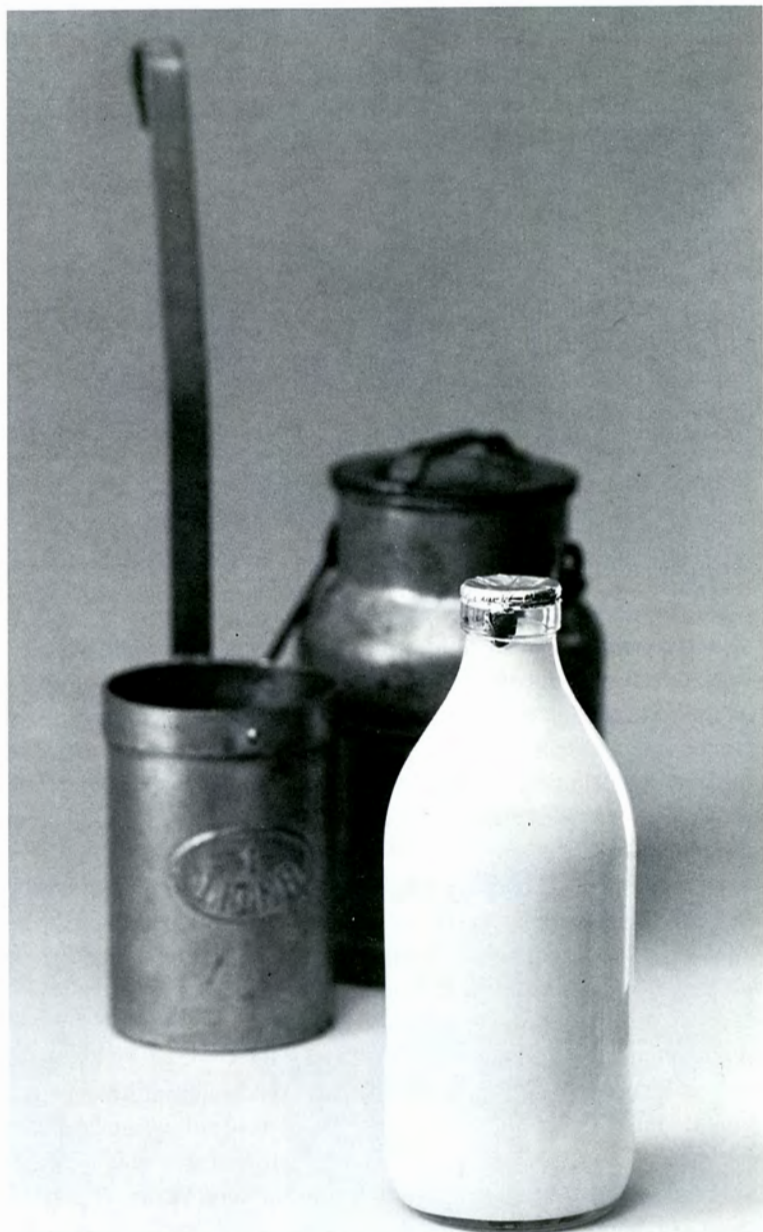
En "obarmhärtig" men kostnadsbesparande standardisering av sortimentet genomfördes. Stordriftens fördelar tillvaratogs. Tillverkningen av emaljerade hushållsartiklar och liknande frångicks medan konkurrerande bleckvarufabriker övertogs.

Året 1960 blev ett nytt märkesår. Då trädde PLM in i glasinindustrin och övertog i förstona Surte, Årnäs och Hammars glasbruk, efter något år också Limmared, världens äldsta glasbruk i drift. Vad gjorde det väl att 12–13 miljoner returflaskor för mjölk skulle förloras – för att ersättas med Tetra Paks engångsförpackningar – mot att en potential på bortåt en miljard glas för öl och läskedrycker, juice och saft väntade?

Från trekant till fyrkant

För de gamla grekerna var tetraedern känd som geometrisk figur med fyra likformiga sidor. Det grekiska räkneordet tetra betyder således fyra, inte tre som den "trekantiga" förpackningen förleder många att tro.

Efter åtta års utvecklingsarbete kom de första Tetra Pak-förpackningarna på marknaden. För 1 dl grädde. Det var i november 1952. En prototypmaskin hade då levererats med häst och vagn till dåvarande Lundaortens Mejeriförening. Året där-

5. Vid 1950-talets början såldes ännu mjölk i både lös vikt och på flaska. Privat ägo. KM 58.087, 72.536.

på installerades de första serietillverkade maskinerna hos Mjölkcentralen – numera Arla – i Stockholm och Eskilstuna.

Under tiden hade Tetra Pak etablerats som systerbolag till Åkerlund & Rausing. Hösten 1956 flyttade företaget in i ny fabrik vid Råbyholm i Lund. Nya förpackningsstorlekar togs fram. Vägen ut på världsmarknaden började i Danmark och Tyskland.

Nästa utvecklingsfas kom att omfatta maskiner för aseptisk fyllning av bakteriefri mjölk. Tekniken möjliggör, att mjölken utan kylförvaring får lång hållbarhetstid, upp till tre–fyra månader. Vad detta i en lång rad länder betyder för en ökad konsumtion av den livsviktiga mjölken, kan inte överskattas.

1963 lanserades den tegelstensformiga stapelbara förpackningen, döpt till Tetra Brik. Samma formnings-, fyllnings- och förslutningsprocess som för trekantsförpackningen kunde tillämpas. Tetra Brik är idag världens mest använda förpackning för drycker – mer än 100 miljoner enheter varje dag.

Utan förpackningar ingen självbetjäning

Amerikanska impulser ledde till att självbetjäning omkring 1950 började bli ett begrepp här hemma. Två procent av dagligvarorna passerade det året snabbköpskassorna. I USA var motsvarande siffra redan då över 90 procent. Ett kvartssekel senare hade självbetjäning i svensk detaljhandel nått samma omfattning som i amerikansk. Dags för ett nytt citat från 1930 av Ruben Rausing:

”En funktionell förpackning skall spara mer än den kostar.

Kunde man förkorta tiden för varje varuexpedition – – – skulle kostnaden minska. Detta kunde åstadkommas därigenom att varan vägdes eller mättes eller räknades och förpackades hos fabrikanten. Här kunde denna arbetsoperation göras billigt genom användning av automatiska maskiner.”

Som tidigare framhållits förutsätter självbetjäning förpackade varor. Hållfastheten i den rausingska tesen bevisades första gången 1962 i Örebro. När konsumtionsföreningen där öppnade sin första stormarknad kunde den sälja alla varor 7 procent billigare än övriga butiker. En återgång till betjäningsbutiker med lösviktsförsäljning skulle idag höja prisnivån för livsmedel med 12–14 procent.

6. Tetrans ersättare Briken. Här i varianter från 1960- och 70-talen. Kulturen.

7. Pappförpackat vin från tiden omkring 1980. Kulturen.

Tändning för expansiv utveckling

1965 blev ett märkesår med vittgående konsekvenser. Åkerlund & Rausing såldes till Swedish Match.

Holger Crafoord satsade en del av sina pengar för att bygga upp ett av de verkligt få utvecklingsföretagen i Sverige under efterkrigstiden, nämligen Gambro, nu en av världens största tillverkare av den konstgjorda njuren.

Familjen Rausing använde frigjort kapital för att finansiera en enastående expansion av Tetra Pak. Ruben Rausing's söner Hans och Gad hade varit med från företagets början – Hans som VD och Gad djupt engagerad i den tekniska utvecklingen. Det blev dessa två som kom att svara för den framgångsrika utvecklingen runt om i världen.

Här skall nämnas ytterligare två avknopningsföretag: Gunnar Brimes Ivers-Lee för kontraktspackning, nu omdöpt till Inpack, och Torsten Jeppssons förpackningsindustri, nu Ystads största enskilda företag.

Tändstickor och papperstallrikar

För Åkerlund & Rausing's framtid var det betydelsefullt att kunna flytta delar av företagets teknik till utvecklingsländer såsom skett på Filippinerna och Dominikanska republiken, där Tändsticksbolagets fabriker och marknadskännedom kunnat utnyttjas.

Tillväxten har skett i takt med självbetjäningens utvecklingen. Traditionen att kontinuerligt utveckla och förbättra de efter hand mångahanda förpackningstyperna har fortsatt. Nyskapandet har framför allt gällt förpackningar av kartong och plast. Kombinationer av bådadera – laminat på fackspråk – ger lovande förutsättningar. Utvecklingen har påskyndats efter förvärv av Esseltes förpackningsindustri. Under loppet av ett enda år köptes för övrigt tretton företag i branschen.

Organisatoriskt har en stor sektor med miljardomsättning lösgjorts och inom företagsgruppen slagits samman med tändstickor och tändare. Det gäller konsumentinriktade engångsartiklar, som mångdubblat sin omsättning. Paradexemplet är papperstallrikarna. För att kostnaden inte skall överstiga vad diskning och utbyte av sönderslaget porslin betingar, används pap-

persavfall, som pressas och förses med fräscht, vitt papper på båda sidor. En pionjärutveckling som fått stor framgång.

Med denna organisationsförändring är Å & R åter ett renodlat förpackningsföretag med nio fabriker i sex länder.

VD för Åkerlund & Rausing är sedan 1983 Bror Anders Månsson.

Återvinning och avfallshantering

1970 blev det ledarskifte hos PLM i och med att Knut Laurin avled och efterträddes av sonen Ulf.

Efter omfattande företagsförvärv stod PLM som ensam förpackningstillverkare inom plåt- och glasområdena. Onekligen hade en anmärkningsvärd rutin skaffats på att absorbera och samordna företag. Avsikten var att genom specialisering och rationalisering hävda företaget i internationell konkurrens. Viktigt var att kunna använda samma snabba helautomatiska utrustning som fabrikanterna i USA och England. Samarbetsavtal träffades med världsledande företag för att hålla jämna steg i den tekniska utvecklingen.

Ett första steg ut på Europamarknaden togs när glasbruket Dongen i Holland köptes. Snart nog följt av ett nytt kliv – förvärvet av den stora danska förpackningsrörelsen Haustrup, som med ens fördubblade PLM:s omsättning. Efter hand har denna internationalisering breddats via egen tillverkning också på andra håll i Västeuropa, ävenså genom engagemang i Mellanöstern och Latinamerika.

Vid sidan av plåt och glas har också ett tredje materialslag tillkommit, nämligen plast med samma konsekventa inriktning på förpackningar.

PLM:s fortsatta expansion har dessutom inte minst knutits till resursbevarande återvinningssystem. Ett retursystem för öl- och läskedrycksburkar har utvecklats. Den organisation för avfallshantering, som ingår i PLM, framstår som Europas mest avancerade.

”Riskminimering genom riskmaximering” kan sägas vara Hans Rausing's utvecklingsmotto. Det är en underfundig doktrin, som vill illustrera Tetra Paks koncentration på enbart förpackningar och distributionsutrustning för flytande livsmedel.

8. Utveckling av plåtförpackningar för öl. Fr.v. engelsk plåtflaska från 1940-talet, amerikansk burk från 1940-talet, PLM:s burk på 1970-talet och samma företags heldragna aluminiumburk från 1980-talet. Kulturen.

Denna snäva inriktning har ingalunda inneburit någon begränsning av expansionen – men väl möjliggjort den. Samtidigt som mycket ännu är ogjort för att runt om i världen öka mjölkkonsumtionen med hjälp av aseptiska förpackningar, satsar Tetra Pak på en rad nya förpackningsobjekt. Vin är ett exempel.

Med denna enda affärsidé – förpackning av flytande livsmedel – har Tetra Pak dragit ut i världen. Internationaliseringen har varit nödvändig och målmedveten. Utvecklingskostnaderna för en maskintyp är så betydande att företaget måste ha hela världen som sitt arbetsfält. Tetra Pakförpackningar används idag i närmare 100 länder. För framställning av erforderligt förpackningsmaterial har en snabb utbyggnad skett. Antalet fabriker uppgår idag till 25 runt om i världen.

Tetra Pak är alltjämt en familjeägd koncern. För första gången styrs den emellertid av en ledningsgrupp utanför ägarefamiljerna. Ny koncernchef är Bertil Hagman med ett juridiskt förflutet i Lund. Huvudkontoret är sedan några år beläget i Lausanne.

Förankringen i Sverige är emellertid stark. Av ett årligt kartongbehov på 700.000 ton köps 3/4 från svenska pappersbruk. Lund spelar rollen som koncernens teknologiska centrum med närmare 600 kvalificerade tekniker engagerade. Huvuddelen av förpackningsmaskinerna monteras likaså i Lund. VD och teknisk chef för svenska verksamheten är sedan 1986 Bengt Lidmalm.

Leksaksfabriken i Lund, cigarettomslags- och kaffepåsfabriken i Malmö var embryon till världsfamnande industrier. Några siffror belyser detta: PLM-koncernen omsatte förra året sammanlagt 4 miljarder kronor och sysselsatte 7.000 personer. Åkerlund & Rausing nådde 3 miljarder och hade 4.000 anställda. Tetra Paks omsättning uppgick till 15 miljarder med 10.000 medarbetare och med ungefär lika många hos svenska underleverantörer.

Förpackningar, som länge ansågs vara liktydigt med resursslöseri och fördyring av varor har bevisat sitt berättigande. Varudistributionen i högindustriella länder skulle helt enkelt inte fungera utan förpackningar. De har blivit oundgängliga i vår tillvaro.

Men också i utvecklingsländerna är funktionella förpackningar något mycket önskvärt. Ofta förstörs under transport och lagring stora delar av livsmedlen genom mögel, bakterier, råttor och insekter. Om endast några få procent av denna förstöring kunde undvikas, funnes – globalt sett – ingen livsmedelsbrist.

Självfallet kan förpackningsindustrin inte häva världssvälten, men den kan bidra till problemets lösning.

Referenser

Affärsvärlden, företagsanalys: Ledarskifte i Tetra Pak. Affärsvärlden nr 11, 1986.

Bleckvarufabriken i Lund. Lunds Dagblad nr 288. 1900.

Månsson B. A., Å & R 1987. 1986.

PLM. En kort presentation. Utg. av PLM 1965.

PLM har blivit europeisk packkoncern. Pack nr 5. 1973.

Rasmusson, E., Tetragram, månadsblad. 1969–80.

Sundquist L., Holger Crafoord på ÅR. Pack nr 9, 1966. 1967.

Svenska Förpackningar. Firmatidning utg. av AB Åkerlund & Rausing. 1938.

Tapper K. G., Industriarkitektur vid södra stambanan i Lund 1856–1906. 1986.

Tetra Pak 25 år. Utg av Tetra Pak. 1977.

Åkerlund & Rausing 50 år med förpackningar. ÅR-pressen nr 6, 1980.

CLAES WAHLÖÖ

Tobaksknyten

Föremålen på bilden representerar den moderna förpackningsteknologins motpol. De är ett av exemplen på att naturegna material ännu används i förpackningar och emballage, naturligtvis mest utanför i-ländernas krets.

Knytena innehåller tuggtobak. De inköptes 1985 i den lilla staden Mesa Bolivar i de venezolanska Anderna. I diversehandeln vid stadens torg (det obligatoriska Plaza Bolivar) hängde de som ett patronband på väggen och butiksägaren klippte bara av det antal som kunden önskade.

På spanska kallas denna typ av tobak chimo. Som omslag används täckblad från majskolvar (hojas de la mazorca). Vid packningen slås tobaken in i bladet varefter snörena knyts till. Då ett "band" tillverkats skärs överflödigt material av från knytenas ändar och produkten kan levereras. Enkelt, flärdfritt och miljövänligt.

Knytena är ca 10 cm långa. KM 74.189.

Patronhylsan, en förpackning

”En god förpackning skall spara mer än den kostar.” Patronhylsan är en sådan förpackning som icke blott gör det möjligt att hantera och distribuera fyllgodset med minsta möjliga spill utan även rationellt, på kortast möjliga tid. Eftersom, såväl vid jakt som i strid, tid är det värdefullaste av allt sparar patronhylsan mer än den kostar; trots att den, ofta nog, är väsentligt dyrare än fyllgodset: tändsats, drivmedel och projektil.

Som den första patronhylsan kan den separata laddningskammaren i senmedeltidens kanoner betecknas. Här var pipan fäst i en upptill öppen låda och dess bakre ända koniskt urfräst. Den cylindriska kammaren, vilken normalt laddades med både krut och projektil, var framtill koniskt formad och pressades, sedan den inpassats i lådan, medelst en kil mot pipans bakre ända. Gastätningen var otillräcklig, men man kunde, när man hade flera kammare till varje pjäs, upprätthålla hög eldhastighet.

En form av tidig ”patronhylsa” för handvapen var de alltse-dan 1400-talets slut vanliga bantlärkruthornen, små behållare som vardera innehöll krut för ett skott. Fördelen med dem var dels att man under strid icke behövde mäta upp krut vid laddningen dels att, om glöd fanns kvar i pipan, den sticklåga som slog ut då det nya krutet hölldes i pipan inte kunde tända ett fyllt kruthorn i skyttens hand.

Förvånansvärt tidigt finner vi emellertid ”patroner” i allmänt bruk, vilka var avsedda även som laddningshjälp. Alltifrån mitten av 1500-talet användes sålunda papperscylindrar, innehållande krut och kula. Vid laddningen rev eller bet skytten av den ända vilken innehöll kulan, höllde något av krutet på fångpannan och resten i loppet, vecklade samman pappershylsan till

1. Bandolär för musketerare med krutflaskor av skinnklätt trä, kulpung av skinn och fängkrutflaska. 1600-talets mitt. KM 26.091.

förladdning och nedförde så först denna och därefter kulan i loppet. Omkring 1800 kunde tränat preussiskt infanteri, med tidens modernaste vapen och sådana papperspatroner, skjuta upp till 3 salvor i minuten. Uppgifterna om eldhastigheter på upp till 6 skott i minuten, som ibland dyker upp i litteraturen, synes vara helt ogrundade.

Så länge man laddade från mynningen måste soldaten stå upp, oskyddad för fiendens eld. Krav på bakladdare uppkom därför tidigt. Dessa kunde laddas av skytten i skyddsställning. Härvid måste krut och kula kunna hanteras som en enhet under laddningsförloppet.

Den första praktiskt användbara patronen för bakladdning var den som antogs 1841 i Preussen för "tändnålsgeväret". Den bestod av en pappershylsa, innehållande en vid en drivspegel fäst rundkula, samt krutladdningen. På drivspegelns baksida, mot krutladdningen, var tändsatsen fäst. Vid skottlossningen drev slagfjädern en lång nål genom pappershylsa och krutladd-

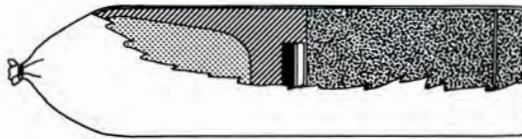
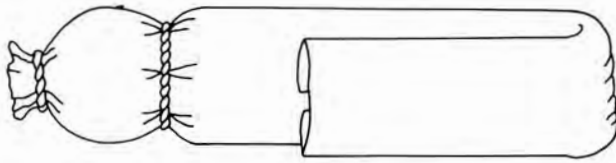
ning fram till tändsatsen. Krutladdningen tändes alltså framifrån, och pappershylsan förbrann med krutet.

1841 års preussiska gevär visade sin överlägsenhet som fältvapen såväl under dansk-tyska kriget som i slaget vid Königgrätz 1866, mot den i träffsäkerhet vida bättre österrikiska mynningsladdaren. En följd härav var att ett bakladdningsgevär för en liknande, men överlägsen patron antogs i Frankrike år 1866 samt, för andra kalibrar, i Ryssland och i Italien år 1867.

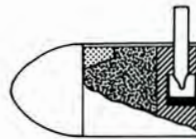
I såväl England och Frankrike som i U.S.A. antogs en första generation bakladdningsgevär med slaglås, vilka laddades med patroner utan tändsats. Pappershylsorna måste här vara vara så tunna att eldstrålen från tändhatten kunde slå genom dem. Exempel på sådana vapen var det amerikanska Sharp, det brittiska Terry och det franska maringeväret m/1865 samt det bayerska infanterigeväret m/1867. En intressant variation på temat var att sådana patroner i vissa fall användes även i rena mynningsladdare, såsom i den amerikanska Colt-revolvern m/1860.

Patronerna med mjuka hylsor av papper (eller siden) gjorde det möjligt att ladda i skyddsställning. De gav en väsentligt ökad eldhastighet – men de var ömtåliga, icke minst för väta, de tillät icke en gastät mekanismförslutning och de måste, vid ”patron ur”, stötas ut med laddstock. På 1860-talet, när de flesta av dem antogs, var de redan föråldrade.

Den första gastäta enhetspatronen, som innehöll såväl projektil som drivsats och tändsats, och där patronhylsan stod för gastätningen i skottlossningsögonblicket, synes ha uppfunnits av Casimir Lefauchaux i Paris. Han kom på den geniala idén att flytta tändnålen från vapnet till patronen. Denna bestod av en pappershylsa med en 8–10 mm. tjock botten av mässingsförstärkt papp. Tändhatten satt i en central fördjupning i denna pappbotten, öppen mot krutkammaren, och påverkades av ett i botten inpassat, radiellt stift, mot vilket hanen slog. Vidare innehöll hylsan krut, förladdning, projektil(er och ev. hagelförladdning). Vi avfyrningen pressades den mässingsbeslagna pappbotten samman av gastycket och tätade fogen mellan pipan och stötbotten samt förhindrade därigenom gasläckage. Patroner av detta slag blev snabbt populära, icke blott för hagelgevär, för vilka de tillverkades till långt in på 1900-talet, utan

1841

1853

1871

1871

1904

1990

2. Patronens utveckling sedan 1500-talet. 1. Kula och krut i pappersförpackning. 2. Papperspatron för tändnålsgevär. 3. Stiftantändningspatron. 4. Kantantändningspatron. 5. Centralantändningspatron. 6. Centralantändningspatron. 7. Hylslös patron.

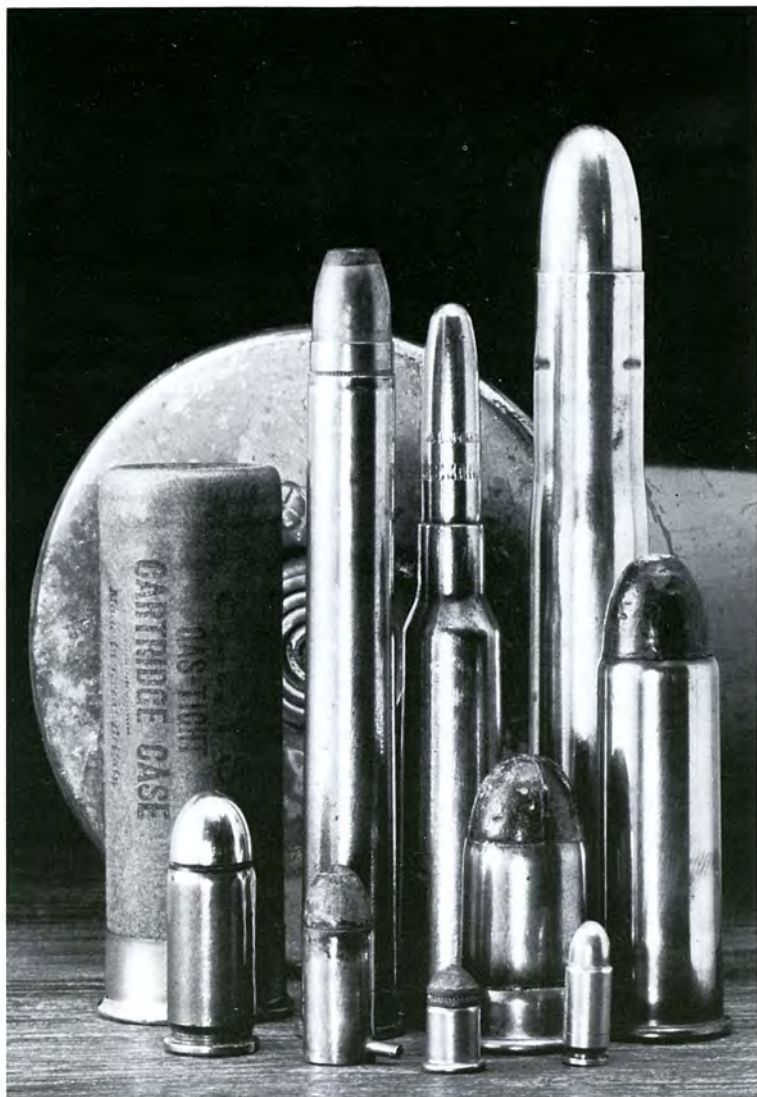
också för militära vapen, främst för revolverar. Här drogs hylsan, i allmänhet av mässing, och pappersbotten sattes i som en separat enhet. I Sverige användes patroner av detta slag för revolvern m/1863.

1845 hade Flobert, i Paris, konstruerat en patron där hylsan var heldragen av mässing och hade en ihålig fläns, i vilken den kombinerade tändsatsen och drivladdningen var placerad. Konstruktionen eliminerade det känsliga utstående tändstiftet. Detta kunde i hanteringen lätt stötas in – med patronsprängning som följd. Tändstiftet måste vid laddning också noggrant passas in i en uttagning i vapnets kammare.

1858 utvecklade så Smith and Wesson, i U.S.A. Floberts idé vidare till den första verkligt ”fäldugliga” metallpatronen med kantantändning, laddad icke blott med tändmedel utan även med krut. Ammunition av denna typ användes bl.a. i det svenska geväret m/1867 och i det schweiziska magasineväret m/1869. Det stor problemet med kantantändningsammunition var att tändstiftets slag måste påverka tändsatsen genom patronens vägg, d.v.s. att denna, just vid springan mellan vapnets kammare och slutstycke, icke kunde göras tjock och att man därför var begränsad till låga gastyck.

För patroner med starkare laddning undanträngdes kantan-tändningssystemet snart av centralantändningen, som uppfunnits av belgaren Bernimolin år 1850 och vidareutvecklats av C.W. Lancaster i London och A.M. Pottet, i Paris. Den senares patron, vilken var avsedd för hagel, bestod liksom stiftantändningspatronen, av en pappershylsa med en tjock pappersbotten och metallförstärkning. I ett centralt, axiellt hål genom pappersbotten sattes en tändhatt av ny typ som också innehöll ett städ, mot vilket tändsatsen klämdes i skottlossningsögonblicket. Framåt stod tändhattsvälvet i förbindelse med patronens krutkammare. Härmed var, i princip, den moderna hagelpatronen färdigutvecklad.

För militära vapen krävde emellertid vapenteknologin en vidare utveckling av ammunitionen, och därmed av patronhylsorna. Det var nödvändigt att göra hylsorna helt av metall, med fläns för utdragning och lägesfixering i vapnets kammare. Härvid visade det sig möjligt att antingen förlägga tändhattens städ

3. Olika patrontyper. 1860–1950. Den minsta, 2,7 mm kal. Kulturen.

till tändhatten, så som Pottet hade gjort, eller utspara detta stöd i metallhylsan, och därmed göra tändhatten enklare. Båda systemen används än i dag.

4. Bearbetningsstadier vid dragning av hylsa och mantel för 6,5 mm gevärsammunition. Tekniken är i princip den samma vid tillverkningen av moderna ölburkar. Kulturen.

Med tiden kom också kraven på allt bättre ballistiska prestationer, d.v.s. bl.a. på större krutladdning och jämnare förbränning av krutet. Med konventionella, cylindriska hylsor skulle kravet på ökad krutladdning leda till att patronerna måste göras mycket långa, vilket i sin tur skulle göra vapenmekanismerna långa och komplicerade. Riktig kontroll av förbränningen kan inte uppnås med cylinderformiga förbränningsrum. Lösningen var att göra krutkammarens diameter större än projektilens och

att ge patronhylsan flaskform. Den första patron av denna typ som kom i allmänt bruk synes ha varit den ovan nämnda kantan-tändningspatronen till det schweiziska magasingeväret m/1869, snabbt följd av tyska, franska och engelska centralantändningspatroner av mässing.

När så magasingevär infördes tillkom ytterligare ett krav: patronen borde inte ha fläns, eftersom denna kunde hindra matningen. I de flesta länder övergick man därför, med den tyska patronen m/1888 som förebild, till patroner med rand. Sådana hylsor kunde emellertid inte längre stöda mot patronlägets bakre kant utan man blev hänvisad till att stöda hylsans skuldra mot kammarens konformiga främre vägg. Detta ställde höga krav på precisionen vid ammunitionstillverkningen – och vid tillverkningen av vapen.

Med införandet av det röksvaga krutet, omkring 1890, kunde kalibern och patronens format minskas, men principen har hållit sig till våra dagar.

Just nu ser vi början till en ny utveckling eller, egentligen en återgång till principer från mitten av 1800-talet: patronhylsan elimineras helt genom att laddningen av kornformigt eller bladformigt krut ersätts av en som en fast kropp utformad drivsats, med vilken projektilen förenats mekaniskt. Tändningen sker, i allmänhet, elektriskt.

Det klassiska problemet kvarstår, det beträffande gastätningen. I våra dagar kan man emellertid uppnå en mekanisk precision vilken fordom var otänkbar och röksvagt krut lämnar, jämfört med svartkrut, endast obetydligt med smuts i mekanismen. Det synes vara möjligt att, rent mekaniskt, uppnå tillräcklig gastäthet och det patent jag själv har att uppnå gastäthet genom att utforma drivkroppen av två olika krutsorter, med olika brinnhastighet och olika mekaniska karaktäristika, behöver antagligen icke användas.

I Västtyskland föreligger ett beslut att år 1990 antaga ett infanterigevär, kal. 4,7 mm., för hyslös ammunition.

Migränstift och tallbarrsdoft

Gemensamt för de två preparaten Migrän-Stift och äkta Nordisk Tallbarrsdoft är att de båda tillverkades och såldes av M. Zadigs Kemisk Tekniska Fabriker i Malmö, som grundades år 1865. Precis 110 år senare skulle Kulturen i gåva av Viggo Zadigs dödsbo komma att mottaga en större mängd förpackningar, bl.a. flaskor, tuber och askar samt reklamskyltar och etiketter. I denna samling ingick två spolformade, fint svarvade trähylsor med gängor, den ena på fot. Båda är lackerade och har tryckt text i svart: "MIGRÄN-STIFT M. ZADIG MALMÖ H.M. Konungens Hovleverantör" resp. "Migrän-Stift M. Zadig Malmö" med firmans emblem däröver, ett lejon med MZ i sköld samt "FABRIKSMÄRKE". Vad har då dessa båda hylsor innehållit? Migränstiftet var en kon av rent framställd menthol, nedstucken i hylsans bottendel. Av pepparmyntans blad, fol menthae piperitae, utvanns den flytande pepparmyntoljan, en eterisk olja, av vars kristaller mentholstiftet tillverkades. I Åhlén & Holms jubileumskatalog 1899–1909 finns ett snarlikt migränstift i trä på fot med tysk text. På teckningen är huven avtagen och själva mentholstiftet synligt.

Enligt Zadigs reklamlblad rekommenderas Migrän-Stift av "medicinska autoriteter såsom det bästa, kylande och smärtstillande medel mot Migrän, nervös hufvud- & tandvärk. Migrän-Stift utgör dessutom ett utmärkt skyddsmedel mot Insekt-sting". Man gned stiftet på tinningarna eller på det värkande stället (vid tandvärk på kinden) och värken utlovades försvinna "i många fall efter 5, stundom dock först efter 15 à 30 minuter". Vid den eteriska oljans avdunstning kände man en behaglig svalka. Att stiftet var "angänämt kylande under den varma årstiden" lockade säkert också till köp. Försäljningen skedde inte via apotek utan genom återförsäljare i branschen och i M. Zadigs egna

Fr.v. KM 74.073, H. 13,4 cm. KM 74.032, H. 4,9 cm. KM 74.033, H. 5,5 cm.

butiker bl.a. på Skomakaregatan i hörnet mot Södergatan, i Malmö.

I Zadigs priskurant från 1883 finns inte migränstift men där-
emot, som nämnts tidigare, i Ählén & Holms jubileumskatalog
1899–1909. Sannolikt har Zadigs tillverkat migränstift under
denna tid, kanske efter tysk förebild, som var fallet med mycket

annat. I en priskurant från 1926 finner man sådana under rubriken "Medicinska Hud- och Toilette Medel" till ett dussinpris av kr 6,30 och ett styckepris av 75 öre. År 1941 har dussinpriset ökat till 8 kronor och minutpriset till 1 krona per styck, "incl. varu- och oms.-skatt". Enligt 1944 års priskurant saluförs mi-gränstiftet inte längre.

En annan välgörande eterisk olja såldes i cylindrisk glasflaska med kork, vars etikett var försedd med bild på tätstående granar samt texten "Nordisk Tallbarrs-Doft", vilket leder tankarna till nationalromantiken. Denna produkt beredd "med största omsorg uteslutande af bästa och mest lämpliga råämnen, och frambringas den till preparatet använda aetheriska oljan genom ångdestillation endast ur de spädaste grenarnas friskaste barr". M. Zadigs Tallbarrs-Doft "utsprider en ren uppfriskande skogsluft, hvilket är obeskrifligt välgörande för bröstlidande behäftade patienter som vistandet i själfva barrskogen. Åt personer, hvilka alldeles icke eller endast under kort tid kunna uppehålla sig i barrskogen lemnar detta preparat ett ypperligt tillfälle att både sommar och vinter komma i åtnjutande av tallbarr-luftens välgörande inverkan på den menckliga organismen". Vore inte det något för dagens stressade stadsbor? Preparatet bidrar vidare till "att återgifva bröstpatienter och lungsiuktiga helsan och skyddar de friska för sjukdom, hvarför man icke i något sjukrum bör försumma att använda detta; äfven i salongen och boningsrum sprider den barrskogens uppfriskande och hel-sobringande kostbara arom..." Till en liter vatten tillsattes ca 30 gram Tallbarrs-Doft. Doften spreds i rummet med hjälp av en s.k. rafraichisseur, ett slags handspruta. Använt som toilettvatten och i bad ersatte det "såväl i hygieniskt som kosmetiskt hänseende Eau de Cologne, Vinaigre etc, det upplifvar och styrker nerverna, uppfriskar hela kroppen och kvarlemnar den behagligaste barrskogsarom".

M. Zadigs äkta Nordiska Tallbarrs-Doft låter sig inte dateras med hjälp av bevarade priskuranter. Varken i 1883 års eller 1926 års utgåvor förekommer den och ej heller senare. Sannolikt har Zadigs Tallbarrs-Doft marknadsförts under någon tid däremellan, alltså före det att skruvkorken och svenska språkets förenklade stavning kom i allmänt bruk.

X Margarinlåda av plåt tillverkad av Lunds Bleckvarufabrik. KM 67.412

XI Några Satello-burkar från Å&R. Kulturen.

XII Tetrapak med variationer. Kulturen.

XIII Eau de Cologne-flaskor. I bakgrunden reklamoriginal för parfym från M. Zadigs. 1900-talets början. KM 73.869, 74.072, 73.964.

XIV "Strix", cigarrlåda av bleckplåt. 1900-talets början. H. 13 cm. Kulturen.

XV Cigarrlåda från Göteborgs cigarr- och tobaksfabriks AB. Privat ägo.

XVI Gustav Vasa, Gustav II Adolf och Gustaf V på karamellburkar.
KM 61.612, 55.911, 63.165.

XVII Rakblad med kunglig reklam. Privat ägo.

XVIII Vid Carl XVI Gustafs bröllop väcktes burkrojalismen till liv. Kulturen.

XXI Merkantilburkar för kakao. 1900-talets början. Kulturen.

XXII Schampopåsar från 1940- och 1930-talen. Kulturen.

Skönhet på burk och flaska

Färgbilderna XIII, XXII

I dag lägger skönhetsindustrin ner enorma summor på extravaganta och lyxiga förpackningar. Den enklaste ansiktskräm ska ligga i en vacker burk med guldbokstäver och ge konsumenten känsla av lyx och flärd. Smink- och parfymförpackningar har å andra sidan alltid varit föremål för stort intresse. Antikens her- rar och damer hade sina väldoftande parfymer och lösningar i eleganta glas- och keramikflaconer, silver- och emaljdosor, porslinsburkar och skrin.

Utöver tidiga antika ting för skönhet och hygien i Kulturens samlingar finns det ett par mycket intressanta burkar från tidigt 1800-tal. Tidigare var de utställda i Wahlbomska huset; i mon- tern för "Hygien", bland lusborstar, dampottor och rakknivar stod två 5 cm höga, delikata vita burkar. Dessa är de äldsta standardiserade sminkförpackningar jag någonsin sett. Den ena burken har tydlig bränd dekor där man kan läsa fabrikantens namn "Fargeon J-ne Parfumeur". Denne var leverantör till det franska hovet, av väldoftor, krämer och smink. Den andra lilla burken pryds av en slät vapensköld och korslagda bladkvistar. Båda burkarna är från tidigt 1800-tal.

I brist på standardiserade förpackningar gick man oftast till sitt apotek eller färghandel med sin tomma burk och fick den fylld med kräm. Ännu långt in på 1940-talet gick författarens mor med sin kristallburk till apoteket och fick den fylld med coldcreme. I Frankrike såväl som här hemma fanns det dock parfymbutiker och drogerier där man redan under 1700-talets slut inhandlade vad man ville ha av parfym och smink. Så tidigt som år 1775 var Roger et Gallet igång med parfymtillverkning i Paris. Firman tillverkar fortfarande väldoftor och tvål. Parfym-

1. Parfymflaskor. Fr.v. KM 73.263 H. 10 cm 1900-talets början, KM 73.846 mörkblå H. 13 cm 1930-talet, KM 69.807 H. 9 cm 1900-talets början.

huset Guerlain som startade år 1828 gjorde Eau de Cologne Imperial och var speciellt noga med sina förpackningars utseende. Ännu vid tiden omkring 1910 såldes Imperial-en i samma slags flaska med likadan etikett. Guerlains mycket speciella flaskor och flaconer, olika för varje doft, tillverkades av de största franska glasbruken. Creusot och Lalique gjorde de mest extravaganta parfymflaskorna till de välkända dofterna Jicky, Shalimar, Mitsouko och Vol de Nuit.

I slutet av 1800-talet startade fem stora kemisk-tekniska fabriker i Sverige. Det var Gahn, Hylin, Barnängen, Zadig och Becker. Med sina massproducerade produkter för hygien blev dessa fabrikanter snabbt ledande och fick allt fler varor i sina sortiment. Barnängens första priskurant från år 1870 innehöll t.ex. bara bläck och blanksvärta. Tio år senare fanns det första skönhetsmedlet "Odaline" – "ett medel till bibehållande av hudens mjukhet och borttagande av solbränna". På 80-talet fanns flera eleganta parfymer och Eau de Cologne i sortimen-

2. Plåt dosa H. 12 cm 1920-talet KM 73.891, pappburk med flaska för talk KM 73.843 H. 6,7 cm.

tet. De var förpackade i fint slipade flaconer med glaspropp, sidenband och kolorerade etiketter. Somliga flaskor såldes i sidendruperade gåvoschatuller inte helt olika vår tids extravaganta julförpackningar för parfym, badsalt, talk och kosmetik.

Medaljer och kungamonogram pryder den här tidens påkostade etiketter. De välkända Amykos- och Aseptinpreparaten fick priser för första gången på världsutställningen i Moskva åren 1871–72. De gyllene prismetalljongerna avbildades på etiketter och trälådor och många människor förknippade just medaljer med tvålar.

Tvåltillverkningen kom igång på allvar under 1870-80-talen. Förutom de traditionella rektangulära och runda tvålarna blev pittoreska fantasitvålar mycket populära som presenter. Tvålmassan formades till lindebarn, jultomtar och skörde flickor lika vår tids Kalle Anka-tvål och 1930-talets Tor Modén-tvål. Strax före 1920 lanserades Luxtvålen. Den marknadsfördes konsekvent med hjälp av filmens primadonnor på omslag och i annonser.

Man kan förundra sig över rikedomen av färg och form på tvålarnas etiketter. De svenska fabrikanterna köpte färdigkolorerade etiketter från Tyskland och lät bara trycka på sitt eget fabriksmärke och produktens namn. Därför kunde förstas kostnaderna hållas låga vad emballaget anbelangar. Rosentvålar med romantiska rosenbuketter, syréntvålar med prunkande blomklasar, honungstvålar med bin och vaxkakor, Savon de Royal från 1874 med konungens vapen, New Mown Hay Soap med friska landskap, hövolmar, snöklädda berg och behagfulla skörde flickor, ja, vad fanns inte att fresta med. . . Pauli hade redan vid sekelskiftet "nationaltvålar" med kvinnor i dräkter från både Dalarna och Vingåker.

Marknaden översvämmades av fyrfärgsprydda skönhetsmedel och väldoft. Firma Hylin hade Cologne des Artistes med "fotografiporätt" av sångerskan Kristina Nilsson. Näsduksparfymmer med konvaljdoft och violdoft från Parma fanns att köpa även i lantaffärerna. Colognen 4711 och senare Soir de Paris i blå flaska och triangulär etikett blev nog mest spridda av alla sorters luktvatten.

En stor mängd produkter var gjorda för män. Frisyser och skägg krävde speciella preparat för att kunna formas rätt och ligga stadigt intill kind och tinning. Fabrikanterna gjorde sina makassaroljor, fixativ och pomador. Mest känd av alla pomador var de s.k. märgpomadorna. En del av dem salufördes i standardförpackningar på kontinenten så tidigt som vid mitten av 1800-talet och de nya inhemska fabrikanterna tillverkade dem sedan. De tidiga märgpomadorna såldes i tunga, vita porslinsburkar med utanpåliggande dekor i svart. Allt eftersom pomadan var baserad på märg från oxar, lejon eller isbjörnar dekorerades förpackningarna med respektive djur som inkomponerats

3. Etiketter för Eau de cologne och tvål från resp. 1890-talet och 1914. Kultur-
rens arkiv.

4. Reklamskyltar från 1940-talet och 1930-talet. KM 73.904 resp. KM 73.898.

i pastorala landskap, djungler eller ishavsmiljöer.

Givetvis följer 1900-talets kosmetik- och parfymförpackningar de gängse stilidealerna. Så har t.ex. Vinolia puder, raktvålar och talk i jugendpräglade förpackningar och Becker har hårtvättmedel med äppelblominramade sekelskiftesdamer. Firma Guerlain bibehåller sin blå glasburk med Creme de Bonne Femme som har plåtlock och etikett av tidig 1800-talskaraktär.

Med tjugotalet ökade intresset för både kläder och smink. I veckotidningarna annonserades friskt för kemisk-tekniska produkter; Yvy säger att Yvytvålen är bäst, Barnängen att Parba raktvål är den som herrarna vill ha, Thebe Coldcreme är mjukast av alla hudcremer och Gahns gör allas våra händer välvårdade med Maniol i mintgrön tub med svart dekor.

Hårtvättmedel av olika slag, för alla hårfärger och hårkvaliteter dominerar nästan all annonsering under 1920-talet. Schamponeeringskuverten pryds av hjärtformade kvinnoansikten med diminutiva, söta munnar och mörkmarkerade ögon. Zadig hade mycket elegant designade kuvert, medan Syster Ellas schampopulver och Yvy låg i mera prosaiska förpackningar. Yvy hade lindblomsgrönt, rött och guld som genomgående färger på sina

5. Tidsbunden formgivning. Flaskan till vänster KM 62.784 från 1950-talet. I mitten KM 74.089 från 30-talet liksom den grönfärgade KM 74.068 (12,5 cm hög).

olika förpackningar. De såg likadana ut långt in på 50-talet. Blackhead prydde sina schampokuvret och flaskor med välondulerade damer av filmstjärnetyp. När så Sun-silk-schamport kom efter 2:a världskriget blev alla välbekanta med den formpressade flaskan; barnen gillade Ovicula äggschampo som hade kapsylen utformad som ett ägg.

Tandkräm och munvatten kom nästan alla åldersgrupper i beröring med. Redan 1897 hade Barnängen köpt rättigheten att tillverka Vademecum. Detta munvatten såldes över hela världen och var Barnängens viktigaste produkt. Vi känner Vademecum i 30-talets stilrena, vita förpackning med text i svart och guld. I de flesta av fyrtio- och femtiotalens toalettrum fanns vanligen Palmolivetvål och Gahns Nadeatvål i sobert vitt omslag med modernistiskt utformad text. Småbarnsfamiljerna hade Do-Do-salvor och puder i guld-påfågelsblåburkar och omslag med ett dardelskt babyansikte. På damernas toalettbord stod Mitzipreparat i korallröda förpackningar och Christl i vita extrema askar med svart text och orkidédekor. Three Flowers skönhetsserie hade rött med svarta prickar och en dam i silhuett som sitt igenkänningsmärke. Med 30- och 40-talen hade damernas in-

tresse för kosmetik ökat betydligt och det importerades mängder av skönhetsmedel från Amerika, Frankrike och England. Helena Rubenstein och Elisabeth Arden hade redan sedan tjugotalets mitt funnits på den svenska marknaden liksom Cutex och Hubbard Ayer. Nu tillkom Revlon, Pond, Yardley, Max Factor och Breck liksom alla de stora franska parfymhusen. Alla var de mycket måna om att ha sina speciella typer av dekor på förpackningarna; rosa och guld var Ardens färger, turkosblått var Max Factors, vitt och guld Helena Rubensteins, Yardley hade cremefärgat, guld och turkos för alla lavendelprodukterna.

De svenska fabrikanterna skapade sina serier med skönhetspreparat efter utländsk förebild. Det fanns Mitzi, Camé, Farena, Amarant, Maniol och Zadigs omfattande produktion av Divipreparat. Utbudet var enormt och konsumtionen bara ökade för varje decennium. Med 30-talets ingång och funkisidéernas genombrott blev solbränna för första gången något modernt och åtråvärt. Givetvis kom det då solpreparat i handeln. Nivea importerades från Tyskland och blev i sina mörkblå platta burkar med vit snedstreck synonymt med solkräm. Andra plåtburkar med hygienpreparat som etsade sig fast på de flestas näthinor var Cheesbourghs Vaselinecreme i guldburk med grön fyrväppling.

Femtio- och sextiotalen medförde ökad konsumtion av skönhetsmedel. Sminkmodet krävde ögonskuggor och eyeliners, rouge, lösfransar och s.k. bruncremer. I en enorm ström utökades kemikalie- och parfymaffärernas sortiment av både utländska och svenska produkter. Monsieur Robert kom i mitten på femtiotalet med stavformade flaskor och vitprickiga dekorer, allt utformat och tillverkat i Malmö. Senare kallades firman Pierre Robert och lanserades med blekgröna burkar och flaskor med svala, blonda flickor som blickfång.

Trettiotalets formgivning av parfymflaskor och sminkburkar är åter högaktuell. I annonserna tecknas en-gång-avantgardistiska profiler av kvinnor med raka näsor, välvda ögonbryn och elegant målade munnar med väl tecknade amorbågar. Och visst är det så att människan är den enda levande varelse som helt fritt pryder sig och sin kropp med "falska färger" som Olaus Magnus skrev i början av 1500-talet.

Mazettis ögon

1888 grundade den danske affärsmannen Emil Nissen "Malmö Chokolad- och Konfektfabriks aktiebolag". Ett slagkraftigt varunamn blev naturligtvis snabbt nödvändigt och som varumärke inregistrerades redan samma år en dalkulla som lutar sig mot en chokladkaka med namnet Victoria ingraverat. Att en dalkulla fick representera den nya fabriken berodde på att man ville ge företaget en svensk framtöning. Varken kulan eller namnet Victoria är något som chokladfabriken var ensam om, tvärtom var båda två vanligt förekommande element i den dåtida reklamen. Namnet Victoria godtogs emellertid inte av Kungl Patentbyrån. Istället införde fabriken i början av 1890-talet "Mazetti".

1. Annons från tiden 1901-1904.

MAZETTIS CACAO

i lös vigt garanteras
lika ren, lika dryg, lika närande,

som den finaste paketerade utländska cacao och **kostar blott hälften mot denna.** Men tillse noga, att Ni alltid erhålla detta märke, emedan det visserligen finnes annan lös cacao, som, isynnerhet den utländska, ofta innehåller en myckenhet af pulveriserad cacaooskal och stärkelse, hvarå vi hafva många analyser, hvaremöt **Mazettis Cacao garanteras alldeles oförfalskad.**

¹/₂ kilo af **Mazettis Cacao** räcker till cirka **100 koppar** njutningsrik cacao, kostar således blott cirka **2 öre pr kopp.**

Jemför **Mazettis Cacao** med den dubbelt så dyra utländska och döm själf!

Guldmedaljer

i London, Paris, Berlin, Rom, Bruxelles, Madrid, Budapest, Bordeaux, Stockholm

2. Mazettis ögon för första gången. Annonss
februari 1904.

På anmodan
af många husmödrar
tillverka vi nu äfven
en finare kvalitet

Mazetti's
Cacao No 1

i s.k. lös vigt
alltid packad i förseglade
pergamentpåsar om
1/2 kilo å 40 öre.

Saranterad fullkomligt ren!
Ingen bottensats!

Finare än den bästa ut-
ländska, som är mycket dyrare.

Fås öfverallt!
Begär uttryckligen "MAZETTI'S"

Enligt den version som jag känner till tyckte Emil Nissen att det italienska ordet mazzo = knippe, bukett skulle kunna representera hans företag, som ännu så länge endast omfattade en liten knippe produkter.

Redan 1904 började Mazetti sälja sin finaste kakao i förseglade påsar. Anledningen till förpackningen lär ha varit att man ville skydda sig mot att sämre kakao såldes under Mazettis namn och därigenom skadade fabrikens rykte. Här har vi nu kommit fram till vårt egentliga huvudämne, Mazettis ögon, som 1904 plötsligt börjar förekomma i annonserna för "Mazetti cacao No 1". Varför man valde att låta ett ögonpar förekomma i samband med kakaon är okänt. Kring sekelskiftet var det vanligt att man hämtade motiv till sina annonser ur färdiga schablonmallar och en gissning är att ögonen helt enkelt valdes ut på någon figurmall. En spridd förklaring till ögonen är kopplad till reklamtexten "Se med Edra ögon att Ni får Mazettis ögon". Eftersom jag inte har kunnat upptäcka denna reklamslogan före 1911 måste den emellertid betraktas som en senare tillkommen förstärkning av ögonparets budskap.

Mazetti's ÖGON-CACAO

i förseglade pergamentpåsar om 1 Hekto à 40 öre
Härligaste smak! Ingen biffensats! Ger glädje, hälsa och styrka!

3. Den första annonsen för enbart Ögonkakao. Januari 1906.
4. Utbredd pergamentpåse för Ögonkakao. 1905–1907. Kulturens arkiv.

Registered Varumärke.

Etiketten är inregistrerad

Mazetti's
 "ÖGON"
 CACAO
 1 Hekto 40 öre

GULDMEDALJER

London, Paris, Berlin, Rom, Bruxelles,
 Madrid, Bordeaux, Stockholm, Helsingfors.

BRUKSANVISNING.

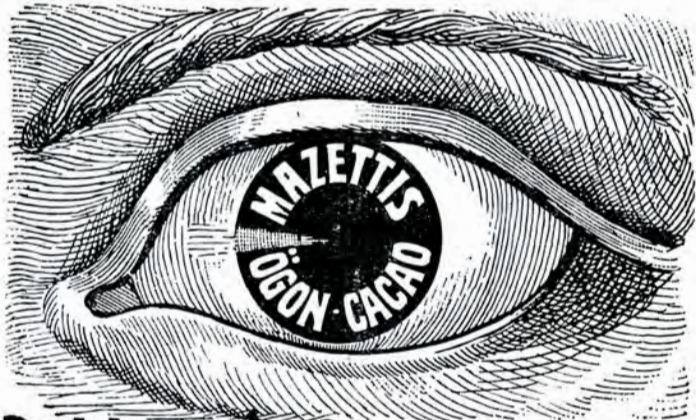
Till en vanlig chokoladkopp:
 En thesked full af Mazetti's
 Cacao blandas väl med två the-
 skedar kross socker och upplöses
 fullkomligt med litet kokhett vat-
 ten. Koppen fylles sedan med
 kokande vatten eller, om det
 hellre behågas, med varm mjölk,
 som dock icke får vara det ringas-
 te en.

Eller ett annat sätt:

En thesked (eller, om drycken
 önskas kraftigare två theskedar)
 full af Mazetti's Cacao blandas med
 två theskedar kross-socker och
 utlöses med två theskedar kall
 grädd (som icke får vara det ringas-
 te) till en flytande jern-
 mass. Därpå fylles koppen med
 kokhott vatten.

För större hushåll
 är det i alla fall fördelaktigt
 (sag ej nödvändigt) att giva de
 hela ett kort upptack öfver rask tid.

Får ej efterhärmas!

Delikat! Kraftig! Hälsosam!
per hektopaket 40öre, finnes öfverallt!

5. Annonns 1906.

Egentligen fanns det inget fixerat utseende på kakaoögonen förrän 1957, då de nuvarande kvadratiska ögonen lanserades. Tidigare användes flera olika ögonpar, både i reklamen och på förpackningarna. Ögonen på förpackningarna har givetvis inte kunnat ändras lika ofta som i annonserna. Det har med säkerhet förekommit minst fyra sinsemellan helt olika ögonpar på pake- ten före 1957. Ett studium av ögonen visar att det med tiden skedde en utveckling från det mycket naturalistiska ögonparet som förekom på de första påsarna (daterade någon gång mellan 1905 och 1907) till det stiliserade paret från 1950-talet.

I annonserna kunde naturligtvis ögonen användas friare än på kakaoförpackningarna. I en annons från februari 1904 finns också det tidigast daterade ögonparet. Det intressanta är egentligen inte hur de olika ögonparen skiljer sig från varandra utan istället det faktum att ögonen förekommer i så många varianter. Einar Hedlund, som har skrivit en uppsats om Mazettis historia, har sagt att man visst önskade enhetlighet men att det fanns alltför många viljor på Mazetti för att man skulle kunna enas. Detta uttalande till trots ger det rika utbudet av olika ögon intrycket att man inte från ledningens sida lade någon större vikt vid ett enhetligt varumärke.

6. Reklammärke från
1920-talet.

Som jag tidigare nämnt förekommer ögat i många skiftande former. Det finns till exempel ett öga med reklambudskapet "MAZETTIS ÖGONCACAO" inskrivet i iris. En annan variant är ett reklammärke med en kakaopåse, som tömmer sitt innehåll i en kopp. När man i dag betraktar de gamla annonserna är det ganska svårt att inte dra på munnen. Men ses annonserna i sitt rätta tidssammanhang blir utformningen genast mindre löjlig. Det personifierade kakaopaketet till exempel är från tjugotalet, en period då barnböckerna visade en tendens att låta ting bete sig om människor. Idén till den levande påsen finns redan i Ottilia Adelborgs "Pelle Snygg och barnen i Snaskeby" från 1900, där krus och svampar har fått ben. Annars ligger kanske blommorna i Elsa Beskows "Blomsterfesten i täppan" från 1914 rent stilmässigt närmare kakaoreklamen än Adelborgs krus.

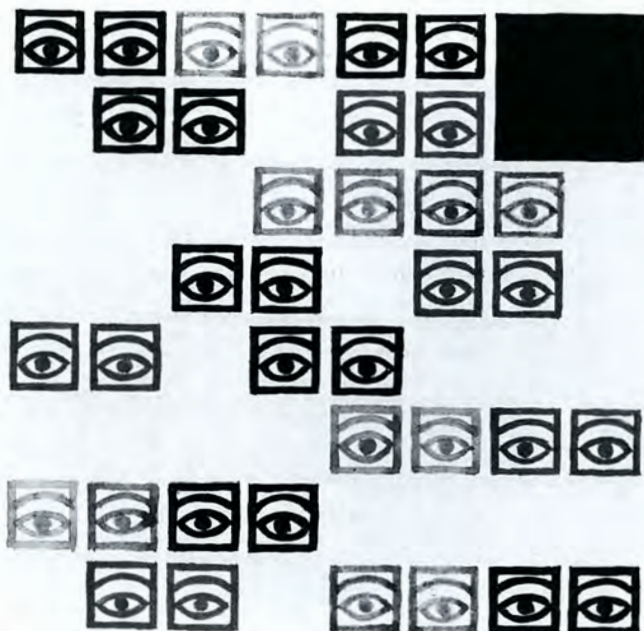
7. Reklamkort. Ansiktet vridbart. Förutom Hälsosam finns också orden Kraftig och Delikat att läsa genom munnen. Kulturens arkiv.

Ett annat roligt och ganska tidstypiskt exempel är de mycket kvinnliga ögonen från 1933. Det är första och enda gången som fabriken lät en kvinna, och till på köpet en himlande, skelande sådan, genom sin drömmande blick få påminna om kakaons existens. Vilken betydelse hade då ögonen för Mazetti? Naturligtvis var de mycket viktiga i reklamen, det märks bland annat då benämningen "Ögoncacao" börjar synas 1905, det vill säga redan året efter det att ögonen började förekomma första gången. Men ändå ger de ständigt skiftande ögonen intrycket att fabriken ville använda sitt ögonpar mer som reklam för en produkt och inte främst som en symbol för varan.

8. Plåtburk och papperspaket från 1930-talet. KM om., 55.967.

1956 fick Mazetti en ny styrelse, vilken såg det som en av sina främsta uppgifter att vända trenden med en sjunkande marknadsandel. Ledningen såg den moderna reklam- och designskolans totalt genomarbetade grafiska program som ett medel att öka försäljningen. Grunden för ett grafiskt program kan lämpligen bygga på ett firmamärke. I det här fallet bestämde man sig för att ge det välkända varumärket "ögonen" den vidgade rollen som firmamärke. Sommaren 1956 utlystes en tävling till vilken tolv konstnärer inbjöds för att skapa ett nytt ögonpar, som skulle representera Mazetti i framtiden. Det kom in många mycket bra förslag, men endast ett som illustrerade hur ögonpa-

9. Skiss ur Olle Eksells vinnande tävlingsbidrag från 1956.

ren skulle kunna användas i reklamen och hur de kunde kombineras i större enheter. Med motiveringen "att förslagsställaren med konsekvent förenkling av ögonparet till grafisk symbol har skapat ett slagkraftigt och mångsidigt användbart märke, vilket formellt väl ansluter sig till tendenser i dagens reklamdesign, som juryn finner det angeläget att uppmuntra" enades juryn om att utse Olle Eksell till segrare med förslaget "öga i kvadrat = dubbelt goda ögon".

Till en början satsade Mazetti verkligen på att marknadsföra de nya ögonen. Olle Eksell gav godisförpackningarna och kakaoburken ett nytt totaldesignat yttre; även skyddsrockar och firmabilar pryddes med det nya ögonemblemet. Man satte omgående in en massiv reklamkampanj för att göra de fyrkantiga ögonen kända i hela Sverige när de lanserades vid årsskiftet 1956–57.

Redan efter-ett år kunde det konstateras att fabriken lyckats återta de marknadsandelar som den tappat åren innan. Så långt de positiva sidorna av uppföljningen. Men efter ett och ett halvt år avbröts Eksells och Mazettis samarbete. Företaget bestämde sig för att på egen hand tillmötesgå den kritik som ansåg att ögonen var för stickande; pupillerna gjordes mot konstnärens önskan större. Ledningen vågade inte heller riktigt fullfölja den idé som man tidigare haft om att låta ögonen tränga ut namnet Mazetti från förpackningarna utan lät dem istället förekomma parallellt med namnet. Bestående från den tiden blev dock det faktum att kakaoögonen nu representerade Mazetti i företagets hela produktion och inte bara kakaon.

År 1975 började en ny epok i chokladfabrikens historia. Då köpte Svenska Karl Fazer AB Mazetti. Ögonen förlorade sin relativt nyvunna position som firmamärke och blev än en gång varumärke. Ögonen som från början bara gjorde reklam för kakaon finns nu på Fazers hela sortiment av hushållsprodukter.

Till ögonkakaons 75-års jubileum 1985 gjordes en pastisch på en äldre kakaoförpackning. Anledningen till jubileet var att ögonen först 1910 inregistrerades som varumärke. Jubileumsburken ligger ganska nära den utformning som kakaoförpackningen hade under några få år på trettioalet. Den nygamla förpackningen tar dock upp ögonen i en form – med väl markerad näsrot – som endast förekommit i reklamen och aldrig på kakaopaketen.

Referenser

"Mazettiana – Anteckningar om och kring Mazetti AB", en samling fristående, otryckta uppsatser av Einar Hedlund, avslutad 1974. Kopior finns på Malmö stadsarkiv.

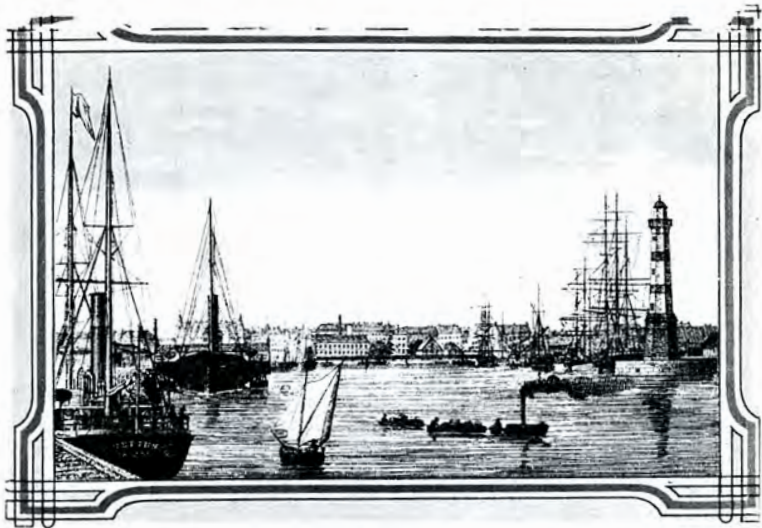
Lådor med lockande bilder

Färgbilderna XIV, XV

Cigarrlådor återfinns både här och där i Kulturens mångfasetterade samlingar. De har nämligen ofta kommit till Kulturen som förvaringsaskar för de mest skilda ting, allt från stärkmedel till söljor samt även använts till förvaring av småföremål i magasinerna. Efterhand som de har plockats fram ur museets gömmor har de bäst bevarade lådorna befriats från sitt sekundära innehåll och inlemmats i museets förpackningssamling där de utgör en liten men väl så viktig del.

Cigarrlådorna gjordes oftast i cederträ. Att just detta lätta träslag valdes kan bero på att det var fördelaktigt med ett emballage som vägde så lite som möjligt, gav skydd åt de ömtåliga cigarrerna och samtidigt lät dem andas. Storleken och formen på lådorna anpassades efter innehållet. Det finns både stora och små, kvadratiska och rektangulära lådor i museets samling. Det finns också ett fåtal lådor gjorda av bleckplåt varav en har namngetts efter den av Albert Engström 1897 grundade skämttidskriften *Strix*. På lådans lock sitter tidningens båda ugglor och på framsidan är en etikett av papper fastklistrad. Motivet på denna är en glad gosse, rökandes en stor cigarr. Han är iförd en gul kolt som bär texten: *Para personas de buen gusto, dvs. för personer med god smak.* På sina båda sidor har han tidningens motto: *"Tål intet ondt i världen med var glad åt allt godt"*. Det rådde med andra ord en annan syn på tobaksreklam än idag.

Lådorna försågs ofta med färggranna etiketter, litografiska tryck, gjorda i Sverige eller importerade från kontinenten, då framförallt från Tyskland. Det var i allmänhet detaljerade illustrationer som speglade tidens samhälle och människornas vär-

1. Malmö hamn på priskurant från Kockums Cigarr & Tobaks Fabrik, Malmö. Kulturens arkiv.

deringar och drömmar. Cigarrens storhetstid sammanfaller med den expansiva period i Sveriges historia som vi nu kallar industrialismens genombrott, dvs. tiden från mitten av 1800-talet. Den tekniska utvecklingen ledde till förbättrade kommunikationer med järnvägarnas och ångfartygens utveckling. Detta gagnar naturligtvis också tobaksimportörerna. På en priskurant från Kockums Cigarr- & Tobaksfabrik i Malmö finns det på baksidan en vy över Malmö hamn. Där trängs ångbåtar med pramar och segelskutor.

Den största delen av den i Sverige konsumerade cigarrtobaken importerades via Amsterdam från Bahia och Habana. Den tobak som odlades i Sverige, då framförallt i Skåne, användes till snusframställning. De bästa cigarrerna, de äkta havannacigarrerna tillverkades på Cuba. Annars var de flesta cigarrerna av inhemsk tillverkning. De svenska fabrikanterna gav sina cigarrsorter spanskklingande namn för att kunderna skulle förknippa dem med tobakens exotiska hemländer i syd- och mel-lanamerika. 1884 tillkom en lag som skyddade cigarrfabrikanternas varumärken. Innan dess förekom det ofta att flera fabrikanter använde sig av samma namn på helt skilda cigarrsorter.

EL PROYECTO

2. Cigarrlådeetikett visande den tänkta ombyggnaden av Gamla stan i Stockholm. Kulturens arkiv.

"El Proyecto", Projektet, var en svensk cigarr som salufördes av Schmidt & Co i Stockholm. På lådans etikett finns det en vy över Gamla stan och Helgeandsholmen, sedda från Gustav Adolfs torg. Det är en illustration till ett av det mest omdiskuterade saneringsprojekten för Staden mellan broarna. När den nya stenstaden planerades och uppfördes på Stockholms malmar var det också naturligt att man intresserade sig för den äldsta stadsdelen, som började te sig allt mer förslummad och otidsenlig med sina medeltida gränder och månghundraåriga hus. Därför tillkom flera förslag till omdaning av vad många uppfattade som Stockholms skamfläck. Redan Nils Månsson Mandelgren utarbetade ett förslag till förskönande av Gamla stan på 1840-talet. 1862 presenterade A.E. Rudberg det projekt som är avbildat på cigarrlådans lock. I februari året därpå visades på Operan en modell av projektet. Rudberg ville riva nästan alla byggnader på holmarna förutom de avbildade, dvs. Slottet, Tyska Kyrkan, Storkyrkan, Kanslihuset med sina doriska kolonner, stadens rannsaktionsfängelse och Bondeska palatset, det dåvarande

3. Illustration på insidan av cigarrlåda från Malmö Cigarr & Tobaks-fabrik. Kulturen.

rådhuset. Dessutom ville han bevara kvarteren mellan Munkbron och Kornhamnstorg. Bakom dessa byggnader skulle en ny stadsdel breda ut sig med raka gator och regelbundna kvarter med hus i fyra våningar. Namnen på gatorna och kvarteren skulle klinga av fornnordiskt och historiskt patos. På Helgeandsholmen ville Rudberg uppföra en konsertpaviljong omgiven av en engelsk park. Det är den man ser återgiven på bilden. Projektet genomfördes som tur var aldrig, och Gamla stan har i stort sett bevarats orörd in i våra dagar.

Cigarrerna såldes i små specialinredda affärer och bodar. Varje fabrik med självaktning hade sin egen cigarraffär. En av de förnämsta cigarr- och tobaksaffärerna – Labatts Havanna-Cigarr-Boutique – var belägen i bazaren vid Norrbro, det mondana Stockholms flanörstråk. Cigartillverkarna och affärerna vände sig till en manlig kundkrets, det ansågs högst opassande för en kvinna att inhandla rökverk. Bilderna på cigarrlådornas etiketter utformades alltså för en manlig publik. Cigarrerna var billiga och röktes i alla samhällsklasser, man kan jämföra det

4. Etikett på locket insida. Cigarrlåda från Cigarr Import Aktiebolaget Stockholm. KM 41.000:454.

med dagens cigarrettrökning, men det var till borgarklassen fabrikanterna vände sig. Det är dennas umgängesliv som ibland illustreras på lådorna. J.A. Östergren i Norrköping sålde cigarrer med namnet Olle! Mine Bröder!, på bilden möter man ett manligt sällskap på 19 personer som firar en kamrat under muntra former med mycket punsch och mången god cigarr.

Eftersom fabrikanterna vände sig till en manlig kundkrets var det naturligt att de valde illustrationer med vackra kvinnor. Och

eftersom tobaken kom från en världsdel som få svenskar någon-
sin besökt, framställdes kvinnorna som sköna vildar från Ameri-
kas urskogar. På Malmö Cigarr- & Tobaksfabriks cigarrlåda av
märket Gloria del Mundo finner man på lockets insida två fagra
mestiser lojt lutande sig mot en märkessköld. De är iförda
korta, frikostigt urringade klänningar, den ena kvinnan visar
dessutom sitt ena bröst. Etiketten är tryckt i Bryssel men måste
ha piggat upp mången svensk cigarrökare under en epok då man
på sin höjd offentligt kunde skymta en kvinnlig vrist. Lådan har
en betydligt mer neutral utsida, på så sätt kunde den ligga
framme på rökbordet utan att väcka uppmärksamhet.

Den pastorala kärleken finner man under locket på Cigarrim-
portaktiebolagets i Stockholm låda. Där ligger den frie länd-
skapsmålararen rökandes cigarr vid sitt staffli i skuggan av ett
träd. Han har just inlett en liten flirt med en ung bondkvinna.
Hon lutar sig behagfullt över en gårdsgård som likt en moralisk
gräns löper mellan de båda.

Namnet på cigarrsorterna valdes med omsorg. Vem rökte
”Pompadour”? ”Utmärkt cigarr à 12 öre, finnes i de flesta
cigarraffärer”. Var det samma person som avnjöt cigarren ”Bis-
marck” à 10 öre?

Referenser

- Minnesskrift utgiven med anledning av Svenska Tobaksmonopolets tjugofemåri-
ga verksamhet 1 juni 1940, 1915–1940. 1940.
Nordisk familjebok. 1936.
Selling, G., Hur Gamla stan överlevde. 1973.

Kung på burk

Royalistiska förpackningar

Färgbilderna XV–XVIII

Förpackningar med kungliga bilder är ingen vardagsvara. De innehåller inte sega gubbar, kola eller tuggummi. I sådana förpackningar finns ofta något som skall uppfattas som exklusivt. Syftet med den kungliga bilden är naturligtvis att höja varans status och locka till köp. Förr kunde sångarprinsen Gustaf locka från en kardusförpackning och kronprinsessan Victoria blicka troskyldigt på oss från en punschflaska. Numera märks restriktioner när det gäller de kungliga bilderna på förpackningar i Sverige. Så inte i andra länder, t ex England där marknaden svämmar över av dylika och där drottning Elisabeths bild t.o.m. finns tryckt direkt på tvålen.

Den kungliga kronan användes förr som märkning av mått och vikt. Särskilda "krönare" arbetade med att kontrollera dess tillförlitlighet; i och med att de kronstämplades fick de officiellt godkännande. Kronan har så kommit att bli en symbol för kvalitet och trovärdighet. Kronan återfinns nu på varor av de mest skilda slag – från ölburken Three Crowns till Juvelkronans berikade hushållsvetemjöl från kooperativa kvarnar.

På Carl XIV Johans tid tillkom värdigheten "kunglig hovleverantör", som avlöste det tidigare begreppet "konungens köpmän". Det erkännande som det innebar att vara hovskräddare, hovgravör eller hovurmakare höjde inte bara titelinnehavarens sociala status utan gav också vederbörandes varor och tjänster en kvalitetsprägel.

Den kungliga bilden har genom åren återfunnits på förpackningar av de mest skilda slag. Jag kommer här att ge några

1. Sångarprinsen Gustaf på en kardusförpackning. Efter 1866.

exempel. Originella är de lagringsfat s.k. liggare för punsch, cognac och whisky dekorerade med porträttmedaljoner av svenska kungar – den s.k. Kungaserien som finns vid Spritcentralens filial på Reimersholm. Ornamenten är utförda av Henrik Nerpin (1834–1908) och hans son Thor August Nerpin (1868–1957). Liggarna var tidigare placerade i ett större valv under slottet i

2. Punsch lanserad efter Victorias förmälning med kronprins Gustaf 1881.

riktning mot Storkyrkan, förut använt av Oscar II som hans privata vinkällare och med anledning därav kallad Kungskällaren.

Carl XIV Johan – den förste av ätten Bernadotte, med valspråket Folkets kärlek min belöning – figurerade på de tidiga 1800-tals-snusdosorna gjutna på Finspångs bruk. Även i Skultunas produktion finns dosor med kungaporträtt från Carl XIV Johan till Oscar II.

Cigarr- och piprökandet var exklusivt. Carl XV – uppskattad i sällskapslivet och med valspråket Land ska med lag byggas – gav namn och bild åt varan. På piptobaksförpackningen från Brinck, Hafström & Co sitter han till häst.

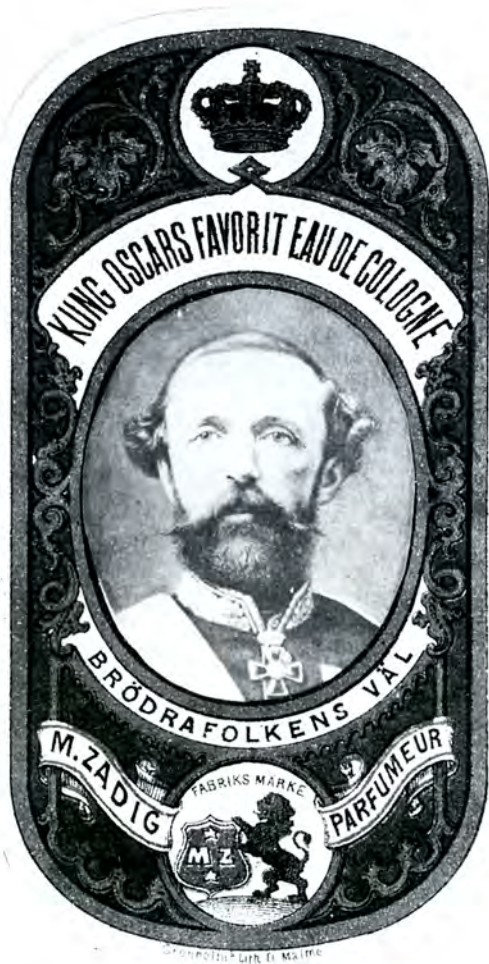
Från cigarrfabriken Gustaf Holm i Kristianstad som var i verksamhet 1881–94 finns Victoriacigarrer i en snusbrun trälåda med den unga kronprinsessan på – Victoria av Baden, kusin till Wilhelm II, inte okänd i cigarrsammanhang. Den rojalistiska yran vid giftermålet mellan kronprins Gustaf och Victoria tog sig många uttryck och fabrikörer utnyttjade situationen. Skandinavism och patriotism – punsch och cigarrer – tidströmningar och

3. Knappnålar och hårnålar från Gusums bruk. Privat ägo.

ideal fokuserades även på den unga kvinnan. Men också hårnålar och knappnålar gav hon namn och bild åt – Victorianålarna, svarta hårnålar samt knappnålar med solida huvuden från Gusums bruk. Hon blev symbol för det borgerliga kvinnoidealet – make och modern – och fick ge namn åt mjöl, säkerhetsändstickor, kaffe, lax och exportjäst. På en chokladkaka från Cloetta finns hon i profil med uppsatt hår och vacker vit klänning. Att denna kaka åts både före och efter 1905 framgår av att orden "kronprinsessan av Sverige och Norge" överstämplat med guld för att hålla etiketten aktuell.

Från Jönköpings Tändsticksfabrik som 1879 fick ett eget tryckeri, berättas att det kunde bli besvärligt att hålla sig à jour. Här fanns tecknare anställda och de ritade bl.a. etiketter på beställning. Ibland beställde olika länders makthavare bilder på sig själva. Det sägs att det några gånger hänt att när leveransen legat klar för utskeppning från Sverige, makthavaren i fråga redan störtats och ersatts med en rival utan minsta intresse av att leveransen fullföljdes.

4. Eau de Cologne från M. Zadigs i Malmö. Kulturen.

Brödrafolkens väl – så löd Oscar II:s valspråk före den 1 nov 1905, därefter Sveriges väl. Från hans kröningsår 1873 äger Kulturen en praktfull etikett från Zadigs Tvål- och Parfymerifabrik i Malmö. Kungaparet blickar på oss från en kröningstvål, unionsflaggorna fladdrar och valspråket finns att läsa under porträttmedaljongerna. Kungens bild användes också på Kung Oscars favorit-eau de cologne med patentbesparingskork från Zadigs och på Barnängens Eau de cologne Royale och Kungstvål.

1897 hade kung Oscar II och drottning Sophia varit gifta i fyrtio år och regentpar i tjugofem. Cloetta passade då på att ge ut jubileumschoklad med en etikett. I mitten avtecknade sig profilerna av den lagerkrönte kungen och hans drottning, runt omkring medaljonger med bilder av den närmaste familjen. Mest känd från detta jubileum är dock den samlade bilden av den sittande kungafamiljen – ett oljetryck som genom åren prytt många väggar, burkar och förpackningar.

Den stora konst- och industriutställningen på Djurgården i Stockholm ägde inte utan avsikt rum just år 1897. Strykande åtgång hade då Nissens kungapastiller – små runda bleckburkar fyllda med smultrondrops. Den vithårige ordensprydda kungen och drottningen behängd med juveler lockade till köp. Även på Jubelpunschens finns den åldrande monarken, vaktad av Svea rikets lejon.

Samma lockelse utövade ute i landet Mazettis stjärnburkar med sin röda färg, guldstjärnor och förföriska penséer på locket – och så porträtt i guldmedaljong av Gustav Vasa, Gustav II Adolf eller Gustaf V och Victoria. Dessa plåtförpackningar för konfekt fanns i olika storlekar och när stjärnblandningen var uppäten blev de utmärkta kakburkar. Många har på så vis nalkats sin landsfader.

Sverige anslöt sig redan 1885 till varumärkesunionen och företagen uppmanades att skapa firma- och produktsymboler. När Lars Goksöyr 1930 kom till Strömstad från Ålesund med planer på att bygga en specialfabrik för sardiner och herring insåg han vikten av ett varumärke som kunde inge konsumenten förtroende för produkten. Han for till Stockholm och talade med kung Gustaf V om arbetslösheten i Bohuslän och bad kungen låna sitt

5. En klassisk sardinförpackning. Porträtt av Bernhard Österman. Privat ägo.

namn till bolagets finaste kvalitetskonserv. Med kungens bifall visste han att försäljningen skulle gå mycket bättre på den amerikanska marknaden i konkurrens med det norska företaget Bjellands King Oscar. Så blev det. 1932-33 var den första etiketten klar med kungens bild i en oval. Bjellands menade att Goksöyr gjort en efterapning. Det blev rättsak i New York, mycket skrevs om striden. Goksöyr vann och fick mycket gratisreklam. Den första bilden byttes ut mot en målning av Bernhard Österman (1870–1938). Men det skedde på ett villkor – att konstnärens namn stod längst ner på etiketten. Och så blev det tills bolaget såldes och den moderna datatekniken gjorde sitt intrång. För att få plats med EAN – märkningen – streckkoden – har man tvingats täcka över nedre delen av porträttet på Kung Gustafs sardiner – en av våra mest spridda kungliga förpackningar.

Gustaf V finner vi också på en rakbladsförpackning, Mr. G. – en bild i frimärksformat med kungen i full mundering och välrakad. Mr. G. är självfallet tillverkad av det förnämsta svenska stålet. Med kungligt tillstånd ersattes bilden senare med en symbol – en tennisracket. Längre fram hittar vi benämningen REX och KING.

Tobaksindustrin levererade även vid 1900-talets början förpackningar med kungliga bilder. Prinsessan Margareta på en cigarr-förpackning från Göteborgs cigarr- och tobaksfabriks AB lockar både från cederlockets utsida och från dess insida, liksom målarprinsen Eugen – hertig av Närke – i vitt och guld. Örebro kexfabrik utnyttjade också sin hertig på en pampig burk som finns i Kulturens ägo.

6. Prins Eugen – hertig av Närke. Burk från Örebro Kexfabrik. KM 72.780.

7. Prinsessan Ingrid. Extrafina Praliner från Cloetta.

Bröderna Cloetta startade sin tillverkning i Sverige 1873 och har genom åren förblivit rojalistiska – Gustaf V med samma ädla drag som på sardinburken, prins Gustaf Adolf med medaljer och prinsessan Ingrid med tiara och pärlor. Varans status höjdes. Till prins Gustaf Adolfs och prinsessan Sibyllas bröllop i Coburg 1932 liksom till prinsessans Ingrids bröllop med kronprins Fredrik 1935 fick Cloetta – sedan 1922 kungl. hovleverantör – äran att leverera bröllopschokladen.

På 1930-talet kunde man också köpa prinsessan Sibyllas specialblandning från AB Claes Karlborg & Co kafferosteri i Karlstad med prinsessans bild på förpackningen.

1979 antog emellertid Riksdagen en lag om namn och bild i reklam. För att få använda en bild av t.ex. kungliga personer måste man nu ansöka hos Riksmarskalkämbetet. Ansökningen beviljas eller avslås av kungaparet. Sedan lagen tillkommit har ca 200 ansökningar om användandet av kungaparets eller de kungliga barnens namn eller bild i marknadsföringssammanhang inkommit. Cirka hälften av dessa har beviljats. Ansökningarna har gällt skiftande ändamål – bilder på tallrikar, skedar, vävna-

der, almanackor och chokladaskar. Avslag har det blivit på ansökningar där marknadsföringen haft ett tvivelaktigt syfte eller då produkten bedömts som ful.

På kungliga slottet i Stockholm finns en souvenirbutik, Slottsboden. Här kunde man tänka sig ett utbud av "kungliga" varor. Men där finner man ingen bilddyrkan. Det finns i alla fall prinsesskyssar i mint och en förpackning Kungadröm med choklad rakt igenom. På den helvita T-shirten står anspråkslösa guldbokstäver För Sverige I Tiden på ärmen. Denna återhållsamhet speglar en medveten hållning från kungaparets sida.

I samband med bröllopet den 19 juni 1976 flödade emellertid bildprakten och med den kommersialismen. Kakburkar, briccor, vykort, choklad... Drottningen av Sverige var karameller i form av tyska mynt med drottning Silvias bild på. 1986 – 10 år efter bröllopet märker vi restriktivet men finner kungafamiljen bl.a. på ett skivomslag – Jubileumsmusik för kungaparet. Skivan innehåller kompositioner av Oscar I, prinsessan Eugenie och prins Gustaf och vill också förmedla den svenska tonen genom bl.a. de Frumerie. Behållningen går till kungaparets bröllopsfond.

Och så har vi förstås Cloetta. Kartongen Kung Carl XVI Gustaf och Drottning Silvia Queen of Sweden innehållande specialförpackad schweizisk choklad – lyxförpackningar man inte köper utan att tänka sig för.

På tändsticksasken från Swedish Match lyser också den kungliga familjelyckan mot oss.

Nationalism, patriotism, rojalism, svenskhet – andan och idealen kommer och går. Idag vajar den blågula flaggan flitigt. Fabrikörer och reklamfolk är lyhörda för stämningarna. Bilden av Oscar II och hans familj trycks fortfarande på bleckburkar och följs av den gamla texten från Åhlén & Holms postorderkatalog – "Svenska konungafamiljen är en tafla hvilken hvar och en som värdera en treflig prydnad, bör ega. Taflan är utförd i vackert tryck, liknade fotografi".

Men kommer någonsin kronprinsessan Victoria att låna sin bild till Vin- och Spritcentralens punschetiketter eller prins Carl Philip sin bild till en eau de cologneflaska? Gränsen för vad som är passande har förändrats.

Referenser

- Barnängens museum på Ekerö. Utställningskatalog 1984.
- Conradson, B., Sillburkar och tvåkartonger 1977, Svenska skyltar 1980.
- Det började med bläck. Utgiven 1943 med anledning av Barnängens 75-årig verksamhet.
- Eldh, R., Punsch. Om seder och bruk. 1973.
- Gusums Bruk. En krönika genom fyra sekler utgiven vid hundraårsminnet av brukets omvandling till aktiebolag. 1975.
- Hagman, S., Tidernas godis. 1986.
- Kronprinsessan Victoria. Katalog från Livrustkammaren. 1986.
- Loewe, W., I gyllne dosor. 1982.
- Mazetti AB:s arkiv, Malmö.
- Om tobak i Sverige. Jubileumsskrift 1915–1965.
- Svenska Kungl. Hovleverantörer. Ansvarig utgivare Helge Olsén. 1927.
- Theobroma Cacao. Utgiven i anledning av Cloettas 75-årsjubileum. 1948.
- Vi och Spritcentralen, 1964 nr 4 (Personaltidning).
- Intervjuer med:
- Hugo Andersson Lund, Ann Grönhammar Livrustkammaren, Hans Goksöyr Göteborg, Sven Hagman, Stockholm, Sven-Olof Hedengren Riksmarskalkämbetet, Carl Erik Hagberg Swedish Match, Gunilla Jacobsson Kvissleby, Mirja Larsson Vin & Sprithistoriska museet, Samlarförbundet Nordstjernen, Tobaksmuseet Stockholm, Tändsticksmuseet Jönköping, Inga Wassberg Cloetta.

Från spånask till formplast

Om leksakers förpackning och marknadsföring

Färgbilderna XIX–XX

Dagens glättade leksaksförpackningar med transparenta plastöverdragna lock och formpressad inredning har inte mycket gemensamt med forna dagars anspråkslösa emballage. Vi lever i självbetjäningens och stormarknadens tidevarv. Specialaffärer-na blir allt färre och leksaker skall kunna säljas praktiskt taget var som helst, på bensinstationer, i pressbyråkiosker och varuhus. Det som påskyndat utvecklingen är naturligtvis de nya plastmaterialen både när det gäller innehåll och emballage.

Trots många olikheter i fråga om material och utbud finns ändå flera gemensamma drag med gamla tiders leksaksförsäljning. Man får inte glömma att leksaksindustrin under hela 1800-talet var både offensiv och exportinriktad, speciellt i leksakslandet Tyskland. I stort sett kan man säga att förpackningarna var rätt lika från sekelskiftet fram till 1950-talet.

Hand i hand med förpackningarna går också övriga trycksaker som kataloger, flygblad och annonser. Denna senare del skiljer sig faktiskt inte så mycket från förr. Kataloger och annonsering har alltid varit en viktig del vid försäljningen och har rent av haft större betydelse förr när kommunikationerna inte var så utvecklade som nu. Många minns säkert vilken spänning det var när Åhlén & Holms katalog kom i brevlådan. Otaliga är de barn som drömmande bläddrat igenom leksaksavdelningens förföriska bilder och sedan efter mycken vända beställt den åtråvärda leksaken för surt förvärvade pengar. Katalogerna tjänade, då som nu, även som önskelistor inför jul och födelsedag.

De äldsta bevarade katalogerna över leksaker utgavs 1803 av

galanterihandlaren Hieronimus Bestelmeier i Nürnberg och omfattade över 1.000 leksaker. Denna katalog riktade sig framför allt till borgarklassens barn, men även till vuxna. I de flesta fall var annars kataloger tänkta att ersätta handelsresandens otympliga och tunga provkollektion. Katalogerna handkolorerades i minsta detalj, ett både tidsödande och kostsamt arbete. I Stockholms leksaksmuseums samlingar ingår en sådan katalog från 1830–40 talet med inte mindre än 5.500 olika föremål vilka ger en god bild av hur omfattande sortimentet var redan vid den tiden. Här ges också exempel på hur varorna förpackades.

Papp och papper var under 1700-talet och 1800-talet första decennierna ett relativt dyrt och sällsynt material och någon egentlig pappersindustri förekom inte, åtminstone inte när det gäller kartong. Spånaskar kom därför att bli ett begrepp och man talar ofta om "Nürnberger Spanschachtel" även om de flesta inte tillverkades i Nürnberg. Staden blev emellertid under lång tid centralort för världens leksakshandel och har än i dag en viss betydelse bl.a. med den årligt återkommande leksaksmässan. De ovala askarna tillverkades av ett tunt spån, oftast av gran, som böjdes i en oval. Därefter limmades botten med ett något tjockare trästycke och slutligen gjordes locket på samma sätt.

Till en början var det inte så noga med marknadsföringen utan ofta angavs innehållet endast med en enkel bläckpåskrift t.ex. "Festung 12 St." eller "Haus-Tiere I Dtz". Ganska snart insåg tillverkarna att det inte skadade med en smula reklam och man började klistra på små etiketter som dels angav innehållet, men också visade vem tillverkaren var. De fabrikanter som deltagit i någon av de otaliga industriutställningarna och erövat priser för sina produkter visade även detta genom att avbilda medaljerna. Spånaskarna var mycket lämpliga framför allt till de mindre leksakerna och leksaksbranschen brukar tala om s.k. "Schachtel-Ware", en normal spånask omkr. 10 cm lång kunde innehålla en otrolig mängd saker. De innehöll allt från små glasserviser till tennfigurer. Mycket vanliga var miniatyrbyggnader, djur och figurer av trä. Den lilla asken var utomordentligt tålig och skyddade varan på ett utmärkt sätt. Som fyllning användes mossa, skuret papper eller tidningsmakulatur. Med den sistnämndas hjälp kan man idag ofta tidsbestämma innehållet

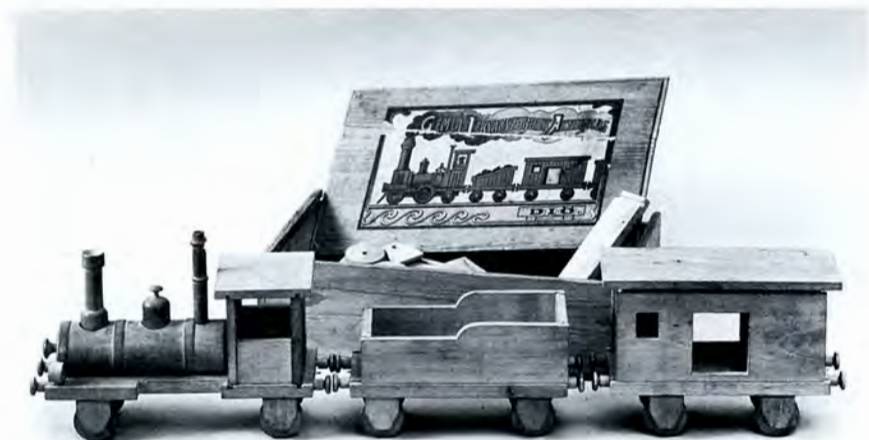
1. Träsk med snurror, kägglor och bilboké. Tyskland 1850-talet. KM 45.367.

genom tryckta årtal och annan information på makulaturen. Spånaskarna har använts ända in i vårt århundrade, men redan vid mitten av 1800-talet började pappersemballage att användas allmänt. För de större leksakerna hade man inte heller möjlighet att använda spånaskar och då det gällde stora dyrbara leksaker användes ofta trälådor med skjutlock eller lådor som spikades.

Ofta har själva förpackningen utgjort en del av leksaken, så var t.ex. fallet med Noaks Ark. Denna leksak var en av de mest betydelsefulla under nästan 200 år och en av de få leksaker barnen fick leka med även under gudstjänsttid och helg. Själva arken fungerade som förvaringsutrymme till det stora antal djur och figurer som medföljde (i vissa fall upp till 400 st.).

En liknande förpackning var de koffertar med inredning som ofta medföljde barnsviser och dockkläder.

Det som kom att skapa en egen förpacknings- och emballage-industri var dels uppfinningen av det färglitografiska trycket och dels nya metoder för pappersframställning. De första färglitografiska trycken kom visserligen redan på 1860-talet, men det dröjde ända fram till 1890-talet innan metoden slog igenom på allvar. Tekniken var relativt kostsam och komplicerad varför

2. Hopsättbart tåg. Delarna packas i asken. Gemla, Diö. Efter 1884. KM 44.128.

många leksaker och förpackningar fortfarande handkolorerades. Koloreringen gjordes ofta med schablon vilket gjorde att arbetet gick snabbare.

Man började alltmer inse vilken fördel det var att uppvisa en vacker förpackning och redan vid den tiden kan man se exempel på hur man ljuger med reklam. En kartong som t.ex. innehöll en liten anspråkslös plåtbåt kunde på kartonglocket illustreras med ståtliga fartygsarmador på ett böljande hav. Speciellt i Tyskland där industrin var inriktad på export angavs innehållet ofta på flera språk. Askarnas lock var också många gånger fyllda med patentangivelse och ursprungsbeteckningar, för att man på så sätt skulle skydda sina produkter. Ett undantag var tiden vid första världskriget då tyska fabrikanter hellre höll sig anonyma.

Egendomligt nog förekommer ytterst sällan förpackningar av metall när det gäller leksaker. En anledning torde vara de nya tullar som många länder införde vid sekelskiftet och som baserades på vikten. De nya bestämmelserna blev ett hårt slag för den tyska exporten och fabrikanterna sökte ständigt efter lättare material. Från Erzgebirge började man att exportera stora kvantiteter små lätta träleksaker, ofta förpackade i tändsticksaskar.

3. Bondgård i pappask. Målade tennfigurer. Sverige, 1920-talet. KM 53.703:4.

Idén med tändsticksaskar togs senare upp av det engelska företaget Matchbox som under 1950–60-talen förpackade sina miniatyrbilar i liknande askar.

I Sverige har leksaksindustrin inte haft samma stora omfattning som i Tyskland, men en handfull tillverkare av framför allt träleksaker har haft stor betydelse. Den viktigaste tillverkaren var Gemla Leksaksfabrik grundad 1861. Fabrikens sortiment var mycket omfattande med bl.a. hästar av olika slag, spel, dockmöbler m.m. Det vanligaste emballaget hos Gemla Leksaksfabrik var trälådor med skjutlock. I tidens anda försågs locken ofta med Sveriges flagga och fabrikens välkända varumärke; en häst omgiven av texten "Gemla Leksaksfabriksaktiebolag Diö".

4. Merkantilförpackning för kakao i form av plåtbuss. Ringstorp, Helsingborg. 1920-talet. KM 55.842.

Under senaste kriget och efterkrigsåren då import av tyska leksaker omöjliggjordes förekom en rätt omfattande inhemsk tillverkning. Förpackningarna var i allmänhet enkla och dåligt gjorda. De billigaste leksakerna syddes ofta upp på pappkartor t.ex. verktygsuppsättningar, sandlådegarnityr och dockmöbler. Några fabrikanter av plåtbilar utformade sina förpackningar som garage.

Slutligen skall det också nämnas att det förekommit förpackningar som i sig själva är leksaker. Oftast är det litograferade bleckplåtsburkar som ursprungligen innehållit hushållsvaror som kex och kaffe. Speciellt i England tillverkades 100-tals sådana emballage för den stora kexfabrikanten Huntley & Palmer. Förpackningarna kan vara utförda som byggnader, bilar, lokomotiv, sparbössor och mycket annat. Även svenska exempel finns t.ex. ett dubbeldäckt flygplan från Konsum, en kexburk i Ornässtugans skepnad eller en stor plåtbuss med texten "Ystad-Haparanda".

De flesta förpackningarna har under åren skattat åt förgängelsen, men de som är kvar utgör ett härligt tidsdokument och lämnar värdefull information till dagens forskning.

Behåll asken!

Kulturens förpackningssamlingar

Färgbilderna III, X–XIV, XVI, XVIII, XXI, XXII

De tidigaste förvärven av förpackningar av det slag vi i första hand här talar om, dvs. egentliga konsumentförpackningar, anskaffades knappast som verkliga museiföremål i sig, utan infördes i samlingarna som delar i en större enhet, nämligen en butiksinteriör. Det var då Kulturen 1914 av Sveriges Minuthandlares Riksförbund fick överta en gammal lanthandelsinredning med tillhörande varusortiment som visats på Baltiska utställningen samma sommar. Det året var det 50 år sedan den s.k. fullständiga näringsfriheten genomfördes i landet, vilket bl.a. innebar att detaljhandel på marknader och i salubodar blev fri överallt. Tidigare regleringar hade särskilt berört landsbygden och den nya friheten resulterade bl.a. i att lanthandeln blomstrade upp överallt i landet. Det var dessa förhållanden och händelser som Minuthandlareförbundet ville ge uppmärksamhet åt genom den gamla handelsboden, som samtidigt kunde utgöra en verkningsfull kontrast till den tidens moderna butiksinnredningar.

Var kontrasten påtaglig mellan den gamla handelsboden och en modern butik av år 1914 var skillnaderna ifråga om varusortimentet minst lika iögonfallande. Som framgår i annat sammanhang i denna årsbok fanns det en hel del förpackade dagligvaror i handeln vid tiden för Baltiska utställningen, medan situationen 50 år tidigare varit en helt annan. Praktiskt taget allt det vi kallar för basvaror såldes på den tiden i lösvikt och det fåtal artiklar som existerade i konsumentförpackningar hade närmast karaktären av lyxvaror. I Minuthandlarnas gamla utställningsbutik var det endast tvål och tobak som var förpackade varor och i förväret till Kulturen ingick ett halvdussin exemplar av dessa varor.

1. Tobakskarduser, förpackningar i karduspapper, med de karaktäristiska "märkena" som tillverkades av många olika fabrikanter. 1800-talets senare del. KM 56.147, 56.104, 56.145 och 56.150.

Ett par saker till borde ha varit med: tändstickor och stearinljus, båda artiklar som redan då salufördes i standardförpackningar.

Nu efteråt kan man med beklagande fråga sig varför man inte förvärvade ett butikssortiment från året 1914. Det skulle sedan dröja nära 50 år igen innan denna epok i detaljhandelns historia blev representerad på Kulturen, nämligen till 1963 då med Åkerlund & Rausings hjälp Hökeriet kom till som en ny enhet i Kulturens friluftsanläggning.

2. Fabrikstillverkad tvål var en stor artikel vid slutet av 1800-talet, då fabrikanterna överbjöd varandra med mer eller mindre nyttiga eller effektiva tillsatser. Kryddtvål och Affallstväål tillverkades i Malmö av resp. Anderssons Tvålfabrik och Fabriken Carl. KM 55.683, 56.223, 55.798 och 56.372.

3. Liljeholmens stearinljus har ända sedan 1840 saluförts i enhetsförpackningar om 1 skålpund (ca 425 gram) med varierande antal ljus beroende på storleken, ett paket lyktljus innehöll 12 st, medan kronljusen bara var 5, s.k. 5-or. Det blå pappersomslaget med gul etikett ersattes omkr. 1960 av en kartongförpackning i samma färger. KM 54.589, 56.013 (de två kronljuspaketet), (julgransljusen utan inv. nr).

4. Säkerhetständstickor från 1800-talets senare del, Solstickan från 1930-talet och Fenix från 1940-talet. I förgrunden fosfortändstickor i karduspapperspaket. De stora paketen: KM 60.478, 73.248, 60.593.

Kulturens hökeri har redan behandlats utförligt i årsboken 1963, varför vi här kan nöja oss med att notera vilka förpackningar som insamlades för att ge en bild av varusortiment och köpvanor vid tiden före första världskriget. Först och främst var

5. Sockertoppen inslagen i papper var en standardförpackning som bestod från 1700-talet och fram till andra världskriget. Bitsocker och "krossocker" (=strö) i kartong kom i handeln först vid slutet av 1800-talet. Sockertopp i vitt kraftpapper, 1930-talet. KM 55.347. Kartongförpackning till bitsocker, 1800-talets slut. Kulturrens arkiv C. 0709.

det de artiklar som fanns med redan 50 år tidigare: tobak och tvål, ljus och tändstickor. En del av dessa fanns med i tämligen oförändrat skick även vid 1900-talets början, medan andra hade förändrats eller ersatts av nya. Säkerhetständstickorna t.ex. hade tillkommit under mellantiden och beträffande tvål och andra toalettartiklar hade sortimentet ökat alldeles enormt. Till denna grupp kan även räknas de många kemisk-tekniska artiklar som också kom i marknaden under den här mellantiden, framför allt olika typer av tvättpulver, puts- och rengöringsmedel.

6. Tvättpulverförpackningar av papper och kartong. 1900-talets början till 1940-talet. Kulturen.

7. Margarinlådor av trä och plåt från Pellerins och Zenith, ett par av de mest kända fabrikaten vid 1900-talets början. Från dessa förpackningar vägdes margarinet upp till kunderna i mindre kvantiteter. KM 56.892, 56.890 och 62.205.

8. Den framväxande kemisk-tekniska industrin under 1800-talets senare del lanserade nya artiklar i mängd och förpackningarna var ett viktigt led i marknadsföringen. Reckitts blåelse, skurpulver och putsmedel från Lagermans med totemärket, polértvål från Barnängens och "putsextrakt" från Ritters i Malmö. KM 56.179, 56.371, 56.730, 56.386 och 57.379.

En annan viktig nyhet under 1800-talets sista årtionden är kött-, fisk- och grönsakskonserverna i plåtburk. Uppfinningen som sådan är visserligen betydligt äldre, men det var under den här perioden som sådana konserver blev verkligt vanliga. En mindre samling förvärvades, huvudsakligen genom AB Fyrtornet, delvis endast i form av etiketter, som anbringades på nya plåtburkar.

Av de egentliga basvarorna var det fortfarande endast ett fåtal som salufördes i konsumentförpackningar, men en del goda exempel kunde anskaffas till Hökeriet, såsom Gyllenhammars havregryn och havremust och små 5-kilos säckar med vetemjöl från Berte Kvarn i Slöinge, Halland. (Se E. Rasmussons artikel sid. 99)

9. Bläckflaskor, 1900-talets början. KM 71.686, 74.063 och 73.793.

10. Åttkantig flaska av brunt glas för Rehnbergs sädesbrännvin, 1800-talets slut, och den klassiska "litern" från 1940-talet. T.h. KM 64.068.

Till baslivsmedlen kan även räknas ölet, som också under denna tid började saluföras i en utpräglad konsumentförpackning, den klassiska 33-centiliterflaskan, som infördes vid stockholmsbryggerierna 1884 (se T. Fogelbergs artikel sid. 87). Av denna välkända förpackning hade Kulturen redan tidigare en liten samling som kommit till under 1940–50-talet. Det mesta därav skänktes i flera olika etapper av en intresserad styrelseledamot, dåvarande chefen för Lunds Bryggeri, direktör Carl-Erik Borgenstierna.

Även andra varuförpackningar hade tagits tillvara under årens lopp, mestadels enstaka exemplar av margarin- och cigarrlådor, kex- och kakaoburkar, choklad- och konfektkartonger, parfymflaskor och andra kosmetikaförpackningar osv. Men det var först genom tillkomsten av Hökeriet som man började samla förpackningar mera medvetet. Insamlingen av varusortimentet till butiken gav värdefulla erfarenheter och inspiration till fortsatt arbete, samtidigt som publiciteten kring det nyöppnade Hökeriet väckte allmänhetens intresse för gamla förpackningar och visade deras värde som kulturhistoriska museiföremål.

Till förpackningssamlingarna kan också räknas den samling av äldre etiketter och reklamtryck som Kulturen med ekonomiskt stöd av Åkerlund & Rausing inköpte 1965. Samlingen hade tillhört tobakshandlaren B.G. Svensson i Stockholm, som av allt att döma övertagit denna, liksom sin tobaksaffär av fadern, B. Svensson. I samlingen finns bevarat ett antal exemplar av ett tryckt blad från december 1912, där denne cigarr- och tobakshandlare Svensson uppmanar sina kunder att tillvarata och överlämna exemplar av de mest populära "märkena" i handeln. Anledningen är "de nya förhållandena inom tobaksfabrikationen" som väntas medföra åtskilliga märkens försvinnande. Här åsyftas det förestående införandet av Tobaksmonopolet, som dock inte kom till stånd förrän ett par år senare. Svensson motiverade vidare sin uppmaning med att han övertagit f.d. justitierådet J.O. Wedbergs samling av äldre etiketter, som härmed skulle kompletteras.

Den svenssonska samlingen är sålunda ursprungligen en etikett- och varumärkessamling, men då dessa tryck ofta varit anbringade direkt på förpackningarna har en hel del sådana kommit att ingå i materialet. Urvalet har dock i viss mån påver-

11. Kexburkar av plåt, den stora med "skyltskåp" i locket, 1900-talets första årtion-
den. KM 62.208, 68.327, 67.413 och 56.320.

12. Kakburkar från firman Huntley & Palmers, Reading and London. 1920-talet.
KM 68.328, 62.585, 54.082 och 54.084.

kats av rent praktiska förvaringsproblem, då allt har införts i pärmar, till övervägande del i kvartoformat. Av hela förpackningar är det därför mest påsar som ingår, men också en del kartonger, som kunnat öppnas eller skäras upp och vikas ut. T.o.m. några plåtburkar har införts i samlingen och för att passa in bland det övriga "platta" materialet har sidorna och lockets falsar klippts upp så att allt kunnat plattas ut.

B.G. Svenssons samling har behandlats ur vissa aspekter redan i årsboken 1969 av Jörn Svensson, som ordnat upp materialet och sorterat det efter varugrupper.

Förpackningssamlingarna blev till en särskild enhet 1971, i och med att Kulturen fick hand om stora delar av Åkerlund & Rausings gamla provarkiv. Man hade sedan ett par år inom företaget diskuterat hur detta äldre material skulle bevaras och ordnas upp på lämpligt sätt. I synnerhet dåvarande ateljéchefen John Lagerholm och PR-mannen Stig Nihlberg var mycket intresserade och drev frågan med stor hängivenhet. Direktör Holger Crafoord tog upp problemet till diskussion med Kulturens chef Bengt Bengtsson med resultat att Kulturen skulle överta ansvaret för samlingen under förutsättning att Å & R kunde ställa särskilda, för ändamålet lämpade lokaler till förfogande.

Från årsskiftet 1970–71 förhyrdes ett par rum i en fastighet gränsande till Kulturens område och specialbeställda förvaringskartonger med tillhörande hyllinredning anskaffades. Hit överfördes nu stora delar av Å & R:s provsamling. John Lagerholm svarade för överflyttningen och insorteringen. Han hade redan tidigare påbörjat en uppordning av materialet i samråd med ovannämnde Jörn Svensson, som vid den tiden tjänstgjorde vid Kulturen. I juni 1971 kunde Förpackningsarkivet visas för pressen men har sedan dess endast varit tillgängligt för gruppbesök.

Å & R-samlingen består till övervägande del av kartong- och pappersförpackningar som i allmänhet inte är "uppställda" utan förvaras i ihopvikt tillstånd. Det innebär att det rör sig om ett ansevärt material som ryms i de 130 förvaringskartongerna. Naturligtvis finns det andra typer av förpackningar också, som inte går att vika ihop, t.ex. Satello-burkar, chokladkartonger och annat. Vidare finns här ett omfattande material i cellofan, metallfolie och plast, liksom kombinationer härav med papper i

13. Kaffeburkar av plåt. Den andra fr.v. från Skånska Kaffeaktiebolaget ingår i en serie avsedda att återanvändas till förvaring av specier. Den högra ursprungligen lufttät förpackning som öppnades med konservburksnyckel. 1900-talets början till 1950-talet. KM 67.410, 74.186, om. och 74.516.

14. Representantväska med konservburkssortiment från Elis Luckeys konservfabrik i Lysekil, 1930-talet. Kulturen.

form av olika slags laminat.

Merparten av samlingen utgöres av förpackningar från slutet av 1950-talet och framåt, den tid då man mera systematiskt sparar provexemplar av varje ny förpackning. Tidigare tillvaratogs inte alltid hela förpackningar utan endast vissa provtryck. Dessutom finns i samlingen en hel del äldre material som dock är av ganska blandad karaktär.

Ifråga om varugrupper representerar Å & R-samlingen ett mycket brett register av framför allt dagligvaror, med tyngdpunkt på livsmedel. Ett material koncentrerat kring en enda bransch, nämligen den kemisk-tekniska, införlivades med förpackningssamlingarna ett par år senare, då Kulturen från Zadigs i Malmö fick överta en mängd gamla flaskor, burkar, askar, paket, påsar m.m. Här finns exempel på det mesta av fabriken's produktion ifråga om tvätt- och rengöringsmedel, tvål, parfym, kosmetika och andra kemisk-tekniska artiklar.

Samlingen hade tillvaratagits av arvingarna till den siste direktören för företaget, fil.dr. Viggo Zadig, vid dennes frånfälle på 1970-talet. Denne var sonson till grundaren Meyer Zadig från Hamburg som 1867 hade startat fabrikationen. Till Malmö hade Meyer Zadig kommit redan några år tidigare, engagerad av ett par industriidkare som driftsteknisk expert vid en kemisk-teknisk fabrik. Efter några år hade han lämnat sitt uppdrag och börjat egen verksamhet. Viggo Zadig hade redan 1963 skänkt ett värdefullt material till Kulturens Hökeri.

Allteftersom insamlingen fortskred och materialet växte blev det alltmera tydligt att en klart formulerad målsättning krävdes för det fortsatta arbetet. En medveten satsning på den skånska förpackningsindustrins produkter framstod därvid som en ganska naturlig och viktig uppgift, inte minst med tanke på dess dominerande ställning inom landet. I första hand borde då de andra två stora förpackningsproducenterna i regionen, Tetra Pak och PLM, representeras i förpackningssamlingarna och därefter övriga skånska förpackningsföretag.

Våra önskemål möttes av stort intresse och tillmötesgående hos producenterna och 1976 sammanställdes vid PLM på initiativ av Bert Hallström ett urval av äldre och nyare förpackningar som överlämnades till Kulturen. Samlingen består av ca 500

15. Med självbetjäningsbutikerna kom bärkassarna som ett självklart hjälpmedel. "Shoppers" från Åkerlund & Rausing. Tiden omkring 1960. Kulturen.

enheter, huvudsakligen av plåt och glas. De äldre härrör från de olika föregångarna till PLM såsom Bleckvarufabriken i Lund, Carl Lunds i Malmö, Surte och Liljedals glasbruk. Från en

annan av föregångarna, Flodins Bleckvarufabrik i Lysekil, kommer en provkollektion konservburkar med tillhörande specialgjord väska av pressad papp. Den har använts på 1930-talet vid kundbesök av representanten för Elis Luckeys konserverfabrik i Lysekil.

De nyare produkterna inkluderar även plastförpackningar och en del av dess var dagsaktuella vid överlämnandet. Kompletteringar har sedan tillkommit efterhand, i huvudsak bestående av nytillkomna förpackningstyper. Dessutom har man inom PLM:s ateljé tillvaratagit en mängd intressant provmaterial som i flera olika omgångar överlämnats till Kulturen.

På grund av olika tillfälligheter kom det att dröja ända till 1978 innan Tetra Pak blev ordentligt representerat i förpackningssamlingarna. Det året iordningsställdes för Kulturens räkning ett rikt urval av förpackningar, såväl tetraedrar som Brikförpackningar, som ordnades in i specialbeställda kartonger av samma typ som Å & R-samlingen förvaras i. Detta urval har sedan kompletterats med nytt material, dels i form av nya förpackningar såsom Tetra King, dels förpackningar som belyser nya varugrupper och marknader för exempelvis Tetra Brik.

Tetra-förpackningar hade dock långt tidigare tagits tillvara och införts i Kulturens samlingar, bl.a. sådana som visats i samband med att tetraedern introducerades som förpackning för mjölkprodukter vid början av 1950-talet. Fram till den tiden var som bekant tetran fortfarande en produkt från Å & R, men det var nu som Tetra Pak blev ett självständigt företag. Dess historia är sålunda till en början gemensam med Å & R:s och detta förhållande förklarar i viss mån varför Tetra Pak så sent kom in i Kulturens förpackningssamlingar. Här fanns ju redan Tetra Paks "förhistoria" representerad.

För Kulturen var det självfallet mycket viktigt att produkterna från denna stora och viktiga förpackningsindustri införlivades med samlingarna. Det var viktigt också ur en annan synpunkt. I och med detta har Kulturen fått ekonomiskt stöd också från Tetra Pak för att kunna vidmakthålla och vidareutveckla förpackningssamlingarna.

Redogörelse för Kulturhistoriska föreningens för södra Sverige verksamhet 1986

LEDAMÖTER, STYRELSE OCH REVISORER

Högste beskyddare:

Hans Maj:t Konung Carl XVI Gustaf

Hedersledamöter:

Byggnadsingenjör Lennart Carlsson

Fru Margit Carlsson

Fru Anna-Greta Crafoord

F. landshövding Nils Hörjel

Byggmästare Harry Karlsson

Fru Greta Kjellberg

Den 31 december uppgick totala antalet medlemmar till 25.644. Antalet årsbetalande var 25.430 (varav 12.312 utanför Skåne).

Årsmötet hölls den 3 juni i närvaro av ca 150 föreningsmedlemmar under ordförandeskap av landshövding Bertil Göransson. Vid årsmötet beviljades styrelsen ansvarsfrihet för förvaltningen under 1985.

Föreningen omvalde intill årsmötet 1989 de i tur avgående styrelseledamöterna professor Nils-Arvid Bringéus, friherrinnan Caroline Gyllenkrok samt nyvaldes intill årsmötet 1989 direktör Anders Westerberg att ingå i föreningens styrelse. Till suppleant intill årsmötet 1989 omvaldes rektor Lennart Prytz.

Till revisorer omvaldes aukt. revisor Göran Bengtsson samt nyvaldes bankdirektör Hans Tornberg. Till revisorssuppleanter nyvaldes docent Lars H. Bruzelius och universitetslektor Per Hellsvik.

Av regeringen utsedd revisor har varit bankdirektör Rune Järmén och av Lunds kommun kamrer Einar Ekberg med elektriker Erik Rylander som suppleant.

Styrelsen har under året utgjorts av landshövding Bertil Göransson, ordförande och regeringens ombud, prostén Per Blomquist, v. ordförande, ombud för Lunds kommun, överläkare Bengt Arner, professor Nils-Arvid Bringéus, bankdirektör Lennart Börnfors, avdelningschef Anders Ek, ombud för Lunds kommun, friherrinnan Caroline Gyllenkrok, landstingsrådet Bengt Holgersson, professor Kjell-Åke Modéer, intendent Cecilia Nelson, ombud för Malmöhus läns landsting, chefredaktör Christer Olofson, ombud för Kristianstads läns landsting, boktryckare Per-Håkan Ohlsson, fru Ingeborg Westerström (t.o.m. 2/6), direktör Anders Westerberg (fr.o.m. 3/6), professor Louise Vinge och som självskrivet ledamot museichefen Anders W. Mårtensson. Adjungerade ledamöter i styrelsen har varit kanslichefen Rolf Palmquist och stf. museichefen Nils Nilsson. Suppleanter i styrelsen har varit landstingsledamoten Sigbritt Ahlm, ombud för Kristianstads läns landsting, landstingsman Sven-Erik Axelsson, ombud för Malmöhus läns landsting, lantmästare Jan Kristensson, guldsmedmästare Gustaf Ljung, docent Lars Olsson, ombud för Lunds kommun, universitetsdirektör Sverker Oredsson, regeringens ombud, rektor Lennart Prytz, fil.mag. Ingrid Romberg, ombud för Lunds kommun.

Fackliga representanter i styrelsen har varit Lars A. Johansson (ST-M t.o.m. 12/2), Gunbritt Ljungdahl (ST-M fr.o.m. 13/2) och Britta Hammar (DIK).

Styrelsens valberedning har bestått av Anders Bruzelius (sammankallande t.o.m. 2/6),

Nils-Arne Andersson (sammankallande fr.o.m. 3/6), Nils Gustavsson och Elisabeth Aschan.

Styrelsen har under året haft sex sammanträden. Det av styrelsen valda arbetsutskottet har bestått av Sverker Oredsson, ordförande, Per Blomquist, Nils-Arvid Bringéus, Lennart Börnfors, Anders Ek, Kjell-Åke Modéer och som självskrivnen ledamot museichefen Anders W. Mårtensson. Personalens representant i utskottet har varit Britta Hammar (t.o.m. 2/6) och Gun-Britt Ljungdahl (fr.o.m. 3/6). Adjungerade ledamöter i utskottet har varit kanslichefen Rolf Palmquist och stf. museichefen Nils Nilsson. Under året har tolv sammanträden hållits.

Avdelning 1

I samband med nyförvärv av föremål till samlingarna, liksom vid olika utställningsprojekt har dokumentationsarbeten utförts i vanlig ordning. Bland andra sådana projekt kan nämnas utrustningen av dragonhästen Hazard med korrekt tidsenlig materiel för såväl häst som ryttare. Arbetet har möjliggjorts tack vare insiktsfull medverkan av ordföranden i Skånska husartroppen, lantbrukare Bertil Nilsson i Stångby och ryttmästaren Axel Ståle från Malmö. Det stora dokumentationsprojektet rörande Skånes allmogebåtar har under året slutförts och materialet har publicerats i en bok som utkom i oktober. För redigering och tryckning har anslag utgått från Nordenstedtska stiftelsen.

Service till institutioner och föreningar, forskare och den intresserade allmänheten har liksom tidigare år ombesörjts i stor omfattning. Särskilt kan nämnas medverkan vid iståndsättning av det s.k. Donationshuset i Harlösa, ett älderdoms hem från 1800-talets början. Här har Kulturen även ställt ett antal eldstäder till förfogande genom deposition.

För övrigt har utlån av föremål eller andra former av service tillhandahållits bl.a. till Läckö slott, Eslövs kulturnämnd, Skepparpsåns museiförening, Gälds härads hembygdsförening, Seniorakademien i Lund, Pilängskolan i Lomma och Slöjddkonsulenterna i Lund.

Katalogiseringsarbeten med de skolhistoriska samlingarna vid Östervångskolan (Dövstumskolan) i Lund har påbörjats under hösten. Arbetet beräknas pågå även c:a 3 månader under 1987.

För utställningshallen i Östarp producerades sommarutställningen "Här skall bröllopet stånda" med en mönstring av material ur allmogesamlingarna med anknytning till frieri, trolovning och bröllop. Under hösten planerades och förbereddes förpackningsutställningen "Alla tiders förpackningar" inför öppnandet i februari 1987.

- Viktigare nyförvärv: Stenbår, träskostövlar och fånggrepp från södra Sandby, Skåne, 1900-talets början; ciselörverkstad från Malmö, 1930-talet; taktäckareredskap från Gylle, Skåne; en stor samling arbetsritningar av en snickarmästare från Malmö till möbler från 1920-talet; dagböcker från en lantbrukare i Västra Hoby, Skåne, 1930-1960-talet; sadelmakareskylt från Ystad, 1900-talets början; smidesverktyg från sydöstra Skåne till komplettering av verktygsutrustningen i Hylla smedja; vinhandlareskylt från 1800-talets senare del, påträffad i Åkarp; ståndskåp och barnsäng från Hög, Skåne; kista från Vomb, Skåne; ett par stolar från 1830-talet målade av Jöns Persson i Valleberga, Skåne; korsstyngsbroderad soffa från Lömma, 1900-talets början; minnestavlor från Veberöd, Skåne, 1800-talets senare del; smörform av trä från Östergötland; svarvad träpokal från Bosjö kloster, Skåne, 1700-talet; en samling äldre husgeråd från Veberödstrakten; dosor, skrin m.m. från Albo härad, Skåne, 1800-talet; en stor samling husgeråd från en smedfamilj i Lund, 1900-talets början; kvartsampa från Viken omkr. 1950; radioapparat från Bjärred, Skåne, 1950-talet; reklamtryck insamlat under 5 år i ett lundahushåll; tennkanna från Lundautställningen 1907; en samling porträtt och andra personminnen från färgarfamiljen Borg i Lund; en samling små träskulpturer, karikatyrer av kända personer kring Mårtenstorget i Lund, 1900-talets början; en samling metallbeslag, utstyrsel till likkistor, från lanthandel i Brösarp, Skåne; en samling plaketter, medaljer m.m. som tillhört en bankman i Lund.

Avdelning 2

Avdelningens serviceverksamhet har framför allt omfattat bedömning av föremål från allmänheten samt utlån, rådgivning, information m.m. åt forskare och institutioner. För-

mål har lånats ut till utställningar inom och utom landet bl.a. Blekinge läns museum, Marinmuseet i Karlskrona, Högånäs museum, Helsingborgs museum, Läckö slott och Galerica Zacheta, Warszawa.

Avdelningen har producerat utställningarna Rolf Palm, Mölle och Baltiskt silver i svensk ägo. Den förra visade Rolf Palms senaste produktion av stengods inspirerat av kinesiska stengodsglasyrer. Samtidigt presenterades Kulturens egen samling av kinesiskt stengods. Utställningen om det baltiska silveret byggde på en inventering av vad som idag finns i privat och museal ägo av silver tillverkat i Estland och Lettland från 1500-talet till nu. Till båda utställningarna producerades kataloger samt arrangerades ett flertal visningar och föreläsningar. Utställningen Baltiskt silver visades dessutom under hösten på Röhsska Konstslöjd-museet i Göteborg.

Under våren återinvigdes V. Vrams prästgård, som genomgått omfattande renovering såväl beträffande byggnad som inredning (tapeter, möbler, böcker m.m.). Under sommaren sattes åter den stora samlingen av kinesisk keramik upp i Vita Huset. Museum Stobaeum, som varit stängt en tid, öppnades igen under hösten.

Under året har omfattande konserveringsarbeten utförts, dels beträffande möbler och inredningsföremål från prästgården, dels beträffande Borgarhusets målade tapeter. Det senare arbetet, som kommer att fortsätta under 1987, har utförts av konservatorerna Åsa och Lasse Sandberg.

Under hösten har ett inventerings- och nykatalogiseringsarbete bedrivits beträffande den kyrkliga konsten, skulptursamlingen och delar av möbelsamlingen. En större flyttning av föremål från magasin på Krutmöllan, med därmed sammanhängande rengöring och översyn av föremålen har ägt rum.

Gunilla Eriksson, som varit tjänstledig större delen av året, har under denna tid bl.a. producerat en ny stadshistorisk utställning på Högånäs museum. Eva Kjerström-Sjölin har under året verkat som sekreterare inom SAMDOK:s hempool. Avdelningen har under hösten haft en praktikant från Kulturvetarlinjen under fem veckor.

Viktigare nyförvärv: En större samling skisser, teckningar, gouacher, pasteller m.m. av Sven T. Kjellberg, en samling stengodskärl av Rolf Palm, en skulptur av Anders Olsson, en smörkärna i form av en lergodskanna, ett prydnadsfat av lergods av Jöns Mårtensson, Lund 1919, en samling medaljer och förtjänsttecken bl.a. av Wiwen Nilssons tillverkning, en gräddkanna av silver tillverkad av J.J. Ulfberg, Nyköping 1813 samt diverse hushållskera-mik och inredningsföremål.

Avdelning 3

Arkeologiska undersökningar har under året utförts på ett 10-tal platser i Lund. I kv. S:t Mikael undersöktes 130 gravar på S:t Mikael's kyrkogård. På tomtens södra del nere vid Magle St. Kyrkogata påträffades och undersöktes resterna av en stor tegelugn som på 1300-talet tillhört Svartbrödraklostret. Det var första gången en ugn för tegelproduktion påträffades i Lund.

I kv. Själabodarna undersöktes i december källaren av det medeltida vikarieresidens som på 1600-talet omvandlades till Lunds första fattighus.

I kv. Katedralskolan 2 undersöktes en del av kyrkogården till S:t Andreas. 272 gravar utgrävdes på en yta av 75 kvadratmeter. Det kunde konstateras att stenkyrkan föregåtts av en stavkyrka. Via sökschakt fastställdes stenkyrkans mått samt tornets runda planform.

Bearbetningen av arkeologiska data från de stora utgrävningarna i kv. S:t Clemens har fortgått. Under året har också planeringsarbetet för ruinmuseet vid Kattesund tagit fart. En skärmutställning om utgrävningsresultaten har satts upp i kongressbyråns lokaler för att ge besökarna viss information i väntan på ruinutställningens färdigställande. Den osteologiska analysen av skelettmaterialet från kv. S:t Clemens har drivits vidare under året.

Den nya lundautställningen som skall ägnas tiden efter reformationen fram till våra dagar har förberetts både med ombyggnadsarbeten i Wahlbomska huset och med översiktlig dispositionsplanering.

I basutställningen har en monter med modellen över Lund 1085 försedd med orienterande lysdioder iordningställt.

Avdelningen har svarat för dokumentation av äldre bebyggelse i Lund. Stadsantikvarien har samarbetet med stadsarkitektkontoret och fastighetskontoret i byggnads- och planfrå-

gor. Lundaarkivet har tillförts 227 uppmättningsritningar, 1.475 svartvita fotografier och 396 diabilder.

Föremålsvården har omfattat konservering av nya och gamla utgrävningsfynd samt även objekt från museets övriga samlingar.

Avdelningen gjorde 8–15 september en studieresa till Prag, där arkeologiska institutioner och museer besöktes.

Samarbetet med nationalmuseet i Köpenhamn har fortsatt. Jörgen Steen Jensen har arbetat med myntfynden från Kattesundsundersökningen och Marie Stoklund har utfört tolkning av nyfunna runinskrifter.

Avdelning 4

Genomgången av det folkliga dräktmaterialet har fortgått under året och delundersökningen av livkjolar och livstycken är slutförd och i stort sett färdig för publicering.

Textilkonservatorerna har lagt ner ett stort arbete på att inordningställa och montera de dräkter och föremål som lånades ut till Läcköutställningen Barn i slott och koja. I katalogen med samma namn har Britta Hammar skrivit om Barnens första kläder samt deltagit i det praktiska utställningsarbetet under två veckor. Rådgivning till Krapperups museum inför utställningen Från flydda tider, högreståndsdräkt och allmogetextil från Krapperups borg har fortgått under våren. Margareta Bergstrand och Britta Hammar har på egen tid medverkat i utställningskatalogen Krapperups museum nr 3.

Serviceverksamheten har omfattat rådgivning och bedömning av textilier, dräkter, smycken och leksaker samt konsultationer i konserveringsfrågor till forskare, institutioner och allmänhet.

Utlån av föremål har gjorts till Läckö, Lidköpings sjöfarts- och hantverksmuseum samt Älvsborgs länsmuseum.

Representanter från avdelningen har deltagit i museimannaföreningens vår- och höstmöten i respektive Göteborg och Stockholm, i Nordiskt sticksymposium i Uddevalla och i Nordiskt skinnseminarium på Åland.

Avdelningen höll i planeringen av Solveig Kristianssons textila vandringsutställning Tre generationer, som i broderade bilder, brev och fotografier skildrade tre livsöden.

Vård och konservering av samlingarna har skett kontinuerligt. Inför öppnandet av Västra Vrams prästgård har den textila inredningen setts över och förnyats.

Viktigare nyförvärv: domarekåpa för medlem i Internationella domstolen i Haag, dockor från 1900-talets början, folkdräktsdelar, allmogetextilier, inredningstextilier, vävnad från Konstslöjdanstalten av Märta Måås Fjetterström.

Avdelning 5

Undervisning: Kulturens museilärare har under året varit flitigt verksamma. 1.455 visningar har hållits för skolklasser, förskolegrupper, studiegrupper och allmänhet. Många lärare har sökt sig till Kulturen på sina studiedagar. Särskilt bör nämnas studiedagarna 3 och 4 november då slöjd- och bildlärare från Ängelholm och textillärare från Malmö besökte Kulturen och lundalärare informerades om Hörjel/Östarp på Östarp.

3.090 förskolebarn har under året besökt Kulturen. Museilådorna "Barnungar förr" och "Bröd och gröt" har varit flitigt utlånade. Ett skolprogram för grundskolan utkom under mars månad. En katalog för förskolan påbörjades liksom en museilåda och skärmutställning kring stutare – finansierade av Malmöhus läns landsting. De beräknas vara klara mars -87. 740 barn såg Kulturens Dockteater spela Amalia och statarpojken. Under några söndagar spelades "Morfars dockteaterlåda", en tjeckisk dockteater skänkt till Kulturen av Björn Tell.

Sportlovet ägnades åt att förbereda den medeltida karnevalen. Dräkter syddes, medeltida danser framfördes m.m.

Entréutställningar: Påskutställning. Med doft från 1700-talsgrytor – Cajsa Warg, Medeltida kläder. Fotoutställning. Förstamajblomman, Linero omkring år 1000. Jordgubbar. Bärnsten – strandens guld, Kryddor och örter. Loppor och löss.

Evenemang: 6/1 firades Trettondagen med vesper i Bosebo kyrka, stjärngossetåg och staffansång. 11/5, 5/10 Visningsdagar då museets tjänstemän visade de olika avdelningarna. 19/4–20/4 Medeltida karneval med kvarnevalståg och festmarknad. 19/5 Folkmusikens

Dag. 1/6 Musikskolans dag. 20/9 Kulturturnen. 19/10 Postens Dag. 1–2/11 Kulturföreningarnas dag. 30/11 Julstök.

8/6, 27/7, 7/9 hade Sydvästra Skånes folkdanskrets, barn- och ungdomslagen, dansuppvisning. 1/6–31/8 Domkyrkans aftonsång i Bosebo kyrka varje söndag kl. 16.

Fototeatern spelade under sommaren "Pirater eller Lasse i gatan" av Lars Forsell.

Majken Sörman-Olsson läste sagor några söndagar under hösten.

På *Östarp* visades utställningen "Här skall bröllopet stånda" samt Gamlegården med omgivning åtta gånger. 15/6 var det trolövnig i Gamlegården. 29/6 Slätterdag med Sydvästra Skånes Folkdanskrets. 27/7 Spelmanstämma i samarbete med Vuxenskolan i Sjöbo. 10/8 Östarpdagen. Temat var Bröllop.

Lördagsarrangemang för barn: 18/1 Frågor och svar I. 25/1 Frågor och svar II. 1/2 Sjung och spela. 8/2 Frågor och svar III. 15/2 Kolt och huva. 22/2 Den lille krögaren I. 1/3 Rita och måla I. 8/3 Den lille krögaren II. 15/3 Den lille krögaren III. 22/3 Påskpyssel. 27/3 Påskkärningar på Kulturen. 5/4 Musik för barn. 12/4 Rita och måla II. 26/4 Estniska skolan på Kulturen. 3/5 Musik för barn II. 10/5 Gå runt och titta. 25/5 Silver och guld. 6/9 Som man är klädd... 13/9 Kämpalekar. 20/9 Så levde barnen förr. 27/9 Modelljärnvägar. 4/10 Tomtar och troll. 11/10 Musik för ungdom. 18/10 Att samla frimärken. 25/10 Spökhistorier i spännande miljö. 8/11 Poesi och album. 15/11 Kom så sminkar vi dig. 22/11 Spex för barn.

Söndagsarrangemang i samarbete med Kursverksamheten, ABF, Studieförbundet. TBV. 19/1 Svar i Lund I. 26/1 Svar i Lund II. 2/2 Carl Adolph Agardh-utställningen visades. 9/2 Svar i Lund III. 16/2 Ystads Pipare. 23/2 Kultur och gästgiveri I. 2/3 Jette Stoltz-utställningen öppnades (ansv. Lena Larsén). 9/3 Kultur och gästgiveri II. 16/3 Kultur och gästgiveri III. 23/3 Påskpyssel. 6/4 Musik och kulturhistoria I. 13/4 Jette Stoltz-utställningen visades sista gången. 20/4 Karneval. 27/4 Baltiskt silver öppnas (ansv. Eva Sjölin). 28/4 Fem Skåne-Skor öppnas. Skånedistriktet av SKR. 4/5 Musik och kulturhistoria II. 25/5 Silversmeder i arbete. 1/6 Leksand – gammalt och nytt och Jobs handtryck öppnas av kulturintendent Kersti Björklöf. 7–8/6 Leksandsband och rotslöjd. Gunilla Killander. 15/6 Musik från Himlaspelet. 22/6 Leksandsband och rotslöjd. Gunilla Killander. 21/6 Vävlärare Barbro Lundström Leksand. 29/6 Hantverk i tiden – Småland på Kulturen öppnas av docent Olof Nordström. 5–6/7 Konstsmunden Lothar Krenz. 12/7 Tingsryds spelemän. 13/7 Yvonne af Ugglas i Bosebo. 19/7 Blå Dunster från Växjö. 20/7 Kronobergs Läns Hemslöjdsförening. 26/7 Lindbloms glasmålningsateljé. Strömbergshyttan. 27/7 Antikvarie Gunnel Holmer: "Från Boda till New York – om Erik Höglund." 17/8 Fredsduvor öppnas av chefsred. Lena Björk. 24/8 Birgitta Hellerstedt-Thorin – Dikt och ton om fred. 7/9 Bröllopskläder. Ingrid Schrewelius. 13/9 "Tre generationer – breven berättar" öppnas av TV-prod. Stig Tornehed Växjö. 14/9 Kultur och fritid I med LUGI, landshövding Bertil Göransson. 20/9 Kulturturnen. Kony Södring fotograferade med sekelskifteskamera och trubaduren Christer Lundh sjöng. 21/9 Staturutställningen öppnas. I skuggan, ett spel om statare i uppror. 29/9 Kultur och fritid Med Atlas på Kreta. 5/10 El Globo troller. 12/10 Kultur och fritid III med Malmöparken. Jan-Olof Nilsson. 24/10 Musik och kulturhistoria III Cappella, Laurentii. Carlhåkan Larsén. 9/11 Musik och kulturhistoria IV. Kom. musikskolan, Bengt Lewan. 16/11 Spexutställningen öppnas. 23/11 Spexkavalkad. 7/12 Jul i stuan. Larssons kapell. 14/12 Akademiska kören. 21/12 Kören Cantemus i Trapphallen och Cappella Laurentii i Bosebo.

Måndagsaftnar i samarbete med Kursverksamheten och Studieförbundet. 13/1 Ingrid Schrewelius – Barn i kalaskläder och andra plagg. 20/1 Musik – Göran Jonasson. 27/1 Flickkören Korallerna. 3/2 Bulgarisk pianotrio. 10/2 Claes Wirsén – Medicin, media och kultur. 24/2 Bertil Romberg – Kulinariska citat ur världslitteraturen. 3/3 Elisabeth Assarson-Marsch – sång och Bengt Wikström – gitarr. 10/3 Ingrid Nordström – Mathållningen på gästgivargårdarna. 17/3 Sten-Åke Nilsson – Hungriga magar och feta gäss. 24/3 Terje Thivång – flöjt. Tove Lönskov – piano. 7/4 Leif "Smokerings" Andersson. 14/4 Dansgruppen Astarte. 21/4 Anders Ödman – Den medeltida vardagen. 28/4 Ellen Pelmas sång. Janåke Larsson – piano. 4/5 Musik och kulturhistoria. Cecilia Bengtsson, Viggo Edén, Hans Sandborg. 1/5 Baltiskt silver. Mai Raud. 5/5 Jan Ling – Europeisk folkmusik. 12/5 Den sköna Galathea. 31/5 Kören Cantemus. 8/9 Ingrid Stjernlöf – sång. Tom Ernst – piano. 15/9 Åke Jönsson – Fotboll och samhällsklasser. 22/9 Lunds Renässansensemble. 29/9 Tore Zetterholm – Resors betydelse för värderingar och författarskap. 6/10 Sigges specialorkester. 13/10 Veterankören. 20/10 Voices. 27/10 Per Edvin Wahlén – Varför straffar man? 3/11

Jazzgruppen Kvintessans. 10/11 Jan Hemmel – Spänning och handling. 17/11 Jacques Werup och Rolf Sersam – Stjärnan i periferin. 24/11 Jan Wirén – En påse spekhistorietter.

Program i anslutning till stataruställningen. 21/9 Trasmattan berättar om. I skuggan... ett spel om stutare i uppror. 24/9 Lars Olsson – Torpare, stutare och lantarbetare – den skånske jorarbetarens historia. 28/9 I skuggan... ett spel om stutare i uppror. 1/10 Lynn Åkesson – Veta sitt värde – som stutare och småbönder i Börringe socken. 5/10 Christer Lundh och Gösta Petersen – Handklaver och klarinet – gamla tiders bondkomik. 8/10 Stig Lennart Godin – De skånska statarna i litteraturen. 22/10 Bror Olsson – Facklig kamp bland skånska stutare och lantarbetare.

Avdelning 6

Analyslaboratoriets lokaler har färdigställts i Arbetarostadens andra våning. På gårdsplanen har nytt plank och utedass satts upp i enlighet med gammal förebild. Därmed är byggnadsarbetena helt klara.

Prästgården har färdigställts och återinvigts.

Vita Huset har putsats om och vitkalkats, men dessa arbeten har ej legat på avdelningens ansvar. Däremot har egna snickare startat med reparation av samtliga fönsterbågar i nämnda hus.

Restaurangen har genomgått en del reparations- och renoveringsarbeten som en följd av en gammal vattenskada.

Allmoghallens yttertak har länge varit i behov av en omläggning. Dessa arbeten startade under hösten.

Målningsarbetena i Borgarhusets andra och tredje plan har återupptagits inför planerad återinvigning 1988.

I Wahlbomska huset har byggnadsarbeten pågått planenligt.

Tekniska avdelningens lokaler har varit angräpnade av svamp i gavelfasaden. En del av stomkonstruktionen fick bytas ut och toaletten göras om.

Järngrindar och kommunikationer inom Kulturens område har förbättrats på flera ställen.

Omläggning av diverse dräneringsledningar har utförts såväl som reparation av en värmerörsläcka i en expansionsbox.

Termostatventiler har installerats på ett flertal värmeradiatorer.

På Östarp fortskrider takomläggningen på Gamlegård. Vattenmöllan har reparerats och försatts med nytt tak.

Utställningar och andra evenemang har under året krävt stora insatser.

Anställda vid avdelningen har deltagit i kurser av olika slag.

Analyslaboratoriet

Analyslaboratoriets nya lokaler i Arbetarostaden har under 1986 färdigställts och utrustningen överflyttats från Weibullska huset. Inredningen har bekostats med medel från Wallenbergsstiftelsen. Det elektronmikroskop, Philips S.E.M. 515, som Kulturens analyslaboratorium genom en donation fått 50%:s nyttjanderätt till, installerades i november och beräknas kunna tas i drift under våren 1987. Genom bidrag från Magnus Bergvalls fond och Crafoordska stiftelsen har delar av laboratoriets utrustning kunnat förnyas. Ett stort tack till alla som möjliggjort förverkligandet av det nya laboratoriet!

Under höstterminen 1986 hölls två föreläsningar dels för Kursverksamhetens studiecirkel i ämnet "Vad jorden gömmer – om frukter och frön från det medeltida Lund", dels vid Histologiska Institutionens seminarium om elektronmikroskopi för biomedicinskt bruk i ämnet "Elektronmikroskopi inom historisk forskning – tre användningsområden av S.E.M. på Kulturhistoriska museet i Lund".

UTSTÄLLNINGAR

Rolf Palm, Mölle 26/1–16/3

Skogen är jordens hud 10/2–9/3

Jette Stoltz 2/3–13/4
Baltiskt silver i svensk ägo 27/4–8/6
Östarpshallen: Här skall bröllopet stånda 1/5–30/9
Leksand – gammal och nytt tills.m. Jobs handtryck 1/6–22/6
Småland. Kronobergs län. Hantverk i tiden 29/6–27/7
Fredsduvor 17/8–7/9
Tre generationer. Brevet berättar 14/9–19/10
Statarliv 21/9–26/10
Spexets historia från Gerda till Ming 16/11–11/1

PUBLIKATIONER, TRYCKSAKER

Årsboken 1986
Bildalmanackan 1987 – Gamla förpackningar berättar
Kulturen 1935–1985. Register för Kulturens årsböcker
Båtar i Skåne. (I samarbete med Båtdokumentationsgruppen.)
Utställningskataloger: Rolf Palm – Mölle. Jette Stoltz. Baltiskt silver i svensk ägo
Katalog: Kulturföreningarnas dag
Skolprogram: Kulturen – alla tiders museum – skolprogram grundskolan
Affischer: Rolf Palm – Mölle, Jette Stoltz. Baltiskt silver, Karneval och marknad. Här skall bröllopet stånda. Spex!

BESÖK

Museet i Lund har under året haft 157 994 besökare. Hökeriet, som varit öppet maj–augusti samt lördagar och söndagar i september och december, har haft 12 727 besökare. Östarp-anläggningen har varit öppen maj–augusti samt lördagar och söndagar i september. Gamlegården har haft 5 123 besökare och Östarpshallen 5 253. Östarpdagen hade 4 500 besökare.

SAMLINGAR, BIBLIOTEK OCH ARKIV

Samlingarna har ökats med 1.087 nummer, varav 1.042 genom gåvor. Accessionen omfattar nr 73.442–74.529. Biblioteket har ökats med 1.032 nummer, varav 144 genom gåvor. Accessionen omfattar nr 39.294–40.325. Arkivet har ökats med 162 nummer. Följande arkiv har tillkommit: Wiwen Nilssons arkiv, Wiwen Nilsson-museets dokumentationsarkiv. Kulturens arbetarbostads arkiv. Porträttarkivet har ökats med 360 fotografier.

NORDENSTEDTSKA STIFTELSEN

Stiftelsen har under året till sammanlagt 17 av 19 sökande utdelat 533.725 kr.

Utdelningarna har skett enligt stiftelsens stadgar "för att genom anslag och stipendier gynna vetenskaplig forskning och spridning av forskningsresultat inom de ämneskretsar som omfattas av Kulturens i Lund verksamhet".

Stiftelsens förvaltning har ombesörjts av Kulturens kansli och Skandinaviska Enskilda banken i Lund.

ÖSTARP

Sommarutställningen i Östarpshallen hade titeln Här skall bröllopet stånda. En utställning om frieri, trolovning och vigsel i skånsk allmogemiljö vid 1800-talets mitt.

6/7, 13/7, 20/7, 3/8, 17/8 har Östarp-anläggningen visats med guide.

15/6 hölls trolovning i Gamlegården i arrangemang av Sydvästra Skånes Folkdanskrets.

29/6 var det slätterdag. Arr: Sydvästra Skånes Folkdanskrets.

27/7 Sedvanlig spelmansstämma i samarbete med Vuxenskolan i Sjöbo.

10/8 inföll Östarpdagen. Årets tema var bröllop och tidpunkten ca 1850. Brudpar var Leif Augustsson och Annika Hindemith – uppvaktade av ett stort följe i färgrika dräkter som bl a framförde danser, vilket även en ungdomsgrupp från Norsk folkmuseum i Oslo gjorde. Samarrangemang med Lions Club Romeleåsen och Sydvästra Skånes Folkdanskrets.

ORGANISATION OCH PERSONAL

MUSEICHEF

A W Mårtensson

KANSLI

Ekonomi, Budget
Sekretariat
Kameralenhet
Medlemsenhet

R Palmquist kanslichef

G-B Ljungdahl
E Mårtensson
G Ohlsson (1/2-tj)
I-L Svensson
A Sörensson
R-M Tilly
S Walther (1/2-tj)

AVDELNING 6

Drift och underhåll

C G Widell avd.ch.
R Abrahamsson
B Anderberg
A Andersson (1/2-tj,
pens. 30/11)
K Bengtsson (1/10–19/10
heltid, sedan 7/8-tj)
U Eliasson (1/2-tj)
H Hansson
I Håkansson (3/4-tj)
B Jensen (1/2-tj)
E Johansson (1/2-tj)
L Johansson
Å Johansson
M Karlsson (1/2-tj,
slutat 27/1)
T Karlsson
A Krok (1/2-tj)
P Kruse (1/2-tj)
S Larsson
E Lindvall (5/8-tj
t.o.m. 12/5, sedan
3/4-tj)
H Persson
P Persson
D Saar (3/4-tj)
M Söderberg (80% maj–
okt, sedan 7/8-tj)
G Thoft (1/1–24/8
heltid, sedan 3/4-tj)
R Thoft (tjl 25% jan–
mars, 100% apr–dec)
S Wihlborg (1/2-tj)
I Yanagisawa (1/2-tj,
slutat 31/5)
B Österberg
(fr.o.m. 1/7)

AVDELNING 5

Undervisning
Information
Försäljning
Trycksaker
Foto

B Jacobsson
avd.ch.
(tjl 50% febr.–
aug. slutat 30/9)
L Larsén
t f avd.ch.
(febr–sept 1/2-tj,
okt–dec heltid)
E Bergman (62%,
pens. 30/10)
A Dahlberg (62%
fr.o.m. 30/10)
M Dönell (62%)
K Ericsson (3/4-tj)
M Granmark
(fr.o.m. 1/12)
A Grauers (1/4-tj)
A Jansson (1/2-tj,
tjl 1/1–31/12)
L Westrup
B Wiklund (1/4-tj,
tjl 24/11–31/12)

AVDELNING 1

Folkliv
Krigsväsen
Bibliotek
Arkiv
Vård

N Nilsson avd.ch.
C G Bryve
B Möller
B Åstrand

Analyslab

B Westerström
(1/2-tj)
verksamh. vid
analyslab. lyder
direkt under
museich.

AVDELNING 2

Konst. Konsthantv.
Bostadshistoria
Idé- och lärdoms-
historia
Konservering
Vård

G Eriksson avd.ch.
(tjl f spec. uppdr.
jan–aug, nov–dec,
tjl 100% sept–okt)
E Kjerström-Sjölin
t f avd.ch. (jan–
juni 3/4–tj, juli–
dec heltid)
B Bouassa

AVDELNING 3

Byggn.m.vård
Stadsarkeologi
Ark.konservering

C Wahlöö avd.ch.
M Andréén
(tjl 27/1–21/3)
M Cinthio
B Erlandsson
(1/2-tj)
B Hjort
T Nilsson
M Sjögren

AVDELNING 4

Inredn. textil
Dräkt med tbh
Konservering
Vård

B Hammar
t f avd.ch.
K Dahle-Emas
(1/2-tj, tjl
1/1–31/12)
I Kristiansson
(1/2-tj)

Kansli: K. Andersson (periodvis biträdd kanslichefen), U. Friberg (vik. sekreterare 23/6–8/8), C. Haraldsson (vik. växeltelefonist 12/3–2/5 deltid), S. Jönsson (vik. växeltelefonist 13/5–31/8 deltid, medlemsenheten 1/10–19/12 deltid), A.-L. Månsson (periodvis vik. kameralenheten), A.-C. Nilsson (vik. växeltelefonist 13/5–31/8 deltid), B. Nilsson (växeltelefonist, arbetsprövning 21/8–31/12), C. Söderlund (medlemsenheten 1/10–19/12 deltid), M. Wihlberg (kameralenheten, provanställd 1/12–31/12 3/4-tj).

Avd 1: E. Asklund-Levall (bea^{*)} 17/11–31/12), U. Friberg (bea^{*)} 27/1–30/4), I. Johansson (katalogiser.arbete 3/11–5/12), E. Lillienberg-Olsson (vik. antikvarie 1/3–30/4 1/4-tj, 1/5–31/12 3/4-tj), M. Roslund (magasinsflyttning 1/1–30/4), A. Steen (vik. antikvarie 1/1–31/1 1/2-tj), E. Wängelin-Morand (katalogiser. arbete 3/11–5/12), Östarps garlegård 1/5–31/8, lörd. och sönd. i sept: B. Hultgren, A.-L. Nilsson (vardera 1/2-tj), Östarps hallen 1/5–31/8, lörd. och sönd. i sept: A. Andersson, B. Hultgren, A. Persson (vardera 1/3-tj).

Avd 2: J. Gustafsson (vik. antikvarie 1/1–30/6 1/2-tj, 1/7–31/8 3/4-tj, 1/9–31/10 1/2-tj, 1/11–30/11 3/4-tj, 1/12–31/12 1/2-tj), E. Lillienberg-Olsson (vik. antikvarie 1/3–30/4 1/2-tj), K. Sokolowska (prakt. kulturvetarlinjen 3/11–20/12), A.-C. Weimarck (bea^{*)} 19/8–31/12).

Avd 3: C. Arcini Topooco (osteologiska undersökningar 1/1–31/12), M. Edebo (prakt. Göteborgs universitet, konservatorlinjen 20/5–30/5), L. Henriksson (prakt. kulturvetarlinjen 10/11–12/12), B. Bondesson Hvid, R. Hedvall, M. Roslund, O. Ryding, E. Wahlöf (arkeologiska fältarbeten bekostade av olika byggherrar).

Avd 4: M. Bergstrand (vik. konservator 1/1–31/12 1/2-tj).

Avd 5: E. Dahl (projektanställd 1/3–12/6, 19/8–31/10), A. Einarsson (prakt. informationslinjen, Jönköping 1/9–24/10), B. Ellebaek (projektanställd 1/6–22/6, 21/7–30/9), R.-M. Gerlach (vik. museipedagog 1/2–31/12 1/2-tj, projektanställd 1/3–12/6 1/2-tj, 19/8–31/10 1/4-tj), M. Granmark (arbetsprövning 1/4–31/5, provanställd 1/6–30/11), A. Grauers (utfyllnad till 1/2-tj under dec.), N. Hallgren (periodvis vik. som entrékassörska), R. Hägerdal (projektanställd 13/10–16/11), S. Jönsson (prakt. kulturvetarlinjen 25/3–31/5, projektanställd 1/6–30/6, 1/8–30/9), L. Larsén (vik. museipedagog 1/1–31/1 1/2-tj), H. Lilja (projektanställd 15/6–15/8), P. Liljequist (bokningar 1/1–31/5 1/4-tj, projektanställd 20/3–20/4 1/4-tj, bitr. museipedagog 1/6–31/12 1/2-tj, periodvis vik. som entrékassörska), Å. Mogensen (projektanställd 10/2–18/4 1/4-tj, 15/6–15/8, 1/10–1/12), I. Möller (anställd av Lunds kommun med arbetsplats Kulturen 1/1–31/12), A.-C. Nilsson (prakt. kulturvetarlinjen 25/3–31/5, periodvis vik. som entrékassörska), D. Saar (vaktm. 14/4–30/9 1/4-tj), K. Sokolowska (projektanställd 20/2–20/4 1/4-tj, 15/6–15/8, 1/10–1/12), A.-C. Spjut (prakt. kulturvetarlinjen 5/2–30/4), C. Söderlund (projektanställd 15/4–30/8 1/4-tj), Muscilärare: M. Andersson, S. Bjarkne, E. Dahl, R.-M. Gerlach, A. Grauers, C. Hansen, H. Lilja, P. Liljequist, Å. Mogensen, K. Qvednau, C. Rosén, K. Sokolowska, L. Sjölin och C. Werkström. Hökeriet 1/5–31/8, lörd. och sönd. i sept: A.-B. Nilsson (deltid), L. Sundbäck (deltid) och C. Werkström (deltid).

Avd 6: M. Abrahamsson (vik. lokalvårdare 9/6–18/7 deltid), B. Andersson (lokalvårdare, provanställd 1/10–31/12 1/2-tj), K. Bengtsson (hantverkare, provanställd 1/4–30/9), M. Engel Kruse (hantverkare 14/7–22/8), S. Eriksson (handräckning, anställd av Lunds kommun med arbetsplats Kulturen 1/1–31/12), E. Lindberg (trädgårdsarb. 9/6–15/8), U. Lundgren (vapenfri tjänstgöring 29/9–31/12), L. Olsson (lokalvårdare, provanställd 1/12–31/12 3/4-tj), L. Stolt (vik. lokalvårdare 16/6–30/9 deltid), M. Söderberg (lokalvårdare, provanställd 3/2–30/4 80% tj), B. Österberg (diversearb., provanställd 1/1–30/6), P.-O. Österlin (hantverkare, div. projekt). Extravakter: S. Bjarkne, J. Bouassa, P. Håkansson, D. Larsén, G. Larsén, P. Lefèvre, A. Mårtensson, L. Stolt, L. Svensson, F. Tjernström, B. Wollin och L. Wollin.

bea=beredskapsarbete

Sammandrag av 1986 års räkenskaper

INTÄKTER

Av föreningen genom egen verksamhet anskaffade medel

	1986	1985
Medlemsavgifter _____	2.470.386:70	2.298.392:65
Inträdesavgifter _____	789.329:—	489.079:—
Försäljningsintäkter _____	1.105.732:27	1.043.976:95
Ersättning för tjänster _____	442.427:51	279.429:68
Gåvor från företag och enskilda _____	72.150:60	213.808:90
Bidrag från Kulturens donationsfonder _____	514.895:63	681.293:82
Mecenat konto _____	74.872:16	54.086:25
Bidrag till Kulturens Värld _____	—	176.465:05
Donationsmedel för fastighetsunderhåll _____	877.068:20	376.694:97
Neutrala inkomster _____	554.455:40	319.077:70
Hyror och arrenden _____	245.406:77	257.331:19
Projektanslag _____	1.132.572:74	1.097.101:79
Lönebidrag AMS _____	1.902.701:—	1.550.096:—
<i>Allmänna anslag från</i>		
Staten _____	2.230.800:—	2.107.874:—
Lunds Kommun _____	3.962.500:—	4.017.000:—
Landsting M-län _____	635.000:—	605.000:—
Landsting L-län _____	70.000:—	70.000:—
Landsting K-län _____	9.900:—	9.200:—
Landsting N-län _____	2.000:—	2.000:—
Kommuner _____	62.000:—	61.500:—
SUMMA INTÄKTER _____	17.154.197:98	15.709.407:95

KOSTNADER

Samlingar, bibliotek, arkiv _____	124.037:95	195.948:05
Transportmedel _____	26.077:—	74.511:—
Inventarier _____	147.828:06	161.518:88
Material _____	247.683:61	267.572:05
Varor för återförsäljning _____	575.890:27	620.514:86
Personalkostnader _____	9.790.598:28	7.974.510:96
Hyror _____	501.339:92	1.157.712:69
Förbrukningsmaterial, städning _____	85.259:54	83.313:96
Kontorsmaterial _____	77.401:40	57.454:43
Diverse främmande tjänster _____	1.534.166:—	1.624.851:78
Telefon och post _____	511.769:16	456.608:22
Frakter och transporter _____	85.595:40	70.345:44
Representation _____	122.081:70	90.504:—
Reklam och PR _____	485.228:54	280.818:47
Försäkringar _____	235.449:55	224.746:39
Övriga kostnader _____	54.877:66	45.342:61
Fastighetskostnader _____	2.093.133:30	1.741.336:39
Summa kostnader _____	16.698.417:34	15.127.610:18

RESULTAT FÖRE AVSKRIVNINGAR _____	455.780:64	581.797:77
Avskrivning av inventarier _____	-159.144:80	-147.153:35
RESULTAT EFTER AVSKRIVNINGAR _____	296.635:84	434.644:42
Ränteintäkter _____	+217.404:88	+288.554:75
Räntekostnader _____	-202.737:06	-280.902:44
RESULTAT EFTER FINANSIELLA INTÄKTER OCH KOSTNADER _____	311.303:66	442.296:73
Skatt _____	- 6.090:—	- 6.966:—
REDOVISAT RESULTAT _____	+305.213:66	+435.330:73

Under året har Kulturen genomfört arkeologiska utgrävningar för ett flertal byggherrar.

Kostnaderna för dessa utgrävningar har uppgått till 567.300:— kr vilket har debiterats respektive byggherrar.

BALANSRÄKNING

TILLGÅNGAR	1986.12.31	1985.12.31
<i>Omsättningstillgångar</i>		
Likvida medel _____	2.781.324:05	1.712.008:27
Kundfordringar _____	383.819:25	127.558:35
Upplupna intäkter _____	550.877:15	317.931:78
Diverse kortfristiga fordringar _____	41.931:95	89.151:60
<i>Anläggningstillgångar</i>		
Samlingar, bibliotek, arkiv _____	2:—	2:—
Inventarier _____	229.446:98	289.550:98
Fastigheterna i Lund och Östarp _____	2.292.500:—	2.292.500:—
SUMMA TILLGÅNGAR _____	6.279.901:38	4.828.702:98

SKULDER OCH EGET KAPITAL

<i>Kortfristiga skulder</i>		
Leverantörskulder _____	312.623:68	386.170:09
Reserverade gåvomedel _____	44.472:44	44.472:44
Upplupna kostnader _____	1.125.668:48	627.939:29
Övriga kortfristiga skulder _____	2.248.959:06	2.597.931:94
<i>Långfristiga skulder</i>		
Inteckningslån _____	2.520.072:16	1.316.761:14
Checkräkningskredit (bev. kredit 600.000:—) _____	208.088:80	340.624:98
Avsatt till pensioner _____	995.025:06	995.025:06
<i>Eget kapital</i>		
Kapital _____	-1.175.008:30	-1.480.221:96
SUMMA SKULDER OCH EGET KAPITAL _____	6.279.901:38	4.828.702:98

Ställda panter: Fastighetsinteckningar kr 1.616.000:—.

Ansvarsförbindelser: Kapitalvärde av pensionsåtagande utöver vad som upptagits bland skulderna kr 1.084.700:—.

Lund i Kulturen 1986.12.31

Bertil Göransson

Sverker Oredsson

Anders W Mårtensson

Vår revisionsberättelse avseende denna årsredovisning har avgivits den 1987.03.12

Rune Järmén

Einar Ekberg

Utsedd av Riksantikvarieämbetet

Utsedd av Lunds Kommun

Göran Bengtsson

Hans Tornberg

Aukt. revisor

Revisor

Revisionsberättelse

Undertecknade, utsedda att granska räkenskaper och förvaltning för 1986 avseende Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige samt därtill hörande fonder, får efter fullgjort uppdrag avgiva följande berättelse.

Styrelsens protokoll samt föreningens räkenskaper och övriga handlingar berörande revisionen har av oss genomgåts utan anledning till erinran.

Försäkring av föreningens byggnader och samlingar synes vara tillfredställande.

Då någon anledning till anmärkning icke förefunnits tillstyrker vi att ansvarsfrihet beviljas styrelsen för den tid revisionen omfattar.

Lund den 1987.03.12

Rune Järmén

Einar Ekberg

Utsedd av Riksantikvarieämbetet

Utsedd av Kommunalfullmäktige i Lund

Göran Bengtsson

Hans Tornberg

Aukt. revisor

Revisor

De samlade donationsfondernas disponibla medel och kapital per 1986.12.31.

Fond	Disp. medel	Kapital	Totalt
Conrad och Tullia			
Assarssons kulturfond _____	52.430:—	634.113:05	686.543:05
Beathe och Sven Bengtssons donation _____	4.213:90	38.501:25	42.715:15
Familjerna Bengtssons och			
Halldéns minnesfond _____	9.000:60	108.675:90	117.676:50
J.T. Berggrens fond _____	10.230:20	123.660:10	133.890:30
Ragnar Blomqvists fond _____	1.127:30	6.486:95	7.614:25

Holger Crafoords fond _____	38.541:80	422.851:90	461.393:70
Albert Ekmans fond _____	15.197:80	183.483:15	198.680:95
Ingeborg och Helene Holcks fond _____	8.607:40	51.460:35	60.067:75
Albert Jakob Jönssons och hans föräldrars minnesfond _____	111.746:20	1.350.925:10	1.462.671:30
Ebba och Wilhelm Jönssons fond _____	18.714:85	122.273:05	140.987:90
Harry Karlssons 80-års fond _____	5.065:90	61.035:—	66.100:90
Greta och Sven T. Kjellbergs fond _____	17.268:40	155.514:45	172.782:85
Kulturen Runt fonden _____	84.708:15	233.787:06	318.495:21
Emil och Elsa Levins fond _____	12.278:20	76.558:70	88.836:90
Anna Lithströms fond _____	13.043:90	35.728:90	48.772:80
Anna-Maria Lundebergs donationsfond _____	12.676:80	90.335:15	103.011:95
Maj Lundgrens fond _____	31.921:10	385.098:75	417.019:85
NN:s fond _____	21.444:20	289.050:95	310.495:15
Bror W. Olofssons fond _____	7.279:08	70.180:50	77.459:58
Ellen Ohlssons fond _____	93.089:90	607.300:55	700.390:45
Ole Olsens keramiske legat _____	49.247:20	120.216:75	169.463:95
Maj Pehrssons fond _____	10.621:50	108.241:90	118.863:40
Ester och Gustav Sjöstrands minnesfond _____	38.019:10	459.527:85	497.546:95
Skånebokens fond _____	84.737:63	125.031:15	209.768:78
Skånska Brands fond _____	3.815:—	23.364:75	27.179:75
Thomanders fond _____	46.445:35	111.900:15	158.345:50
	801.471:46	5.995.303:36	6.796.774:82

Fonder utanför de samlade donationsfonderna

Kulturenfonden _____	Disp. medel
Nils Nilssons fond _____	16.663:10
	127:69

GÅVOMEDEL FÖR SÄRSKILDA ÄNDAMÅL

Hilda och Håkan Ohlssons Stiftelse

Berlingska huset. Bosebo kyrka samt

Locus Peccatorum _____ 98.027

Sven-Håkan Ohlsson och Birgit Bram-Ohlsson

Lapidariet _____ 25.000

Landshövdingarna Hörjel och Sandgrens

insamling 1982

För fastighetsunderhåll _____ 35.261

HOLGER CRAFOORDS STIFTELSE

Resultaträkning för 1986

INTÄKTER	1986	1985
Vinst vid försäljning av aktier _____	125:—	—
Utdelning på aktier _____	25.757:50	22.729:—
Utdelning på reversfordringar _____	57.139:60	73.743:52
Intäktsräntor _____	52.893:—	49.422:50
Kronor	<u>135.915:10</u>	<u>145.895:02</u>

KOSTNADER

Depåavgifter _____	—	4.757:—
Årets resultat _____	135.915:10	141.138:02
Kronor	<u>135.915:10</u>	<u>145.895:02</u>

Årets resultat _____	135.915:10	141.138:02
Avsatt till kapitalkonto _____	- 27.180:—	- 14.600
Kronor	<u>108.735:10</u>	<u>126.538:02</u>

BALANSRÄKNING PER DEN 31.12.1986

TILLGÅNGAR	1986	1985
Aktier (börsvärde 1.135.680) _____	431.861:35	468.236:35
Reversfordringar _____	—	400.000:—
Bank _____	902.066:89	489.507:41
Kortfristig fordran _____	4.668:—	—
Kronor	<u>1.338.596:24</u>	<u>1.357.743:76</u>

SKULDER

Kortfristiga skulder _____	—	28.524:60
Stiftelsens kapital _____	1.229.861:14	1.202.681:14
Disponibla medel _____	108.735:10	126.538:02
Kronor	<u>1.338.596:24</u>	<u>1.357.743:76</u>

KAPITALKONTO PER 1986.12.31

Ingående balans _____	1.202.681:14
Avsättning _____	27.180:—
Kronor	<u>1.229.861:14</u>

DISPONIBLA MEDELS KONTO PER 1986.12.31

Ingående balans _____	126.538:02
Utdelat till Kulturen _____	-126.538:02
Från vinst och förlust _____	108.735:10
	<u>Kronor 108.735:10</u>

Lund den 11 mars 1987

Sverker Oredsson

A W Mårtensson

Vår revisionsberättelse avseende denna årsredovisning har avgivits 1987.03.12.

Hans Tornberg
RevisorGöran Bengtsson
Aukt. revisor

REVISIONSBERÄTTELSE

Undertecknade, utsedda att granska räkenskaperna och förvaltning för 1986 avseende Holger Crafoords Stiftelse, får efter fullgjort uppdrag avgiva följande berättelse.

Styrelsens protokoll samt stiftelsens räkenskaper och övriga handlingar berörande revisionen har av oss genomgåts utan anledning till erinran.

Banktillgodohavandena och förefintliga värdehandlingar har inventerats utan anmärkning.

Då någon anledning till anmärkning icke förefunnits tillstyrker vi att ansvarsfrihet beviljas för den tid revisionen omfattar.

Lund 1987.03.12

Göran Bengtsson
Aukt. revisorHans Tornberg
Revisor

1986 års donatorer

Förteckning över dem som skänkt föremål till museet, biblioteket och arkivet.

Nils Adler, Malmö
Jan Torsten Ahlstrand, Lund
Ove Anderberg, Lund
Edit Anhed, LommaKnut Andersson, Karlskrona
Ove Andersson, Lund
Louis Aronsson, Landskrona
Carin Ask, Lund

Karl G. Aurell, Göteborg
 Mait Baucr, Malmö
 Anita och Bengt Bengtsson, Veberöd
 Karin Blomqvist, Lund
 Borås museum, Borås
 Anders Brattström, Lund
 Carl Gösta Bryve, Lund
 Holger Bäckström, Lund
 Ester Cedergren, Vreta Kloster
 Nils Cederholm, Malmö
 Lars Christersson, Uppsala
 Ingvar Dahlström, Lund
 Maj-Britt Ekholm, Bjärred
 Mario Enke, Güterfelde
 Gunilla Eriksson, Lund
 Ann-Marie Erwall-Iorizzo, Lund
 Christer Erwall, Schramberg
 Claes Erwall, Helsingborg
 Jan Erwall, Malmö
 Estival 86, Lund
 Elna Floberg, Göteborg
 Gunno Fries, Lund
 Anne-Louise Grill Dahl, Knäred
 Johan Gustavsson, Lund
 Sigurd Hansell, Stockholm
 Lars Hansen, Malmö
 Inga Haraldssons dödsbo, Lund
 Gunnel Hedberg, Vellinge
 Arthur Holm, Klagstorp
 Stig Holmgren, Lund
 Gustaf Hyltén, Lund
 Sonja Isoz, Lund
 Bengt Jacobsson, Rungsted
 Sten Jensen, Lund
 Elsa Johansson, Torup
 Erik Jönsson, Lund
 Ingeborg Jönsson, Höör
 Marga Kilefors, Lyckeby
 Greta Kjellberg, Lund
 Brita Kjellström, Lund
 Eva Kjerström-Sjölin, Malmö
 Marianne Kock, Södertälje
 Ingela Kristiansson, Båstad
 Anna Larsson, Lund
 André Laszlo, Malmö
 Anny Ledins dödsbo, Bjärred
 Nils Lewan, Lund
 Eva Lillienberg Olsson, Lund
 Betty Lindblad, Lomma
 Britta Lindblad, Lund
 Märta Lindström, Lund
 Bo Ljungberg, Lund
 Lundabygdens sparbank, Lund
 Britta Meijer, Lund
 Ann-Mari Månsson, Åstorp
 Hans Mårtensson, Lund
 Bertil Nilsson, Stångby
 Gudrun Nilsson, Lomma
 Gunni Nilsson, Lund
 Helga Nilssons dödsbo, Lund
 Nils Gunnar Nilsson, Malmö
 Torvald Nilsson, Bjärred
 Nordenstedtska stiftelsen, Lund
 Anne Marie Norsell, Malmö
 Rolf Ohlon, Borås
 Ruth och Ingvar Ohlsson, Kävlinge
 Ernst F. Olsson, Lund
 Hilda Olsson, Staffanstorp
 Iris och Henry Olsson, Oxelösund
 Anders Persson, Avesta
 Inger Persson, Lund
 Per Arne Persson, Södra Sandby
 Sture Persson, Lund
 Gertrud och Gösta Petersson, Malmö
 Wilhelm Pettersson, Malmö
 Bengt Ranåker, Malmö
 Mai Raud, Solna
 Redaktionen till Spex, Lund
 Olof Ryberg, Lund
 Ziona Schuldhess-Wettstein, Liestal
 Gertrud Serner-Petrén, Stockholm
 Makarna Siegwalds fond för pedagogisk och
 psykologisk forskning, Lund
 Vera Siewert, Malmö
 Gunnar Silverberg, Malmö
 Gunnar Siöström, Malmö
 Skultuna Messingsbruk, Skultuna
 Signe och Gustaf Stenskogs dödsbo, Lund
 Lars Göran Strömblad, Lund
 Göte Söderqvist, Landskrona
 Karl Gustaf Tapper, Södra Sandby
 Vivian och Ronald Taylor, Malmö
 Marianne och Björn Tell, Lund
 Margareta Tellenbach, Bjärred
 Ulla Thomasson, Lund
 Saga och Eva Thorrell, Malmö
 Boel Tinghammar, Skivarp
 Tumathorps S:t Knuts Gille, Tommarp
 Universitetet, Lund
 Joachim von Wachenfeldt, Viken
 Claes Wahlöö, Lund
 Berit Wallenberg, Stockholm
 Ann-Charlotte Weimarck, Lund
 Ingeborg Westerström, Lund
 Karl Erik Westin, Bollnäs
 Agneta Weywadt, Huddinge
 Märta Wiwen-Nilsson, Lund
 Are Zadig, Malmö
 Assar Åkerman, Norsborg
 Ellen Åkesson, Lund
 Valter Öhrn, Osby

Denna utgåva utgör Kulturens Värld nr 2-3

